

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- BERTÓK LÁSZLÓ versei 929
KUKORELLY ENDRE versei 932
ACZÉL GÉZA versei 937
SCHEIN GÁBOR versei 939
SOLYMOSI BÁLINT versei 941
SZILASI LÁSZLÓ: Palavas flamingói (*novella*) 944
KŐRÖSI ZOLTÁN: Szívlekvár (*részlet*) 949
PAPP SÁNDOR ZSIGMOND: Javítás (*novella*) 963
PATAK MÁRTA: A test mindent tud (*Egy befejezetlen portré története*
(*regényrészlet*) 972
LATOR LÁSZLÓ: Illyést érdekelte a véleményünk (*Tüskés Anna beszélgetése*) 979

*

- LENGYEL ANDRÁS: Az induló Az Est piaci „bevezetésének” egyik
összefüggéséről és technikájáról 986
N. KOVÁCS TÍMEA: Vibráló neonfények (*Fény – város – kultúra*) 995
DÉKEI KRISZTA: A dinoszaurusz és a turul találkozása (*Privát nacionalizmus.*
Kiállítás a Pécsi Galériában, 2014. május 8. – június 15.) 1003

*

- KISANTAL TAMÁS: Történelmi emlékképcsarnok (*Závada Pál: Természetes fény*)
1011
BEDECS LÁSZLÓ: A romlás virágai (*Aczél Géza: [szino]lira. torzósótár*) 1018
SZILVAY MÁTÉ: Hősies bűnösök (*Varga Mátyás: hajnali 3*) 1022
SZATMÁRI ÁRON: Most hadd próbáljam én (*Szilasi László: A harmadik híd*)
1026
TVERDOTA GYÖRGY: Az írói nagymonográfia új perspektívái (*Szilágyi Zsófia:*
Móricz Zsigmond) 1032

2014

SZEPTEMBER

JELENKOR

LVII. ÉVFOLYAM

9. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID,
VÁRKONYI GYÖRGY (képzőművészet)

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
PARTI NAGY LAJOS, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj félévre 4980,- Ft, egy évre belföldre: 9130,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ vehette át életművéért az 1994-ben alapított Alternatív Irodalmi Nobel-díjat. Gratulálunk a díjazottnak!

*

THOMKA BEÁTA részére ítélte oda oktatói és tudományos tevékenységéért a PTE BTK Kari Tanácsa a Pro Facultate-díjat. Gratulálunk munkatársunknak!

*

KISS TIBOR NOÉ *Aludnod kellene* című regényének bemutatójára került sor június 27-én a pécsi Tititá kerthelyiségében. A szerzővel Görföl Balázs beszélgetett. A beszélgetés szerkesztett változata honlapunkon (www.jelenkor.net) olvasható.

*

NÉGY FESTŐMŰVÉSZ. Kiállítás nyílt július 4-én *Károly Ernő*, *Kellermann Emil*, *Király Lajos* és *Roder Judit* képeiből a pécsi és baranyói zsidóság deportálásának 70. évfordulója alkalmából a pécsi Múzeum Galériában. A tárlatot *György Péter* nyi-

totta meg, a kurátor *Nagy András*. A megnyitón elhangzott beszéd honlapunkon olvasható.

*

AZ ÖRDÖGKATLAN FESZTIVÁLT hetedik alkalommal rendezték meg augusztus 5. és 9. között. A számos könnyű- és komolyzenei koncertet, színházi előadást, tánc- és zenei műhelyt felvonultató programsorozat irodalmi beszélgetéseknek is otthont adott a Vylyan-terazon. *Ágoston Zoltán* előbb *Egressy Zoltánt* kérdezte *Százezer eperfa* című könyvéről, majd *Tompa Andreával* beszélgetett *Fejtől s lábtól* című regényéről. A *Kritikai szalon* két rendezvényére is sor került. *Sofi Oksanen* *Mikor eltűntek a galambok* című regényét *Bozsoki Petra*, *Deczki Sarolta*, *Reichert Gábor* és *V. Gilbert Edit* vitatta meg. *Havasréti József* *Úrérzékeny lelkek* című könyvéről *Vilmos Eszter* moderálása mellett *András Csaba*, *Kisantal Tamás* és *Szolláth Dávid* beszélgetett. Részletesebb beszámolóink a fesztiválról honlapunkon olvashatók.

Szerzőink

Bertók László (1935) – költő, Pécsen él.

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.

Aczél Géza (1947) – költő, kritikus, az *Alföld* főszerkesztője, Debrecenben él

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Solymosi Bálint (1959) – költő, író, Budapesten él.

Szilasi László (1964) – irodalomtörténész, író, Szegeden él.

Kőrösi Zoltán (1962) – író, szerkesztő, Budapesten él.

Papp Sándor Zsigmond (1972) – író, Budapesten él.

Patak Márta (1960) – író, műfordító, Leányfalun él.

Lator László (1927) – költő, műfordító, kritikus, Budapesten él.

Tüskés Anna (1981) – irodalomtörténész, művészettörténész, az MTA BTK

Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, Budapesten él.

Lengyel András (1950) – irodalomtörténész, Szegeden él.

N. Kovács Tímea (1971) – irodalmár, Pécsen és Berlinben él.

Dékei Kriszta (1967) – művészettörténész, műkritikus, Budapesten él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.

Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.

Szilvay Máté (1990) – az ELTE BTK irodalom- és kultúratudomány szakos hallgatója, Budapesten él.

Szatmári Áron (1991) – a PTE BTK magyar szakos hallgatója, Pécsen él.

Tverdota György (1947) – irodalomtörténész, Budapesten él.

KÉPEK

TÓTH LÁSZLÓ fotói 1005, 1007, 1008, 1009, 1010, 1025, 1031, 1040

---

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és a Szigetvári Takarékszövetkezet
támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi
Mihály u. 16. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.

www.jelenkor.net

830,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002 14009

BERTÓK LÁSZLÓ

Firkák a szalmaszálla

24. (Mint az elítélt)

A hetvenéves Csűrös Miklósnak

Forma X

*Vénülést nem lehet visszafordítani,
de lassul, ha fékez melletted valaki.*

Rendelőben

*Az egyik bottal jön, másikat vezetik,
a harmadik röpiül, de éppen temetik.*

Halasztás

*Mint az elítélt, aki halasztást kap,
örülj, ha csak a lábaid fájnak.*

Pár-beszéd

– Jaj, nekem ne jajgass, én betegebb vagyok!
– Én nem neked, hanem magamnak jajgatok.

Dünyögő

*Aki megmozdulhat, sírhat valakiért,
az ne kiabáljon, hogy hiába élt.*

Születésnapra? Mit?

*Hetven angyalt-e? Vagy hetven ördögöt?
Volt, hogy amit vártunk. Volt, hogy ami jött.*

Vallomás

*Fekszem, s akkorákat üt a szívem,
már rég szétlapított volna, ha nem...*

Gyógyítók

*Az gyógyított jól, kit nemcsak a már beteg,
de a még nem beteg ember is érdekelt.*

Mi a vég?

*Egész-ség? Fele-ség? Semmi-ség?
Vereség? Nyereség? Mi a vég?*

25. (Ijesztgette a halált)

Ifjú költő

*Ihlet nincs, csak ötlet, nyilatkozza a merész
ifjú, s igen, néha két betűn múlik az egész.*

Színjáték

*Együgyű, ügyetlen, nézd meg és menj tovább...
Nézi, már menne is, de meglátja magát.*

Elkövető

*Még nem tudja mit, de el kell követnie,
hogy legyen miért vezekelnie.*

Unokájának

*Tudod, mit jelent, hogy ösztönösen lázad?
Életéért sír, mar... és öl, mint az állat.*

Sohase

*Lelép az úttestre, rossz vonatokra száll,
Megy, mintha sohase érkezne haza már.*

A jó vers

*nem vízszintesen, hanem vertikálisan
épül, mondja W. S., s több emelete van.*

Nemzedéki

*Agyon nem verhetjük... A vén hülye
mutogassa csak, ha van még mije.*

Fiús anya

*Elhallgatott, aztán azzal lepett meg,
„ha nincs lányod, unokáid se lesznek”.*

Madár

*Röpködött, csirregett, fölemelt, le-leszállt.
Semmibe vette, ijesztgette a halált.*

H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.-szétiratok

Patmos

Doch furchtbar wahrhaft ist, wie da und dort /
Unendlich hin zerstreut das Lebende Gott.

*De aki él,
az nem figyel oda.
Mintha megbántva lenne.*

*Nincs egyedül,
fél, nem figyel.
Nincs nyomban elfelejtve.*

*Aki él,
nem figyel sehogy,
vagy nem figyel eléggé,*

*csak ijedtében,
és csakis
azokra, akik bántják.*

*Egyedül van, mert fél. Alig
tud valamiről. Nem lát
rendesen. Felejt, félrenéz.*

*Azonnal elfelejtik.
Pedig számolnak vele,
nem vele, ő egy sorszám,*

*azzal számolnak, és ezért
másvalakikhez képest
felejtik el. Ez fáj neki,*

*de tud aludni tőle.
A bal oldalán alszik el,
nyomja a szívödröt a karja,*

*nyitva a szája, hangosan
veszi a levegőt. Ez játék.
Nyála a párnára csorog,*

*felébreszti magát, ez is
bőven a játék része.
Az alvás ügyetlen dolog,*

*játékbolt összetörve,
sötét, hideg, nincs hozzá sem-
mi kedve, mondjuk így.*

*Csak a hülye szabályozás miatt
kel föl. A szabályok miatt.
Bevágja az ajtót maga*

*mögött. Rögtön kinyílik.
De nem figyel oda.
Mi van, automata!*

Vanini

*Hogy praktikusán mindent úgyis
elrontok, az túlzás, de pontos,
bár sekélyes, mert minden úgyis
elromlik. Nőkkel kapcsolatos
mindenféle ügyek. Ami a
nőket illeti. Minden, ami
a nőkre vonatkozik. Mindig
ugyanaz van, ugyanazok a
sem a félrebeszéléshez, sem*

*az őszinteséghez nem elég
dolgok. Kicsit olyan, mint mikor
bakák lapítanak behúzott
nyakkal a lövészárokban. Ő
kérdesz, die heil'ge Natur vergift
Der Menschen Tun, én meg felelek
neki. Végtére is ki másnak
felelgetnék. Mint egy jó diák.
Betanultam, de nincs tanulság.*

Andenken

Sok, ami nálunk végzet lenne s vétek,
szabad azon a helyen, melyet Isten
emberbölcsőnek oly édenivé tett
(Dante, Babits)

*Mi billeg úgy, miért billegteti az
ujját, mintha egy
gilisztát mozgatna, pöndöríti
és huzigálja, miért
igyekszik, fenének illatozik,*

*kék, zöldell, habzik és fehér, miért
csillog, zeng, zubog,
zuhog, mért' fénydörög.
Minek annyi tonna
cseresznyevirág. Denn süss*

*Wär' unter Schatten der Schlummer. Mintha
egy vödör esővízből
bugyogna föl reménykedő
sóhajtozása. Úgy lépsz
át reménykedő sóhajtozásain.*

Wie wenn am Feiertage...

Ich sei genaht, die Himmlischen zu schauen, sie selbst, sie werfen
mich tief unter die Lebenden.

*Elfelejték leszállni,
vagy elkések vele,
rángatom a kabátomat,*

*a szerelvény elindult,
lassan indul, ránt nagyokat,
az ajtók tompa csattanással*

*záródnak, valahogy bele-
akadt a kabát szárnya az ülésbe,
szakad, mert tartja valami,*

*tartja tőlem külön.
Külön van nekem. Nincs velem.
Valóságos gonosz.*

Így volt, két megálló között.
Hátra kell lépnem, hogy beérjen.
Egy valóságos gonosz ül

minden az ég alatt való
dologban, föld alattiban.
Belül ez. Ő van legbelül.

Belül ezt én nem érzem.
Egy valami gonosz lakik
a föld-alattiban,

kinéz az ablakon,
kibámul
a falig.

Der Jüngling an die klugen Ratgeber

Kissé oldalra hajtott fej, az ismert
sápadt arc, hosszú,
lobogó hajzat, jobb
kéz a mell előtt. Majdnem összeütköziünk,
mosolyog, ugyanaz a
tartás, a bal
keze azonban testének nem ama lágy
részén nyugszik, mint
a híres festményen,
hanem, szemmel láthatólag jól begyakorolt mozdulattal,
oldalt, nagyjából comb-
magasságban egy közönséges
kézitáskát szorít magához, ahogy női magazinokban
csinálják. Itt él,
ebből a szétrohadt
kapualjból lépett ki, összes titok ő,
homokkristállyal borított, partra-
mosott kagyló, és
nem a nem létező, hullámokat kelt és cs cs
cs cs csobogást,
álom és vigasztalás, női tartozékok helye,
eleve megszakított előadás
csúnyán éneklő angyalok
körében. Feltehetően a teljesség ábrázolásával van
megbízva, szóval azzal,

hogy ne a
valóságból vegyem a motívumaimat. Most az
jön, hogy változtatok
kissé a rutinomon,
és nem teszek különbséget volt és
lesz közt, festett
alak és túlzottan
erős, a közepesnél is rosszabb parfümszag
között. Egy zsúfolt,
zsúfolásig sötét kapualj.
Mindabból, ami végképp áthalad itt, meg
is marad valami.
Ez olyan magazin,
szép színes, rávesznek téged arra, hogy
változtasd meg életfeltételeid.

(szino)líra

torzósztár

alábbi

az élet szép pingálja szálkás betűkkel egy hajléktalan a szemközti tűzfalon körötte elkent idétlen graffitik zuhanni vágyó hatalmas vakolatok a homlokzaton a bokrok rég kitaposva aligha esztétikus körben a szemét jóhiszemű tekintete arra nemigen legelész húzna inkább fölfelé felhők mókás futását követni s biztos járását a napnak a menekülés ingerei miként a feltétlen reflex a fák dús koronáinál rendre beakadnak s a felütés után nehezen gyűrőd le az alábbi érvet hogy a mélységben is osztatlan álmok legelésznek egykor különösen kiírt szereposztásban a birtokszerezés zsigeri forrósága mögé terelve az órákra méretezett vágyat egy koszos flakont gyanús szeszekkel vagy ahogy a nyílás kólás üvegekkel szexszel olykor összezúzott kezeket simogatva a széttört padon innen aztán bemérheted merre tart az erény és a hétköznapi forradalom miközben belepirulsz a panel ablakkeretbe mert néha titokban a lazán lengő arany ifjak közé vágytál ámbár visszahagyta az érzelmi muníciókat ott aztán neveléségesen kevésnek láttak a szerencsétlenek pedig soknak a gyorsan közelgő elévültségig

alábbszál

az idősikok egyre keverednek hordozom emléket magamban néhány nagy öregnek ahogy ízes modorossággal egykor szóltak talán barátság is volt a hangjukban de ezt már sohasem mondják meg a holtak talán csak ifjú szívekben akartak élni s nagyságuk domborításához kellett az a prézli melyet a megtiszteltetéstől kissé szorongva hosszan kibogozott jelzőkkel mindenkori negyvenes hősiüket a kiválasztott ifjonc bűgő szavakkal bevonta több kaparós konyak és tucatnyi korsó állott sör után s mire egymásra meredtünk széles vigyorral bután már nyoma sem volt a szellemi különbözetnek legfeljebb a haza tántorgatáskor szisszent az alany egyet hogy képzeled te kis bugac s már mondták is föl a tivornya közben olcsón kiküzdött alkukat s kapujuktól már én is csak arra koncentráltam hogy épségben hazaérjek ám kérdés maradt bennem temérdek miután az alázatot régen kialudtam öregedve miként hívhatnám asztalomhoz kik egykor túl fiatalon a földbe buktak laza rendelésnél ma hogyan fordíthatnám előnnnyé azt a két-három évtizedet mielőtt végleg alábbszál fölöttem is a kegy

alábukik

bámulom messziről ezt a gyilkos politikai fércet ahogyan mászik négykézláb elő a kasztrált inkvizíció mikor már az úrnak megléte is legalább véleményes akitől évszázados reflexekkel ugyan könyörgünk néha a zuhanó repülőgépek alapos telitalálata a megfelelő példa de lehet fohász a végső ágyon is infúziókkal kikötve vagy ha gyermekünk a múltás gödrének szélére lökve fátyolos tekintettel föltekint hol az a képzet mellyel ne úznénk el magunktól ezt a kint s éhezők elől ki ütné el a megtört kenyeret osztogató kezét de ez a gögbe mártott sok pojáca az undorító napi hatalom asztalánál mit keres és mit szemforgatón palástjuk mögé guggolva a megannyi fosztogató horda kik primitív frázisokkal bűneiket toldva többszörösét kaszálják az egykori tizednek és naponta cinikus hitetlenséggel szentté vált mártírok nyomába erednek mint valami purgatóriumon átküzdött eretnek néz mindegyik öntelten a világba magam nem veszem a bátorságot megítélni évezredek során a kor vajon magából mindig kihányja ezeket vagy a lét úgy ahogy van reménytelen s ki lökdösődni nem szeret folyton csöndesen alábukik

Készülődés a varjak ünnepére

*Meghalunk itt sorban, mint a kis bakák.
Ki karmot dicsér, ki robotot, ki hazug szót,
és boldog mind, ha pókhálóvá nyítt takaró alatt
rózsaszín húst ölel. Amiről hallgatunk,*

*nem a nagy titok. Nem siklunk soká az idő taraján.
Negyven fölött az ember már kész temető.
Sűrű esőbe néz, az arcokat ernyők fedik,
de képzeletben még itt is hús után kap.*

*Így készülünk, ostobán, a varjak ünnepére.
Lesz nagy sírás, káromlás. Pedig ha bevonul a győztes,
szekerén a megkötözött testtel, nevetethnénk is akár.
Sikerült a nagy átverés. Csak azt nem tudjuk, kinek.*

A fájdalom színe

*Domborodó falak, sehová sem vezető lépcsők,
magukba csavarodva, vakító liuktetés. Nem létezik más,
csak ami a testben zajlik. A gócpontok, a kisugárzás,
a vándorlás irányai. Az erősödés, a pillanatnyi csillapodás.
Ami vagyok, abban sűrűsödik, ami fáj. A pontban, ahol.
Nem távolabb, nem odaát, nem odébb. Itt, meg itt.
Mutatom, ha nincs is kinek. Az utak régóta a lehetetlen
sötétjébe vezetnek. Minden érzék befelé fordul, sűrű
görbéket ír, regisztrál. Nincs biztonság, nincs hátország.
Csupott szemmel berajzolom a huzalokat, amelyeken
a fájdalom üzenetei futnak. Sokat fogsz kínlódni,
mielőtt meghalsz. Könnyörögni fogsz a gyorsabb halálért.
Legfelül, ahol a hangok megszakadnak, felbukkan,
majd eltűnik egy macska foltos háta, nyaka.*

Búcsúzni orosz módra

Utazni visszafelé, nem hagyva ki egyetlen állomást sem. Összegyűjteni minden kis részletet, és egyenként letörölni őket a vonat ablakáról, mint megannyi párás, üres képet. Leoldani a borítékokról a címzést, kiüríteni a levélfiókokat, megsemmisíteni a számítógép memóriáját,

összetörni a telefont. Elégetni minden följegyzést, vázlatot, cédulát, kéziratot. Ha mindez kész van, leülni egy kicsit, orosz módra, indulás előtt. Odakint lekötve vár a kosár, a cséza, rajta pokróc, befogva az öreg ló. Alázkodj meg, büszke ember! Aztán kinézni még egyszer a szemközti háztetőkre.

Ebben a látványban lakott a nyugalom. Búcsúzni tőlük, felállni a székről, bő vízzel lemosni az asztalt, a polcokat. Úgy menni el innen, hogy ne maradjanak olvasható nyomok. A megtett út igaz története így talán megőrizhető. Mert a halál nem vesz vissza semmit, csak megváltoztat. Ezt a mondatot

egyszer aláhúztam egy könyvben. Ma már tudom, hogy ez is másképpen van. A halál azt veszi vissza, aminek nincs élete, és nem változtatja meg, ami él: arcokat írt belém a létemnél erősebb szeretet. Köszönöm, hogy velük élhettem, megőszülve a halálra. Mint füst, mint nyári felhő, hogy szertefoszoljak.

A Rózsafüzér Királynője avagy egy utazó napjai

[Bašaršija, Szarajevó, BIH]

*Így élek csak Neked, galambászok engedik el egy hajnali
restaurant terített asztalain állva a legszebb kilátást.
A mélybe rejtőzve álmokatonák visszanyert és elhagyott
eredetű szíve vállalja a zúduló kockázatot. Többek közt
azt, hogy nem fedezzük föl őket se most, se később,
majd az úgynevezett közökre hangolt ébredés után,
saját árnyékunkba húzódva a Ferenc Ferdinánd hintója elé
fogott lovak veszett, tajtékzó megbokrosodását látva sem.
Nem, az utazó valószínűleg már fel nem ébreszthető efféle
képekkel – megbokrosodott lovak, ostromgyűrű, égő város
és így tovább (írom föl jegyzetfüzetembe). Az ostromgyűrű
az itteniek örök eljegyzését jelenti az elmozdíthatatlannal;
hanem az ideérkezők, amikor visszatekintenek, amiként
most az utazó, azt láthatják – minden elmozdítható...!*

[Poljana kneza Trpimira, Split, HR]

*Az utazó fehér pormaradványokkal tenyerén és ujjai közt
ül a laptopja fölé görnyedve; „amit művelek – élettorna”,
írja a Rózsafüzér Királynőjének ajánlva, mást már nem
tehet. Az emberek gyakran attól tartanak, hogy a végtelen
örömméret majd a bajt hozza..., ez egyéjszakás kaland,
így mondja. Viszont az, ha valaki (mint például az utazó,
írom föl jegyzetfüzetembe) úgy véli, örömet lelendő
létrehozza bajait, az nem egyéjszakás kaland. Él csöndesen,
szólítja fel magát, ha már csak betegségeid és baleseteid
éltetnek, él csöndesen, mint ahogy a kitaposott ösvények
vagy az épített utak találkoznak. Az imént bukott meg
felfelé tartva a butikorról, lapos, színes sátortető
alatt turisztikai spamcuccok, strandmálhák kellékei és
piros-fehér kockás meg kék futballmezek tömege (Modrić,
Rakitić!) Mit kihagyások nélkül szem előtt kell tartania,
gondolja, az a város szíve idegenek felé fordulása, mint*

ahogy az ő szívének másodpercről másodpercre számba kell vennie tévedéseit. Már ott a betonteknő fölött nyugtatná magát egy padon a hársfák árnyékában, mindegyre túlforrósítja a Mediterráneum...! Amorf, változó formájú test az utazóé, amelynek elpárolgó anyaga az öböl elpárolgó anyaga; majd mielőtt elporlad keze..., „elérhetetlennek tűnik ennek teljessége”, írja a Rózsafüzér Királynőjének.

[Krki híd, Omišalj, HR]

A legmegfelelőbb hely a kezdethez egy taláalomra felütött könyv (vagy mindjárt itt kéznél ez a füzet) volna, annak adott oldalán láthatnánk, mi lehet. Azt azonban nem árt tudni, gondolja az utazó, hogy úgy fest, az utóbbi időben a látomások több hasznot hoznak, akinek van egy kis realitásérzéke, ahogy mondják, az nem foglalkozik többé a valósággal, semmi hozadék, értéktelen, és ami értéktelen, arra szükségtelen ráismerni. Ízlik a nagylábujjam, mondja az utazó a Rózsafüzér Királynőjének, holott, mutatja, nem éri már el szájával, nyelvével, mint valaha, fiatalemberként. Mindez a Krki hidat látva ötlött fel benne, izgatja ennek a hídnak a valósága, túl az adatokon; a két nyílású felsőpályás vasbeton ívhíd 1430 méter hosszúságú, középütt Szent Márk szigete. Mit akar ez a szél? Az utazó a fogai közé szorítja a bőrától rezegő csikket, mit akar a Rózsafüzér Királynője a kezeitől? Amikor sikerült kezei segítségével (írom föl jegyzetfüzetembe) a szájához emelni a nagylábujját és azon nyomban ráharapnia, olyan érzése támadt, mintha belekerülne valamibe. Valami valóságosba, bagolyköpet vagy ilyesmi. Ilyesmi itt Omišalj kikötőjét elérve is, mindazonáltal az első csóktól zártabb világ ez, gondolja, inkább olyan, mint egy aranynyalábban. Ez itt mézszerűen teáskanálra forduló, csorduló, gabalyodó valami, de nem tapintható, nem ragadható meg, csak ha belepusztulsz. Akkor a kezdet árnyékát fogja közre, és már egyáltalán nem is emlékeztet aranyra. Mit akarhat ez a test?

[Viale Miramare, Trieszt, I]

Itt a széltől vesszük át azt a tudattalan, örjítő keresgélést, mit tépjünk szét, verjünk le, döntsünk meg...; rongáljunk vagy hagyjuk a fenébe, agyunk halcsontfésűje itt egyszerre ilyenné teheti az embert, így véli az utazó – mindenestre eloszlatja a szem eredeti homályát.

*A gyöngéd szemlészésnek, legyen bármint katasztrofális,
vége. Ahogy határtalanságunk, part- és párttalanságunk
(amilyenek valójában soha nem is voltunk) átveszi, kitömött
állatként, életünk terének nyílt történelme. Az utazó rózsára
napsütött, gyönyörű női lábakat és nyakszirteket lát,
a Rózsafüzér Királynője kegyetlen jelenlétének ígéreteit,
gyerekek kegyetlenségének jelenlétét mindebben a túlélői
sterilitásban, amelyet a tiszta önérdékből elkövetett tettek
és a pénzek mosnak forrásvidékké, hová aztán a fiúk, lányok,
anyák, apák úgy járnak el, hogy megint és újra rátalálva
megállapíthassák, „itt semmi nincs”. Innen nézvést,
gondolja az utazó, miért is volna csöppet is érdekesítő
a kérdés, „honnan jöttünk”. Madarak miriádnyi szeme,
halak miriádnyi szeme tűnik el az utolsó felfénylésükkel ezen
az énektől és tengertől mentes partszakaszon, hol az utazó
szájtátva nézi a századok tébolyító, mesebeli lelketlenségét.*

Palavas flamingói

Feketék utaztak az éjféli metrókocsiban, kettejükön kívül kizárólag durva feketék. Ott ültek, álltak, dülöngéltek, zajongtak és hóbörögtek körülöttük a bűdös melegben, ha ki akart nézni az ablakon, és elfordította a fejét, akkor is őket látta, ferdén csorgott a hideg víz a külső felületen. A barátnője nagyon félt, mondta is neki, hogy ezt ne, ez így viktimológiailag tökre előnytelen, próbálja már eltitkolni, mert ezek a végén tényleg kibelezik őket, senki se fog közbelépni, de belül maga is remegett. Ebből merített erőt, ebből a szégyenletes, politikailag egyáltalán nem korrekt, szív mélyi remegésből. Hogy ez itt maga a mozgó pokol, senki nem segít, és neki egyedül kell vigyáznia erre a gömbölyded, szőke, ijedt fiatal nőre. A Gare de Lyonról próbáltak eljutni a Charles de Gaulle-ra, onnan indult volna a gépük reggel haza. De a szerelvény egyszer csak megállt, mindenkinek ki kellett szállnia, lezárták az üresen kongó, ismeretlen állomást, és ők csak ácsorogtak a téren, ki tudja, hol, a tavaszi esőben, három büszke szenezállal meg egy csoport bamba japánnal.

Három nappal előtte kisbusszal mentek hazájuk fővárosának repülőterére, repülővel a Charles de Gaulle-ra, metróval a Gare de Lyonra, aztán TGV-vel a tengerig. És most vissza a hideg, kalandos sötétben haza. Fáradt volt, nem hitte, hogy elérik a gépet, hogy valaha is visszatalálnak oda, fel volt pörögve, dobva. Állt az esőben, ugrált, nevetett, mondogatta a szükséges biztatókat a fiatal nőnek is.

Egyre gyakrabban repül, máig nem tudta megszokni. Állati erejű, máskor nem érezhető gyorsulás, gyorsuló zakatolás a lyukacsos betonon, aztán a masina hirtelen puhán belefekszik a csendbe. Attól kezdve fényes szépség és szupranacionális béke, meg a szégyen, hogy ott lenn, a földön újra meg újra elfelejti: ez valójában így van, mindig is így volt, lesz. Nem látja a földet, fél. Másznak unalmasan a felhők napsütötte háta fölött, hamar elunja. Aztán landolni kezdenek, és ő már megint elszomorodik. A Gare de Lyon környékén sétálnak. Amikor elered az eső, megisznak egy eszpresszót a kis kávézóban. És aztán a szupergyorsvonat három óra alatt leröpíti őket a Földközi-tenger partjára. Suhanás a földön, meglepő sebességgel tekeredik körük a zöld, evilági vidék, nincsen vége, föl se száll. A végállomás szinte üres, nem várja őket senki. Kilépnek az éjszakai térre, tétován balra fordulnak. A lánya épp akkor ér föl a lépcsőkön. Soványnak látja az ívlámpák fényében, szegénynek, sebezhetőnek. Árad belőle az energia, az meríthette ki. Karácsony óta nem találkoztak. Remegve ölelik egymást.

Elkíséri őket a szállásukra, ott van a közelben. Hôtel Colisée-Verdun, Rue de Verdun 33. Ott, a recepció hallja először, ahogy a lánya, anyanyelvi környezetben, a pultban ülő fiatal arab férfival, hosszan, összefüggően franciául beszél.

Egy másik nő. A magyarul beszélőnél idősebb, korábbi, ősbibb. Nem ismeri, nem találkoztak, nem is látta még, nagyon szereti.

Amikor másnap reggel kilép a balkonra, már vadul tűz a nap. A keresztződésben harsogó pálmafák közül fordul ki hangtalanul a színes villamos. A hotel kis utcájában, az elhagyott templom homlokából rózsaszínű férfibicikli mered elő. A lánya odalenn, éles fények között áll. Hátát a feketén erezett, fehér márványfalnak veti, zenét hallgat az iPhone-ján, hatalmas napszemüvegben napozik, fölfelé néz. Odaintenek egymásnak, mintha mindennap megtehetnék.

Föld, Víz, Tűz, Levegő. Így hívják abban a távoli városban a villamosvonalakat. Erről mindannyiuknak az otthoni Fogadalmi Templom jut az eszébe, a homlokzat kőbe vésett képei és feliratai, de aztán mégis gyalog mennek el az egyetemig. Paul Valéry, az a neve, a lánya pszichológusnak tanul ott. Modern, áttetsző épületek, köztük fű meg fehér zúzalékos, hatalmas terek, mint bárhol másutt Nyugat-Európában. A lánya tripla csókokat vált az ismerősökkel, akár az oroszok: az egyetemi hallgatók összetartozásának errefelé, úgy tűnik, ez a jele. Ácsorognak mellettük a campuson, kicsit elveszten. Aztán *Musée Fabre*, *Aquarium Mare Nostrum*, *Antigone*, *Peyrou*, a Lez-folyó partja: a lánya kedvenc helyei, ahová ki szokott ülni beszélgetni, olvasni vagy sírni, este pedig holtfáradtan vacsora egy *L'Entrecôte* étteremben, a főutcán. Nem kell rendelni, de nem is lehet: diós zöldsaláta, pácolt hátszín szálacskák és annyi szalmakrumpli, amennyi beléd fér, ez a menü. Hármukra kilencven a subtotal, attól félt, ki se tudja majd fizetni, aztán ad egy százast a barátjáné pénzéből, és szégyelli magát. Bár ez talán már másnap volt, szombaton. Vasárnap, néhány órája még a tengerparti homokon sétáltak, ezt biztosan tudja: utána kellett elindulniuk haza.

Délelőtt, a Fabre Múzeumban ki volt állítva egy 36 x 46-os méretű, kicsi olajkép, a *Tengerpart Palavasnál*. A képet Gustave Courbet festette 1854-ben. Az előző évi *Salon* után Párizsból gyakorlatilag száműzött művészt meghívta magához vendégségbe nyárra barátja és mecénása, Alfred Bruyas. A festő hosszúra nyúlt, legendás, művészettörténeti jelentőségű látogatása során eljutott a közeli tengerparti városkába, Palavasba is. Az ötvenöt éves Courbet életében először akkor látta meg a tengert. A drámai ecsetkezelésen átüt az ereje teljében lévő festő függetlensége és szinte határtalan energiája: a térképzés egyenletessége, a mindent elöntő fény már-már végtelen térérzetet kelt. A munkát a horizont megszakítatlan vonala uralja, amely a képet pontosan félbevágja, s a nehéz festékek erre a két könnyű partra építik rá a felszínt: a barnás-sárga tengerpartot, a kék eget és a tenger vizének távolba hullámzó, mozgékony, mélyzöld nyugalmát. A tengerparti sziklán fiatal férfialak áll, kalapját lengetve, széles mozdulatokkal üdvözli és ünnepli a tengert. E különös, váratlan, antropomorfizáló gesztus talán a festő saját tapasztalatát tükrözi: azt a lebírhatatlan, elemi izgalmat, amit a művész, a *Kötörők*, a *Temetés Ornans-ban* és a császári lovaglóostorral megbotozott *Fürdőző nők* alkotója számára egy frissen megismert, fenséges, sugárzó táj jelenthetett. Oda, arra a pontra kellett még eljutniuk.

Vasárnap kora délután villamosra szálltak, már nem emlékszik, hogy a négy közül végeredményben melyik vonalra is, a kocsi csendben surrant velük a városszéli, néptelen bevásárlóközpontok között. Aztán egyszer csak nem mehettek tovább, mert ott hullámzott előttük a Földközi-tenger.

Hosszan gyalogoltak az út menti járdán. A zajongó diákok között, a turistatömegben, az egyre növekvő, szeles forróságban egyáltalán nem volt benne bizonyos, hogy valaha is eljutnak a tiszta hullámokig. Csatornák következtek, a poshadt vízben vitorlások korhadtak, nem kikötő volt, inkább hajótemető. Aztán kisebb betonhidak, hirtelen leszakadó, füves partfalak jöttek, a lenti sekély, áttetsző vízből kimeredtek a beléje hajított tárgyak, közlekedési táblák, gumiabroncsok, fémbútorok. A horizontról oda látszott a következő évezredből egy hatalmas, színes rádiótorony, csendben és boldogan fényképezték egymást az éledő pínéak alatt. Mentek tovább. A szállodák között durva fényekben állt a kikötő, néhány vitorlásan matróruhás vénemberek pezsgőztek. Átvágtak a száraz falú, emeletes egyennyaralók között, átkeltek a parti úton, a parkoló túloldalán hirtelen véget ért a beton, és a kagylóhéjas, szemetes homokon túl, a betonkerítések mögött, mint mindig, ott őrjögött magányosan a tenger.

A tengerparti villákat embermagasságig behordta száraz homokkal a szél. Aztán méterről méterre egyre nyersebb, nyirkosabb, nedvesebb felületek következtek, a víz közelében pedig már minden lépésük cuppogott. Úgyszólván üres volt a part. Lerakták a holmijaikat az első hullámtörő gát köveire, aztán lassan, nagyon lassan, egy-egy érdekesebb kagylóhéjért, izgalmasabbnak tűnő nyári tárgymaradványért közben azért le-lehajolva, elindultak a nyílt vizek felé.

Már több száz métert megtettek, amikor feltűnt neki, hogy valamit régóta furcsáll. Csend volt, a tenger partra csapó hullámainak zaján túl tökéletes csend. Hiányolta a víz fölötti villanásaikat, hiányolta a sikolyokat. A sirályok nem voltak sehol. És a harmadik hullámtörő gáton túl megértette e távollét okát.

Élénk rózsaszínben hullámozott a víz, rózsapiros hótömeg, mintha ráterítettek volna a mélyzöld felületre egy vastag, óriási, puha tollpaplant. Közelebb érve látszott, hogy hosszú, irracionális irányokba tört pálcikák inognak az orsó alakú testek, s mint a kukacok vagy férgek, azokból tekerednek elő a kutató nyakak, a kíváncsi fejek, a különös hajlású csőrök, s az egésznek olyan volt a zaja, kicsike, egyéni hangokból összeálló, tömör zszibongás, mint a nagyszülei tanyai szárnyas udvarának. Csirkék, kakasok, gyöngytyúk, kacsák, libák, pulykák, a hátsó kertben valaki valamit reszel, a nagyanyja magot szóró kezében második világháborús rohamsisak a szakajtó.

Flamingók voltak, egy hatalmas rózsás flamingóraj, a palavasi tengerpart elegáns, esetlen, őshonos madarai. Hófehér, leheletszerűen rózsapiros, halvány- és sötétrózsaszín, magenta és mályva meg fekete színű tollzatukban, vékony lábakkal izgatottan gázoltak a sekély vízben. Horgas csőrükkel szisztematikusan szántották a felszínt, dugattyúszerűen mozgó nyelvükkel préselték ki, vizsgálták át a sós vizet és a finom iszapot. Sórákokra vadásztak, de az apró rovarok, férgek, moszatok meg a többi rák is mind-mind fennakadt az odabenti finom szűrőlapokon, az ő híres bőr lamelláikon.

A barátnője messze előrement, talán már nem is látják, magukra hagyta őket, némán köszönte neki a tapintatát. Ők ketten lemaradtak a lányával, kagylóhéjat gyűjtögettek. A lány a rendhagyó formájúakat szedegette fel. Az apja egyik kezében egy cirnos-barna kagyló volt, a másikban egy márványfehér: ha valamelyiknél azonos színben nagyobb talált, az előzőt eldobta. Lépkedtek a homokon, rájuk borult a nagy víz számukra feltörhetetlen metafizikája. Semmiségekről

beszélgettek. Azt remélték, hogy a másik is a régi tengerpartokra gondol, ahol évekkorábban, amikor ők ketten még majdnem egyek voltak, órák hosszat vadásztak uszadék fára meg kalandos történetű, érthetetlen tárgyakra az olcsó, eszelős napsütésben. Ezt a partot a lány meditációs területnek használja: ha igazi átgondolni valója akad, ide jön ki egyedül. A novemberi, rossz túrájáról mesélt, amikor üres volt a homok, az erős, sós szél az arcába dobálta a szűrős esőcseppeket, és nem mondott neki a tenger semmit, tompán és agresszívan hallgatott, vissza kellett villamosoznia gyorsan az ijesztő csend elől a városba. Az apja értette a történet rettenetét, de nem akart a nyílt elszörnyedésével rangot adni neki. Szórakozottan bólogatott. Igen, morogta, nem válaszol mindig, s közben a homokot pásztázta, mert tudta, hogy nemsokára talál valami igazán értékeset.

Mentek tovább. Aztán a lány megállt, ránézett a férfira, bár a szemét nem lehetett látni a nagy szemüvege mögött, és megkérdezte tőle: apa, én már nagy vagyok? Én már nagy vagyok szerinted, apa?

A férfi a flamingókat nézte. Az egyikőjüket megzavarhatta valami, az elrémult példány hirtelen futni kezdett, nagy zajjal, sokáig rohant, a vizet taposva szerezte meg a repüléshez szükséges indulósebességet, aztán váratlan eleganciával, kinyújtott nyakkal messzire szállt. A többiek nem törődtek vele. Úgy gondolták, úgymint visszajön. Általában igazuk is volt. Néha azonban nem, a férfi ezt is megfigyelte. Kíváncsi volt rá, hogy most mi történik majd.

A Fabre múzeumra gondolt, a másodrangú európai festmények józan, helyi múzeumára, meg a gazdag városra, amit átjár a mindörökre elmúlt, birodalmi bőségek arany emléke és egy suhintásnyi katalán szomorúság. Nem tudta, mit válaszoljon. Próbált úgy elvagyorodni fölényesen, hogy a lánya azt érthesse ki az apja ismerős mosolyából, amit hallani akart, mert ezúttal nem tudta, hogy a másik voltaképp mit is akar hallani. Nézte a lányát. Láta rajta, hogy sokkal könnyebb itt neki, mint ahogy ők otthon gondolták. És azt is, hogy sokkal nehezebb: hidegebb, keményebb, büszkébb. Fekete vezérfonal, aranybíbor szóttas. Hirtelen túl vékonynak látta a lánya ujjait. Erősnek és szépnek, de túlságosan vékonynak, ahogy a derekát, a nyakát és a végtagjait is. Az áttetsző körmök alatt rózsaszínben tündökölt a hús, mint a só a Himalája mély tárnáiban. Megkönnyörült rajtuk, lassan megállt, és hosszan, mozdulatlanul lebegett fölöttük az idő.

A flamingóraj, mintha távoli parancsszóra tenné, hirtelen felrepült. A barátnője az utolsó hullámtörő gáton rendezgette a frissen talált kagylóit, kavicsait, rajzolt valamit a homokba egy hosszú pálcával. A nagy suhogásra felnézett ámulva, integetve búcsúztatta és ünnepelte a tovaszálló, nagy madarakat. Mielőtt odaértek volna hozzá a sziklákhöz, a férfi megadta a lányának a választ. Aztán leültek a kövekre, és ő megmutatta nekik a kincset, amit a végén tényleg megtalált. Teljesen simára és fehérre kopott kis cserépdarab volt, talán egy bögre, csésze vagy tányérka nagyjából kör alakú, lapos darabkája. Egy évszám volt félig-meddig olvasható rajta, ezernyolcszáznyolcvan valamennyi, meg egy ötbetűs csonk, L.O.N.G.W., egy hosszabb, mindörökre ismeretlen név nyitótöredéke.

Emberek lepték el a partot. Térdig felhajtott nadrágban, mezítláb szaladgáltak, labdákat dobáltak egymásnak nevetve, elmélyülten terelgették színes sárkányait az égen, vagy csak feküdtek csendben egymás mellett a gyékényeiken, a lassan melegedő homokban, az egymáshoz támasztott biciklik mellett. Nekik

lassan el kellett indulniuk. Egy part menti kávézóban még ittak egy feketét, aztán visszasétáltak a villamosmegállóba. A vonatuk este nyolckor indult Párizsba. A lány kikísérte őket az állomásra, de az indulást már nem várta meg velük.

Aztán úgy hajnali fél három felé, épp mielőtt végleg elfogyott volna az adrenalinja, mielőtt kiürült volna a véreből az utolsó löket is, tényleg megérkezett a beígért repülőtéri járat. Bekanyarodott a kis térre a hosszú busz, mosolygós, barátságos beduin volt a sofőr, ván-fór-ziró-ziró. Beszálltak, gurultak, zötykölődtek, keresztül az üres városon. A repülőtéri váró kemény műanyagpadjain kínlódtak, míg csak ki nem nyitották nekik a kapukat.

A gép leszállása közben bedugult a füle. Hónapokkal később se javult, az orvos nem tudott rajta segíteni. Otthon tapogatta, feszegette, ütögette, tömör tömb maradt a koponya. Mire megszokta volna, mire végleg megbékült volna vele, hirtelen nyom nélkül elmúlt.

Szívlekvár

részlet

A Papa leült a fotelba, és kényelmesen felrakta a lábát az unokája íróasztalának tetejére. Halkan beszélt, hogy a fiát és a menyét ne ébressze fel.

A Kárpát-medence ezt a két tagadhatatlan eredményt adta a világnak: az ételek savanyításának kivételes művészetét és a déli, buja asszonyok, az omlatag szláv szépségek, a szilaj, keleti nők, a kitartó német házastársak és a felszín alatt vulkánként fortyogó zsidó szépségek összekeveredését. És hozzájuk, mert hát ez volt az alap, ne feledjük, a széles járomcsontú ázsiaiakat. A mandulavágású szemeket. A bőr bársonyos barnaságát.

Tudod, kisunokám, kunok és rácok, svábok és galíciaiak, tótok és sógorok.

Nem tudom, Papa.

Hát én tudom, szögezte le a Papa.

A Papa minden csütörtök este táncklubba járt, a Rökk Szilárd utcába, egy kívülről alig észrevehetően elrejtőző, szuterén terembe, ahol a dróthálós ablakok éppen olyan magasságban nyíltak az utcára, hogy odalentről más se látszott a járókelőkből, mint a lábak bábszínháza, és az utcáról is csak leguggolva lehetett belesni az odalenti történésekbe. Ráadásul ez az utóbbi nem is volt veszélytelen, ugyanis a táncterem ablakain kívül a klub híján volt bármiféle szellőzésnek, így amikor megkezdődött a mulatság, hamarosan a parfümök és izzadságok, kölnik és kipárolgások összetéveszthetetlen, gomolygó felhője ömlött ki a dróthálón túlra, s erős megfontolásra készítette a kíváncsiskodót.

Aki odabent van, az már nem érzi, aki kintről szimatol bele, az nem viselheti el.

A táncklub szaga.

A női hónaljak és a szekrényekben tárolt zakók illata!

A koppanó sarkú bőrcipők avas kipárolgásai, a nejlonharisnyák és megstopolt zoknik diszkrét felhőcskéi!

A pomádék, illóolajok és kenőcsök sűrű, nehéz szuszogása!

A nyitva felejtett retikülök felbuggyanó lehelete!

Az orrban, abban a rejtelmes orrlyukban készenlétben álló, csillós szőröket izgató púderek, porszemek és fűrészpороk!

A táncteremben este hat órától már állt a bál.

A Papára úgy hatott a táncterem szaga, mint az eposzokban szereplő nemes ménekre a harcba szólító kürtök rikoltása.

Minden alkalommal, minden áldott csütörtökön tizennyolc óra harminc perccor érkezett, nem tizennyolc órakor, amikor a klub megnyitott, és csak a legizgatóbb amatőrök sorakoztak a parketten, hogy elárulják a vágyaikat és kiadják a reményeiket, s nem is tizenkilenc órakor, mint az elkészülni nem tudó, örökös

piperköcök, mindenről lecsúszó pancserek, akik folyton csak loholnak a való élet után.

Tizennyolc harminckor lépett be, s már a lépcső tetejéről szemügyre vette az aznapi mezőnyt.

A táncklub a csütörtök estétől eltekintve távol-keleti küzdősportok edzőtermeként szolgált, ami azt jelentette, hogy lábszárközépig érő, fehér nadrágokba és gomb nélküli fehér kabátkába öltözött férfiak és nők gyömöszölték, dobálták és rugdosták egymást, nagyokat csattantak a leterített birkózószőnyegen, vezényszavakra gyakorlatoztak, és maguk is vezényszavakat kiabáltak, a falakat pedig nagy, fehérre mázolt fatáblák, s rajtuk kínai írásjelek díszítették. Csütörtök estére viszont átalakult a terem: a mennyezet közepére csillámló tükörcserepekből ragasztott, körbe forgó diszkógömböt akasztottak, hangulatos, piros és kék fényű lámpákat állítottak a sarkokba, és persze soha fel sem kapcsolták a neonvilágítást.

Ha szerelmet akarsz, a legnagyobb adomány a félhomály, mondta a Papa.

A félhomály jótékonyan fedl el a ráncokat, nem engedi látni a mitesszereket és a szomorú pórusokat, a megereszkedett tokákat és a táskás szemaljakat, nem engedi látni a töredezett hajszálakat és a hívatlanul serkedő bajuszkákat.

A félhomály a kopott városok és a szerelmet kereső férfiak legnagyobb barátja.

Az effélékre kiváltképp fogékony franciák például kék órának nevezik azt az időt, amikor még nincsen sötét, de már lenyugodott a nap, égnek már az utcai lámpák, de a fényük inkább csak segíti a távozó délutánt, a bokrok aljából árnyékok nőnek a házfalak felé, puhábbak, bársonyosabbak a színek, mint a délelőtti napsütésben, poharak csendülnek és evőeszközök koccannak a tányérokhoz, ropog a frissen húzott lepedő az ágyon.

A félhomályban a képzelet tölti ki a jótékony foltokat, ahová a szem nem halthat.

A képzelet, amiben összeolvadnak a vonások, az egyes helyett az általános, a hosszú orr helyett a sok-sok orr, a görbe száj helyett a sok-sok régi, elszállt mosoly.

A félhomály a képzelet és a bátorság ideje, ilyenkor a test árulkodik a legodaadóbban, a mozgás, a lábak moccanása, a karok hajlása, a nyak íve, a derék fordulása.

Komoly ember, mondta a Papa, vagy a strandon ismerkedik, vagy egy félhomályos táncklubban.

Az egyik helyen nincsen semmi titok, a másik hely csupa rejtelem.

Ő például már rendszerint onnan, a szuterénbe vezető lépcső tetejéről kifigyelte, melyik táncos mennyire fürgén, mennyire hajlékonyan mozog, milyen hosszú, s vélhetően milyen kemény combokat rejt a mégoly mértéktartó szoknya, milyen könnyedséggel siklik a parketten a cipő, van-e még erő a vádliban, tartja-e magát egyenesen a váll.

Ha valami, hát a körvonalak beszélnek igazán a testben rejlő lehetőségekről, a körvonalak beszélnek az ígéretekről, állapította meg a Papa.

És csak amikor már leszűkítette a kört, hogy vajon kit szeretne táncpartnerének, akkor ereszkedett alá a parketre, akkor lépett oda, odaadóan, s mégis elegáns tartózkodással, meghajolva egy csöppet, hogy alulról felfelé nézhessen a kiválasztott nő szemébe.

Amikor pedig a célratoró, de sohasem durva csevelyek, s a gyors és lassú ritmusú táncok oly jótékony és felettébb hasznos váltakozása révén egyértelműen megvilágosodott, hogy kinek ajánlja fel a szíve szerelmét, már csak egyetlenegy próbatételnek vetette alá a kiszemeltet: maga elé engedve követte őt fölfelé a szuterénből felvezető lépcsőn.

A lépcső ugyanis, suttogta bizalmasan a Papa, a lépcső a legnagyobb vízválasztó, értékmérő és iránymutató, ami a nők természetét és a szerelemben való viselkedését illeti.

Ezt az igazságot megírta már Krúdy Gyula is, amikor a margitszigeti Nagyszálló magányában, a szállodás felesége iránt érzett kihűlő szerelmén és a szállodás leánya iránt fellobbanó vonzalmán meditálva éppen a lépcsők természetéről alkotott egy nagyszabású regényt, amelynek a kézírata aztán, sajnálatos módon, még a publikálás előtt az évi, rendes dunai árvíz áldozatául esett.

Aki gyors a lépcsőn, könnyedén lépdel felfelé, szinte táncol az egymásra következő fokokon, az sok jót ígér a paplanok és párnák között is, bólintott a Papa.

Azzal nem lehet baj.

Akit könnyedén repít a ruganyos comb, a kerek vádli, a karcsú csípő, az nemcsak a lépcsőn, de a lepedőn is örülni tud a saját testének, és megosztja ezt a boldogságát az arra érdemesekkel. Még akkor is, ha esetleg nem annyira ruganyos már az a comb, nem hibátlanul kerek a vádli, és belepte a csípő karcsúságát az évek során rátelepülő párnácskák hurkás nehezéke. Az öröm és a ruganyosság attól még öröm és ruganyosság marad. A boldogság meg boldogság.

De aki már a táncparketről felvezető lépcsőn is meg-megáll, szuszog, fújtat és nehezen ér fel, az miképpen juthatna fel más csúcsokra?

Vagy aki kényeskedve illeg csupán, vissza-visszanéz, hogy ellenőrizze, nem tapadnak-e kíváncsi férfiszemek a bokájára, a térdhajlatára, attól hogyan lehetne elvárni a felszabadult örömök boldog sikoltozását?

Sehogyan.

Már a lépcső közepénél kipukkadnak ezek a fényes lufik.

A Papa azt is elmondta ötödik Magyar Sándornak, hogy életében először akkor ébredt rá ezekre az igazságokra, amikor kicsi fiúként önkéntes szolgálatot teljesített a budapesti Szent István Bazilika kilencven méteres magassághoz közelítő körkilátójában, és a vállalkozó szellemű látogatókat, különösen az úrhölgyeket, legalábbis, ha rá tudta beszélni őket, nem a lifttel kísérte fel, hanem a lépcsősoron vezette a mesés kilátáshoz. A Bazilikáról tudnivaló, hogy a megépítésére hajdanán a várost elpusztító nagy, ezernyolcszázharmincnyolcas jeges árvíz, helyesebben az árvíztől való megmenekülés szolgáltatott okot, ugyanis a város akkori üres területén egy dombocska emelkedett még ezen a helyen, ahol több száz pesti polgár talált menedéket a mentőcsónakok megérkeztéig, s a szerencsés túlélők, akik nem utolsósorban az isteni gondviselésnek is tulajdonították, hogy a dombra menekülhettek, adományokkal támogatták a templom építését. Nyolc év múltán kezdhettek bele a munkálatokba, de a negyvennyolcas forradalom és szabadságharc idején, érthető okokból, felfüggesztették a munkát. Ráadásul az ezernyolcszázötvenegyes alapkövetéltől tizenhét évig tartó építkezés tragédiába fordult, ugyanis már-már a befejezéshez közeledtek, amikor egyszzerűen beomlott a már felfalazott kupola. Három évig tartott, míg elbontot-

ták a romokat, egészen az alapokig, hogy újrakezdzék az építést, s onnantól még több mint harminc esztendeig, hogy felhelyezhessék a zárókövet. A pompázatos Bazilikát aztán ezerkilencszázötben szentelték fel, ami annyit tesz, hogy nem is csak egy emberöltő, de egyenesen egy hosszú emberi élet kellett az elkészüléséhez. Nem is csoda, hogy a millenniumi ünnepségek mámorában az eredetileg névadónak szánt Szent Lipót helyett Szent István védelmébe ajánlották, bízva az ezeréves állam és a hajdani erős akaratú király segítő támogatásában.

Harmadik Magyar Sándor az elemi iskola első osztályát elvégezve nyáridőben, iskolai szünetben Mihály atya felügyelete alatt jótékony és félhivatalos szolgálatot végzett az épületben, illetve a tetejéhez vezető lépcsősoron, köszönhetően nem utolsósorban a belvárosi gyülekezetben szorgalmatos és buzgó hívőnek ismert édesapjának, második Magyar Sándornak, s még inkább a második Magyar Sándor kiváltképp nemes erkölcsű nejének, született Than Gizellának, aki egyáltalán nem melleleg a főbejáratnál látható mozaikok egyikét készítő, délvidéki származású, kiváló festő, Than Mór távoli rokonának is mondhatta magát. Második Magyar Sándor az örvendetesen gyarapodó Magyar Általános és Hitelbank József nádor téri épületében dolgozott, felettesei szorgalmatos munkát végző tisztviselőnek és hívő kereszténynek ismerték, akinek egykoron már az apja, a Bach-korszak utáni lelkesültségben Manningerről Magyarra változtatott nevű Sándor is a családjával minden vasárnapi istentiszteleten megjelent a Belvárosi Szent Mihály Plébániatemplomban, s aki aztán maga is a nejevel már a Bazilikát látogatta, s természetesen egyetlen gyermeküket, harmadik Magyar Sándort is a Teremtő és a krisztusi élet iránti odaadó alázatra nevelte.

Harmadik Magyar Sándor még csak kisfiúcska volt az egész országot felrázó szentév, s az azt megkoronázó nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus idején, ezerkilencszázharmincnyolcban, viszont rá két évre már, édesanyja közbenjárásának köszönhetően, önkéntes vezetőként számtalanszor végigyalogolhatott a Bazilika körkilitójába vezető lépcsőn. Tulajdonképpen ott, az északi és déli tornyok között ismerte meg a várost, onnan nézett le Budapestre, miközben hallgatta a kupola mellett lakó harangok zengését. Akkor lévén épp tízéves, még elkerülte a levente-kiképzést, viszont egészen közlrol, a téren állva nézhette végig, amikor csaknem négy év múltán, ezerkilencszáznegyvennégy májusában a déli toronyból leemelték és háborús célokra hivatkozva elvitték azt az ötvenéves és csaknem nyolc tonnás harangot, amit egykoron a Szentháromság tiszteletére szenteltek fel, s ami nemcsak Magyarország legnagyobb harangja volt, de a hangja minden hívő számára méltán jelképezte a katolikus Anyaszentegyház méltóságát, rendíthetlenségét és hatalmát.

Az akkor már a nyugdíjas korhoz elért, s az ideig tovább szolgáló második Magyar Sándor talán éppen e jelek láttán, s persze nem utolsósorban a mind közelebb érő keleti frontról érkező hírek hallatán döntött úgy, hogy a család vagyonát időt és vést álló aranytömbökbe fekteti, és felkészíti szeretteit a nyugati irányba való menekülésre. S bár híven bíztak mindvégig a jó fordulatban, a menekülés ideje hamarabb elérkezett, mint gondolták volna. Ezerkilencszáznegyvennégy őszén, amikor a Vörös Hadsereg elérte a magyar határt, előbb hosszan hezitáltak, majd, még éppen a fővárosi ostromgyűrű bezárulása előtt, nem várhattak tovább, takarókkal borították le a Zoltán utcai

lakásban gazdátlanul hagyott bútorokat, s maguk is csatlakoztak a pánikszerűen menekülő lakossághoz. Előbb Bécs felé tartottak, majd, már osztrák földön, mintegy véletlenül csapódva egy magyar ezredhez, egyre északabbra húzódtak, s végül, amikor a katonákat az északi, német csapatmozgásokat szolgáló vasútvonalak védelmére rendelték, egy személyszállító és tehervagonokból álló szerelvényen Dániába utaztak.

Egy napon és egy éjszakán át tartott az út, délutánra érkeztek meg Herning városába. Illetve éppen megérkeztek volna, amikor hatalmas robbanás rázta meg a levegőt, és a vonat nagyot döccenve megállt, a fülke ajtaja kivágódott. Mint kiderült, dán szabotőrök robbantották fel a szerelvény mozdonyát, hogy kisiklassák a vagonokat. A mozdony után kötött személykocsi erősen megrongálódott a robbanástól, négy katonatiszt meghalt, és sokan megsebesültek. Rövidesen kiderült, hogy a szabotőrök ugyan nem a már fegyvertelen magyar katonákat akarták megcélozni, hanem azt a német szerelvényt, ami a határig mindenhol előttük haladt, s az is, hogy a németek, talán éppen az efféle eseményektől tartva, a határon félreálltak, és előreengedték a magyarokat, ám a baljós előjel nem sok jót ígért a dániai tartózkodásra. Ráadásul amikor a tiszti szerelvény után következő vagon ajtaja az ütközéstől kiszakadt, egyenesen nekicsapódott az éppen felpattanó második Magyar Sándornak: úgy találkozott a két test, a nehéz ajtó és a fáradt férfi, mintha mind a kettő a végzetét kereste volna. A földön fekvé és láthatóan roppant fájdalmakkal küzdve a hajdani banktisztviselőnek már csak arra volt ereje és ideje, hogy a bőrdődjükben lapuló családi vagyoni őrzésére intse a zokogó feleségét, és megígértesse vele, addig, amíg a haza fel nem szabadul a hódítók alól, nem térnek vissza a gyermekével Magyarországra.

Nem szabad.

Nem, nem, oda sohasem.

Második Magyar Sándor ott, a herningi temetőben kapott sírhelyet, ott lelte meg a végső nyughelyét, a vele együtt elhantolt katonák mellett.

A szerelvénynek a gyors temetés után azonban tovább kellett indulnia Bedstedbe, hiszen ezen a vasúti csomóponton kellett a magyar egységnek a vonalak fenntartásáról gondoskodnia, így az özvegynek és harmadik Magyar Sándornak sem maradt más választása, mint hogy elfogadják az ottani egyházi épületben felajánlott puritán szállást, s néhány napra bár, de berendezkedtek.

Másnap, amikor harmadik Magyar Sándor az ébredést követően először kimerészkedett a függönyök nélküli ablakok mögül, a fehérre meszelt falú épületből, a bejárat elé, s magányosan, elveszetten bámulta az északi tenger felől lomhán görgő, baljós, szinte fekete felhőket, s az alattuk rohanó, ideges, szürke foszlányokat, kisvártatva kinyílt az utca túloldalán álló ház kapuja, és egy szőke, hátrasimított hajú kislány lépett ki rajta, a kezében tálcával, s a tálcán süteményel.

Átvágott az úton, egyenesen harmadik Magyar Sándorhoz ment, és a tálcát mosolyogva a fiú felé nyújtotta.

Négyszögletes formájú, sárga sütemények.

Sárgák, mint a lány haja.

Így ismerkedett meg Sena Jensen és harmadik Magyar Sándor, egy bedstedi presbiter és gazdálkodó egyetlen lánya és a budapesti, egykori banktisztviselő

egyetlen fia, így kötöttek barátságot, hogy aztán néhány nap múltán már sülvefőve, együtt menjenek mindenhová.

Nem barátok voltak, még csak nem is társak, beszélgetni sem igen tudtak, igaz, nem is volt rá szükségük: egyszerűen összetartoztak abban az időben, amikor körülöttük lassan minden szétesett.

A magyar katonáknak a frontra vonuló németek nem is hagytak fegyvert, eltekintve egy tucatnyi ócska puskától és két tucatnyi, frissen zsírozott, olajozott kerékpártól. Így a magyar katonák, noha a feladatuk a vasútvonal őrzése lett volna, hamarosan maguk is több időt töltöttek a városban és a környékbeli földeken járva, hiszen megkezdődtek a tavaszi munkák, és a helybeliek, különösen, amikor kitudódott, hogy ők csupán fegyvertelen, s leginkább a háború befejeztében reménykedő magyarok, már szívesebben szóba álltak velük.

Sena és harmadik Magyar Sándor az özvegy félelmei és intelmei ellenére elcsatangoltak egészen messzire is, többek közt rendszeresen bejártak Sena apjának a tanyájára, ahol a magyar fiú először látott olyan gépeket, amilyenekről addig csak a tankönyvben olvasott. Olyan ételeket ettek, amiknek még a nevét se tudta megjegyezni, friss és még habos tejet kapott, amelyet addig még soha nem kóstolt.

Május ötödikén, amikor Dániában vége lett a háborúnak, a főtéren a helybeliek népünnepélyt rendeztek, lampionokkal és zenekarral, sörrel és tánccal, s a hamar leszálló estében a magyar katonák is elvegyülhettek a helyiek között. Igaz, a háború befejezése a búcsúzást is jelentette, mert a magyar ezrednek az angolok parancsa szerint át kellett vonulnia Németországba.

Az özvegy nem mert velük tartani, már csak azért sem, mert addigra azt is tudták, hogy az angolok hadifogolyként kezelik a teljes menetoszlopot, s a várható megpróbáltatásokhoz képest a már megismert bedstedi élet, még ha ideiglenes is volt, és mások könyörületére utalt, legalább biztonságosnak tűnt. Fél év múlva, amikor először jött hír a magyar ezred sorsáról, be is bizonyosodott, hogy harmadik Magyar Sándor anyja jól döntött, ugyanis a katonáknak gyalogmenetben kellett megtenniük az utat, napi ötven kilométeres távokkal, s miután Németországban, a tengerparton időztek tétlenül, előbb elszállították őket a holland határig, majd beszállásolták egy volt koncentrációs táborba, megint csak Németország területén. Onnan indulhattak haza, vasúton, gond nélkül meg is érkeztek Magyarországra, a kaposvári átadó állomásra, csak hogy a kivagonírozás előtt kiderült, hogy őket is, akár csak a többi, az angol fennhatóság alól visszaküldött magyar egységeket, a szovjet hadsereg késlekedés nélkül továbbirányította a Szovjetunióba, hadifogságba.

A hírek hallatán nem csoda, hogy az özvegy sokat tépelődött a második Magyar Sándornak tett utolsó ígéret, a létbizonytalanság és a honvágy között gyötrődve, és csaknem másfél év telt el a béke beköszöntése után, míg rászánta magát a döntésre.

Hazamegyünk, mondta Gizella a fiának.

Haza, kérdezte csodálkozva harmadik Magyar Sándor. Hirtelen maga előtt látta a város képét, éppen úgy, ahogyan a Bazilika kupoláját körbefutó kilátóból nézte meg annyiszor. Különös, hogy az elmúlt hónapok alatt soha nem idéződött fel benne a kép.

Haza.

Jensenék nem marasztalták őket, igaz, soha nem is sürgették, hogy elmenjenek. Elfogadták, hogy ott vannak, segítenek, amiben tudnak, cserébe az élelmükért és a szállásért, és ez nekik elég is volt, nem is titkolták, hogy illetlenségnek tartanának bármi személyesebb kérdezősködést.

Az utolsó este leszállta előtt Gizella a félhomályban összeszámolta a maradék aranyukat, összehajtogatta a még hazavinni érdemes ruháikat, az aranyat a melltartójába rejtette, a maradék ruhák belefértek a magukkal hurcolt két bőrönd egyikébe.

Búcsúzáskor Sena egy levelet adott harmadik Magyar Sándornak, a lány kézírása mellett ott volt a felragasztott közös fényképük is: Sena apja készítette a fotót, a gazdaságuk előtt, a fehérre meszelt falnál álltak, a kamerába mosolyogtak mind a ketten, a válluk összeért.

Vissza fogok jönni, mondta harmadik Magyar Sándor.

Megígérem, hogy visszajövök.

Sena levelében a két összehajtott lap között egy fehér margaréta összepréselt feje feküdt.

Fehér szirmok, de a közepén olyan sárga, mint az a sütemény volt, amivel először megkínálta a fiút.

Az nem lehet, hogy ne jöjjenek vissza hozzád.

Amikor elindult a vonatuk, Sena állva maradt a peronon, csak a karját emelte fel, és aztán nem mozdult, úgy állt, mereven, mint egy szobor, amíg az apróvá zsugorodott alakja el nem tűnt harmadik Magyar Sándor szeme elől.

Dél felé indultak, aztán nyugatnak kanyarodtak, hogy Berlint kikerüljék. Simán utaztak Bécsig, bár a jegyek ára alaposan megcsappantotta a tartalékaikat.

A magyar határnál le kellett szállniuk a vonatról, orosz és magyar egyenruhás katonák terelték be őket az állomásra.

Cigaretáztak, nézték a bodorodó füstöt, ráérősen kérdezték az özvegyet arról, hol jártak, merre jártak, és mindenáron azt akarták megtudni, tagja volt-e valamilyen, a Harmadik Birodalmat támogató szervezetnek.

Az a neve tényleg, hogy Magyar?

Ellenőrizték azt is, hogy a holmijuk között akad-e fegyver vagy a magyar hadsereg tulajdonát képező tárgy, és harmadik Magyar Sándortól habozás nélkül elvették azt a bőrövet, amit még a vonaton kapott ajándékba az egyik magyar katonától.

Már indulást jelezve sípolt a vonat, amikor egy csizmás, szoknyás-egyenruhás orosz katonanő lépett be a szobába, gyakorlott mozdulatokkal ellenőrizte Gizellát, és szinte azonnal megtalálta nála az addig rejtegetett utolsó, kicsi aranyrudat.

A végső maradványt annak a vagyonnak, amit a banktisztviselő összerakott, s amit átutaztattak fél Európán, hogy új életet vásároljanak maguknak, vagy legalább megmentsék a régit, amíg lehet.

Ez itt marad, jelentette ki magyarul az aranyra bökve kurtán az a vállal nélküli, katonai egyenruhás, fedetlen fejű férfi, aki egészen addig, a vizsgálat során meg se szólalt.

Az minden vagyonunk, sírta el magát Gizella.

Maguk is itt maradhatnak, mondta a férfi.

Így vásárolhatták meg az utolsó darabka aranyukon azt, hogy visszatérhesse-
nek a régi életük romjai közé.

De hogy mit jelentettek ezek a romok, mit jelentett a rombolás, harmadik Magyar Sándor csak akkor fogta fel igazán, amikor kora hajnalra beérkeztek Kelenföldre, kiszálltak a vonatból, s elindultak hazafelé, hogy lássák, mivé lett a hajdani lakásuk.

A város, amit odahagytak, úgy lett újjáépíthetetlen rommá, hogy az egyko-
ri épületeknek sokszor még a körvonalait se lehetett felismerni benne. A pusztulás nem megváltoztatta, hanem egyszerűen kicserélte az egykori várost egy másik létezésre, egy olyan életre, aminek legfeljebb emlékei lehettek a hajdani Budapestről, ám ezeket az emlékeket felidézni sokkal fájdalmasabbnak hatott, semmint elfeledkezni róluk. És mégis, ebben a lehetetlenségben, a romok között mindenütt megindult már az élet, úgy tűnt, nem is csak megindult, de sokszorozott erővel buggyant elő, emberek jártak és villamosok is, autók és lovaskocsik, kiabálás és nevetés is hallatszott, sőt, zene is, amikor beértek oda, a Margitsziget magasságába, ahol az ideiglenes, néhány hónapja átadott Kossuth-hídon zajlott a forgalom.

A Zoltán utcai lakásban újrakezdődött az életük, beleértve az iskolát és a lét-
fenntartás minden gondját, s persze azt is, hogy a csaknem két évvel azelőtt oly nagy gonddal összetologatott és letakargatott bútorok lényegében mind eltűn-
tek, csupán az összetaposott, s nyilvánvalóan vizelettől bűzlő takarók heverték a padlón. Még egy ágy se maradt, ahol lefekhettek volna, a kitört, üvegtelen ablakokon szabadon járt át a szél.

Gizella, aki a háborúig otthon vezette a háztartást, és soha nem kellett sehová
elszegődnie, most munkát vállalt, előbb egy élelmiszerboltban, aztán egy zöld-
ségesnél lett eladó. Úgy tűnt, minden nehézség ellenére lassan helyrebillen az életük.

Egy este, amikor a kéz alatt szerzett, új konyhaasztalnál üldögéltek, valaki kopogtatott a bejárati ajtón, egy férfi alakja derengett át az épen maradt drótüve-
gen. Gizella fáradtan állt fel, hogy ajtót nyisson, tán ezért is nehezen ismerte meg a látogatót: Somlyó Kálmán volt az, második Magyar Sándor egykori munkatár-
sa, még a Hitelbankból. Vagy ha nem Somlyó, akkor az ő rémületesen megöre-
gedett és lesóványodott mása, egy olyan világból, ahol talán az eredeti Somlyó Kálmán is járhatott.

Én vagyok, ha nem zavarom magukat, mondta Somlyó. Somlyó Kálmán.

Ó, persze, látom én azt.

Gizella bevezette a férfit a konyhaasztalhoz, szabadkozott, hogy nem tudja megkínálni semmivel.

Milyen nehézkesen jár, biztosan valami sérülést szenvedett a háború során.

Sérülés? Nem, az nincsen.

Somlyóék, amikor harmadik Magyar Sándor még kisfiú volt, néha megfor-
dultak náluk vendégségben, igaz, nem gyakran tették a tiszteletüket, a két, nála fiatalabb kislányukkal a nappali terítővel elsátorozott asztala alatt játszottak bú-
jócskát és barlangi felfedezéseket, egy ajándékba kapott kis karbidlámpáscskával világítottak, mint az igazi felfedezőik. A negyvenes évek elejétől aztán Somlyóék

látogatásai elmaradtak, Gizella akkortól nem is hallott már felőlük, második Magyar Sándor mindössze annyit mondott, hogy Somlyót a bank részlegétől át-helyezték, nem munkatársa többé.

Most pedig ott ült, és az arca olyan volt, mint aki nem is éveket, de életeket öregedett.

Gizella elmesélte a férfinak a nyugati menekülésük történetét, második Magyar Sándor halálát, a visszatérésüket.

Talán ott kellett volna maradnunk, támasztotta le a fejét a tenyerébe. Ahogyan a férjem mondta. Talán ott kellett volna maradnunk, de hát azt se lehetett. Se maradni, se visszajönni, sehogyan nem lehetett már jó. Sándor nélkül meg mindegy is volt talán.

Somlyó megértően bólintott.

Éppen ezért van itt, kezdte lassan elmondani. Azért kopogott be Magyarékhoz. A Sándor miatt.

Mert ő volt az, akiben megbízhatott, hiszen együtt dolgoztak húsz éven át. Egymással szemközt állt az íróasztaluk a bankban, amíg ő is ott lehetett. Csak egy kis fakeszes üvegpárván választotta el őket, mellmagasságban. Aztán, amikor őt kítették a zsidótörvények miatt, akkor is Sándor maradt onnan az egyetlen barátja.

A zsidótörvények miatt, ismételte el nyugtalanul Gizella.

Amikor a gettóba, a csillagos házba kellett vonulniuk, akkor is Sándor maradt az egyetlen, akinek üzenhetett, igen. És mert akkor már mindenki tudta, hogy elszednek tőlük ékszert, pénzt, bármi értéket, ha találják, ő volt az egyetlen, akinek odaadhatta az aranyukat, amit a félretett pénzükön vásároltak.

Aranyat?

Tehervagonba zsúfolva szállították őket három napon át, mire leszállhattak, négy halottjuk volt, mondta Somlyó. Siratták őket, mert nem tudhatták, hogy ők a szerencsésebbek, akik nem érték már el a tábort. A peronig fogta a felesége és a kislányai kezét, ott elválasztották őket, egy elegáns, mosolygó, német katonatiszt intett a pálcájával, ki menjen jobbra és ki menjen balra.

Soha nem látta már őket, de azt már aznap estére megtudta, mit jelentett, hogy a lányait a kezében tartó feleségét és a két gyereket a másik oszlopba sorolták.

Megértette, mert elmondták neki a barakkban a társai.

Megértette, de nem hitte el.

Aztán, ahogy múltak vele a napok, elhitt már mindent.

Hogy az ember képes csak arra, ami elképzelhetetlen, és hogy nem kell félni már semmiféle végzettől, haláltól és szenvedéstől, hiszen egyetlen pokol létezik, és mi abban élünk.

És amikor felszabadították őket, akik mozogni és menni voltak képesek, már alig várták, hogy elindulhassanak haza, oda, ahonnan elhurcolták őket, oda, ahonnan csendőrök kísérték a menetüket a gyűjtőhelyre, mert azt hitték, ha visszamehetnek, akkor újra élhetik a tábor és a pusztulás előtti életüket, hurkot köthetnek az időre, hurkot, amin visszajuthatnak az akkori önmagukhoz, de ő már se menni, se mozdulni nem akart, se maradni, se emlékezni, ő csak feküdni akart, heverni behunyva szemmel a tavaszi napon, nézni a sárga és piros karikákat a szemhéja alatt, és nem gondolni semmire, nem érezni semmit, úgy, hogy közben nem parancsolnak és nem ordítanak rá.

Kórházban is volt, csaknem fél évig.

Azt mondták, hajszálon múlt az élete.

Hiszen neki nem is volt haja, sima volt a bőre, mint egy golyó.

Aztán hónapokig maradt még ott, Németországban, a táborban, mert nem tudott elindulni, segített a csoportok szervezésében, a nyilvántartásokban.

Nem tudott elindulni, mert nem volt hová.

Sokan hívták, hogy menjen velük, sokan a Közel-Keletre indultak, egy új országért, győzködték őt is, hogy ott majd jobb lesz, sokkal jobb.

Szerinte meg ott van az otthon és ott van az ország, ahol az embert a családja várja.

Most pedig itt van, hogy visszakérje az aranyukat, amit megőrzésre második Magyar Sándornak adott.

Az ékszereket és a pénzt, amit a barátjára bízott még az utolsó pillanatban.

Gizella sápadtan, szótlánul hallgatta a férfi töredezett mondatait.

Halkan beszélt, nem emelte fel a hangját, monoton, hangsúly nélküli kopogás, mint az óraketyegés, aztán a csend.

Meghalt a férjem, mondta Gizella végül, amikor már percek óta csak hallgattak.

Tudom, válaszolta Somlyó.

Nekünk nincsen semmiféle aranyunk és nincsen semmiféle pénzünk.

Somlyó nem felelt.

Nézze meg, hogyan élünk. Csak ez az asztalunk van, a maradékunk, amit összeszedhettünk a pincében, amikor hazajöttünk.

A pincében?

Igen.

Somlyó lassan húzta vissza a kezét a lámpa fényköréből, a körmei olyanok voltak, mint egy fa kérgének lepattogzott darabjai, megcsikordultak az asztallapon. Lassan állt fel, a székét hátradöntve, és lassan, mintha derékig érő vízben vagy sűrű, ragadó sárban küzdene, a talpát alig felemelve, nehéz, csoszogó léptekkel indult el a kijárat felé.

Már az ajtónál volt, amikor Gizella utolérte.

De most elmegy? Most mi lesz?

Somlyó nem válaszolt, erőlködve, lassan fordult vissza az asszony felé.

A szemét résnyre húzta össze, mint aki erős fénybe bámul, vagy mindenképpen látni akarna valamit, ami túl messze van.

Túl messze, ha van egyáltalán.

Le akarta köpni az asszonyt, de vagy a nyála volt kevés, kiszáradt a torka, vagy az elviselhetetlen gyűlölet bénította meg, így hiába köpött, a kifröcsögött cseppek csak az állára csurogtak.

A kezét is lassan, nagyon lassan emelte fel, és úgy törölte meg a szája szélét, az állát, mint aki éppen jót ivott.

Túl messze, ha van olyan egyáltalán.

Aztán visszafordult, kilépett az ajtón, és elment.

Cszozogott a lépte a lépcsőház kövén, mint akin nem is cipő, hanem valami fitalpú papucs van, vagy nem emeli fel a lábát, olyan nehezen jár.

Ezerkilencszáznegyvenhétben, amikor a meghirdetett hároméves terv ötven-

ezer lakás megépítését irányozta elő Budapesten, Gizella meghirdette a Zoltán utcai lakást, és elcserélte egy ferencvárosi, Angyal utcai, kisebb és könnyebben fenntartható, kétszobás lakásra.

Az új helyükön nem jártak már templomba, nem tartották a régi ünnepeket sem, Gizella átkérte magát egy Mester utcai zöldséges boltba, az akkor a tizenharmadik életévét betöltő harmadik Magyar Sándor pedig munkát vállalt a Soroksári úti vágóhídon.

Egy gimnazista, aki még nem is érettségizett, mit keres itt, a vágóhídon?

Ezt kérdezte tőle az öreg, konya bajszerű hentesmester, akinek a segédletének beosztották.

Dolgozni akarok, felelte harmadik Magyar Sándor. Dolgozni a népemért és az országomért. Egy új rendért.

Ahhoz azért egy érettségi vizsga még nem ártana, dörmögte a hentes.

De harmadik Magyar Sándor tényleg nem tanulni akart. Belevetette magát a vállalat közösségi életébe, szakszervezeti tag lett, a sportélet szervezője, és belépett a Magyar Ifjúság Népi Szövetségébe is. A fizetését egyben hazaadta Gizellának, magának csak annyit tett félre, hogy eltervezte, vásárol egy megbízható kerékpárt, amivel az addig kölcsönkapott gépek helyett eljárhat majd a vágóhídiak hétvégi túraíra.

Előbb csak a budai hegyekbe szerveztek túrákat, majd amikor már kellő számú biciklivel is bíró vállalkozó akadt, délnek is nekiindultak a Duna mentén, órákig tekertek, majd letáboroztak egy homokos partrészen, bográcsban főztek, labdáztak, napoztak. Harmadik Magyar Sándor szinte az egész úton Töreki Marika mellett tekert, a mellett a pesterzsébeti lány mellett, akinek a hajdani péksegéd apja nem tért vissza a Don-kanyarból, s aki odabent, a húsüzemben az emeleti irodán dolgozott, mégis éppúgy kendővel kötötte hátra a haját, mint azok a lányok, akik a csempés csarnokban végezték a dolgukat. A kerékpározás közben viszont nem viselt semmiféle kendőt, a szél szabadon fújhatta hátra a szőkésbarna, csigás haját.

Amikor a világ demokratikus ifjúságának második világtalálkozóját ezerkilencszáznegyvenkilenc augusztusában megrendezték Budapesten, harmadik Magyar Sándor ötlete volt, hogy a vágóhídiak brigádja kerékpárral vonuljon fel a nyitó rendezvényre, az újpesti stadionhoz. Szakasits Árpád köztársasági elnök és Guy de Boysson, a DIVSZ elnöke mondták a beszédeket, a két hétig tartó fesztiválra a világ minden tájáról érkeztek a békéért harcoló fiatalok, többek közt a kínaiak is, akik elhozták Budapestre Mao Ce Tung első, kiadott könyveit is, és a Német Demokratikus Köztársaságot képviselő küldöttség, akiknek ez volt az első megjelenése. A két hét folyamán a részt vevő külföldi fiatalok közül négyezren részt vettek a Népstadion építésében is, argentinok, indiaiak, angolok, franciák és szovjetek, és a VIT záróünnepén, a Hősök terén tartott sokadalomban a búcsúzásra összegyűlt fiatalok esküt tettek: „Mi, demokratikus ifjak, akik a Föld minden részéről érkezünk Budapestre, a Világifjúsági Találkozóra, együttesen kifejezzük lángoló akaratomat, hogy boldogságban éljünk, olyan világban, amely nem ismeri többé a nyomort és a háborút!”.

Körbe-körbe vonultak egymás vállát fogva, nevetve a téren, egy a jelszónk, tartós béke, állj közénk, és harcolj érte, harmadik Magyar Sándor érezte a vállán Töreki Marika kezét, én a legszebb lányok közül téged választalak.

Marika elmesélte, hogy az anyja a Csokoládegyárban dolgozik, és a munkatársnőivel együtt a műszak vége előtt mindig belemártják a kék munkaköpenyüket a meleg, folyékony csokimasszába, amit aztán csak otthon olvasztanak ki, és a gyerekeknek így igazi csokoládét tudnak adni.

Amikor a következő évben megalakult a DISZ, harmadik Magyar Sándor is belépett, az üzemben az elsők között.

Még abban az évben letette az érettségi vizsgát, és jelentkezett a katonatiszti főiskolára.

Sorkatoná Budaörsön volt, így onnan viszonylag gyakran hazalátogathatott a Ferencvárosba, és amikor megkezdte a tiszti iskolát, a többiekkel együtt beköltözött a Hungária körüti kollégiumba. Igaz, a jelentkezésnél a vágóhídi múlt okán azt írta be, hogy élelmezési tiszt szeretne lenni, ám az első eligazításnál, amikor közölték velük, hogy ki hova kapott beosztást, kiderült, hogy belőle politikai lesz. Ennek köszönhetően csapatellátást és élelmezést nem tanultak, politikai gazdaságtant, szociológiát és művészettörténetet annál inkább. Ez utóbbival kapcsolatban az előadójuk, egy híres rendező férje egy alkalommal toborzást tartott a frissen megalakítandó énekkar számára, zongorával és szabadon választott népdallal, és harmadik Magyar Sándort az elsők között választották ki a tenorok csapatába. A kiváló közösségi munka mellett az éneklésben és az orosz nyelv tanulásában mutatott kiemelkedő teljesítménye is hozzá járult ahhoz, hogy a négy év leteltével azonnal főhadnagyi rangot kapott, és a szegedi tüzérezredhez irányították mint politikai parancsnokhelyettest. A kitüntető beosztáshoz már csak egyetlenegy hibádzott, igaz, az se sokáig: az áthelyezés előtt harmadik Magyar Sándor feleségül kérte Töreki Marikát, eltávozáskor meg is tartották a Bakáts téren a polgári esküvőt, így már együtt költözhetek be a nekik kiutalt szegedi szolgálati lakásba.

Gizella egyedül maradt az Angyal utcai lakásban, de harmadik Magyar Sándorék, ha tehették, két-három hetente meglátogatták.

Ötvenhatban, amikor a szegedi egyetemisták még a pestieket is megelőzve gyűlést tartottak az egyetemen, s aztán másnapról karszalagos csapatok kezdtek cirkálni a városban, harmadik Magyar Sándor a laktanyában teljesített szolgálatot. Mint napostiszt, bent is aludt, így utólag szerzett arról tudomást, hogy este felé, már sötétedés után holmi géppisztolyos emberek hozzájuk is becsöngettek, Marikát félrelökve átkutatták a lakást, és a férje után kérdezősködtek.

Szerencse, hogy nem voltál itthon, mondta Marika.

Szerencsénk, hogy nem voltam itthon, mondta harmadik Magyar Sándor.

November közepéig folyamatos riadókészültségben álltak, csaknem minden éjjel ő is bent aludt a körletben, készülve az esetleges kivezénylésre, ám a riadalmak és izgalmak ellenére csupán az alakuló térről söpörgethették el a katonák a lehullott leveleket.

A rákövetkező év elején aztán harmadik Magyar Sándort, immár századosként, visszahelyezték Budapestre, nyáron pedig, a Zrínyi Katonai Akadémia kamarakórusának tagjaként, színészekkel, ifjúmunkásokkal, tanácsitkárokkal, mezőgazdasági dolgozókkal és a Köztársaság téri Pártház több hős védőjével együtt abban a kitüntetésben részesült, hogy része lehetett annak az ezeregyszáz boldog fiatal számláló küldöttségnek, amely a moszkvai Világifjúsági Találkozóra indulva képviselhette Magyarországot.

Moszkvában, sőt, már az oda vezető vonatúton harmadik Magyar Sándor különösen összebarátkozott a Nemzeti Színház képviselőjével ott lévő rendezővel, Major Tamással, és aztán a magyar delegáció mellé kirendelt egyik csinos és fiatal tolmácsnővel, Ludmillával is.

A csodálatos két moszkvai hetet nem zavarta meg egyetlenegy felhő sem, igazi fesztiválváros lett az a hatalmas metropolisz, hallgatták a lámpaoszlopokra szerelt hangszórókból a VIT dalát, és karonfogva sétáltak a városban.

Hallgatott a kert, minden elnémult, megpihent a föld és az ég, nyár volt, alkonyat, lenn a Moszkva-part, ó, de szép volt, de tündérszép.

Ez volt minden idők legnagyobb világifjúsági találkozója, százharmincegy országból harmincnyezer fiatal vett részt, a fesztivál jelszava a „Békéért és barátságért” volt. Ott volt Moszkvában Tito Schipa, a világhírű énekes, Nazim Hikmet, török író és költő, Garcia Márquez, kolumbiai író, valamint ott voltak többen a brazil képviselőház tagjai közül is, Ceylon miniszterelnöke, Egyiptom elnöke, Erzsébet, belga anyakirálynő, több világváros polgármestere, politikusok, művészek, közéleti személyiségek tolmácsolták levélben vagy táviratban a jókívánásaikat. Az egyik reggel Kádár János is meglátogatta a magyar fiatalok küldöttségét a Fesztiválon, amikor azok éppen a svájci fiatalokkal találkoztak. Amikor a svájciak rájöttek, hogy ki is ő, valósággal megrohamozták Kádár Jánost az autogramkéréseikkel, ám a magyar pártfőtitkár derekasan teljesítette a kéréseket.

Marika a fesztiválra nem tudott levelet írni harmadik Magyar Sándornak, így az ifjú katonatiszt csak a Keleti pályaudvaron, az ünnepélyes hazatérés után értesült arról, hogy anyja, Gizella az elutazása utáni másnapon beszorult a megdőlt ládák és a fal közé a zöldsésbolt hátsó raktárában.

Ketten szabadították ki, igaz, sokáig tartott, hiszen fel kellett mászni a halom tetejére, hogy onnan kezdjék el a ládák elhordását. Gizella nem panaszkodott közben, mint ahogyan a kimentése után sem: orvoshoz se fordult, pihent egy keveset a másik falnál, a krumpliszákokon, majd hazament.

Fáradt vagyok, mondta Marikának, lefekszem aludni egy kicsit.

Reggel a menyé úgy talált rá az ágyban, hogy már hűvös volt a bőre, behunyt szemmel, nyugodtan feküdt, komoly arccal, mint aki nagyon figyelmesen hallgat valamit, egy távoli, el-eltűnő zenét. A kezében egy fényképet tartott, egy régi fotót, amin ő és a férje, második Magyar Sándor álltak nagykabátban, prémes bundában egy elveszett téli délelőttön a Szent István Bazilika előtt, a hóban, mind a ketten nevettek, s ő belekarolt a férfi karjába.

Úgy esett a fény, hogy csillogott előttük a friss, töretlen hó.

Gizellát a pesterzsébeti temetőbe fektették le, az apja és az anyja mellé.

Harmadik Magyar Sándor és Marika első gyereke, egy kislány, a Gizella halála utáni évben született meg, haza se vihették a kórházból, mert koraszülött volt, a főorvos gondterhelten csóválta csak a fejét, és tudta, miért, hiszen Gizike mindössze négy napot élt.

Nem akart itt lenni, bólintott az orvos, és talán jobb is, ha elment, ha már így döntötte el.

Ezerkilencszázhatvan végén született meg negyedik Magyar Sándor a Királyhágó utcai katonai kórházban.

Most aztán nem volt ok aggodalomra és félelemre, fényes és kemény húsú csecsemő volt, akár a tömör nyersgumi, éhes és hangos, aki nem is titkolta, mennyire akarja az életet, a szülei a cserépkályha mellé állították a kiságyát, és a falra felszegelték azt a képet, amin a nagyszülei álltak a Bazilika előtt.

Harmadik Magyar Sándor akkor már őrnagy volt, ragyogott az arany vállapján az ötágú ezüstcsillag.

Alig két év múlva, amikor a kisiú már nemcsak menni, de szaladgálni is tudott az Angyal utcai lakásban, és folyton beszélt, igaz, leginkább még csak Marika, az anyja értette, hogy miről, de beszélt, be nem állt a szája, ezerkilencszázhatvankettő novembere volt, nyugodt és elégedett volt az ország, akkor tartotta a Magyar Szocialista Munkáspárt a nyolcadik kongresszusát, ahol megállapították és kijelentették, hogy Magyarországon végre megszűntek a kizsákmányoló osztályok, a föld a termelősövetkezetek kezébe került, és a dolgozó osztályok, a munkásosztály és a vele szövetséges parasztság, s persze a szocialista értelmiség is, immáron visszavonhatatlanul lerakták a szocializmus alapjait.

Javítás

– Itt – mutatott rá a friss halomra a kerítés tövében. – Itt jön át a föld. Ne mondja, hogy nem látja!

Látta, persze hogy látta. Ha nem lett volna tele az a kupac murvával meg agyagos göröngyökkel, akkor azt is lehetett volna hinni, hogy vakondtúrás. A kert utca felőli része tele van vele. De ilyen rossz földben nem jár a vakond.

– El kéne vinni – szólalt meg újra a hátsó szomszéd. – El kéne mán vinni innen az egészet a francba!

Csak ebből az utolsó szóból derült ki, hogy mennyire megjátszott az a nyugalom, amivel pár perccel korábban odahívta Cserik Pétert a kerítéshez. A nikotintól sárgás arcon megfeszült a bőr. A téglalap feje, ha lehet, még jobban megnyúlt. Mondták Cseriknek az utcában, hogy egyszer még baja lesz ezzel a kárpitossal, mert piál és mindenbe beleköt. Az is baj, ha nem elég zöld a fű. Eddig mégsem vált valóra a jóslat. Mondjuk, nem barátkoztak össze, semleges köszönések reggelente, és néhány kurta mondat az időjárásról vasárnap, amikor mindenki ráér. Meg néha megjegyezte, hogy milyen gyorsan szépül a kertjük. Ette az irigység a szomszédot, persze.

Bár igazából Cserik sem volt az a barátkozós típus. Kinga szerint kimondottan értett ahhoz, hogy eltaszítsa magától az embereket. Elüldözl mindenkit, mondta, majd kedvesen megsimogatta az arcát. Cserik így nem is tudta eldönteni, akkor most jó, hogy mogorvább az átlagnál, vagy mégis örül annak, hogy nem haverkodott össze a kárpitossal. Kinga csak ennek a szomszédjának nem vitt tányérnyi üdvözlő süteményt a beköltözéskor. Egyszer átverte a szüleit egy nagyobb megrendelésnél. Ezzel magyarázta, hogy miközben a többi szomszéd-ról szinte már mindent megtudott, addig a kárpitost messze elkerüli. Percekig volt képes hallgatni Jolán néni tanácsait, hogy miként kell a rózsá levágott hajtásait meggyökereztetni, cserébe viszont Jolán néni azonnal telefonált, ha kiszökött a kutya, vagy a postás megint nem gyúrte be rendesen az újságot a ládába.

Míntha egy másik életben történt volna mindez!

A földkupac is egy másik életből került elő. Akkor Kingának még vőlegénye volt, egy tökéletes pali Nizzából. Vele vették a kertés házat, és vele is kezdték felújítani. De csak a pincéig jutottak. Onnan hordták föl azt az agyagos, nyirkos, semmire se használható földet. És hagyták is ott a diófa alatt. Mert valahogy kiderült a tengerkék szemű paliról, akitől pedig sorra ájult el az egész rokonság, úgy kellett őket kijózanítani, mert egészen más beházasodni a villákba, az önfeledtségbe, meg talán Monacóba is, mint elveszett turistaként keringeni a pálmafák között, szóval kiderült, hogy Serge minden fogadkozása ellenére sem varrta el egészen az otthoni szálakat. Ostoba történet, minden női lapban olvasni ilyet.

Cseriknek a beköltözés után az első dolga volt, hogy munkagépet rendelt, és az addigra mindenféle gazzal benőtt halmot szétterítette az udvar hátsó részében. Nem volt más ötlete. Így még maradt hely a diófa mellett egy igazi, kiülős terasznak, a garden partyk elengedhetetlen részének, mert Kinga ehhez ragaszkodott. Lett is hátul egy olyan negyven centi magas fennsík, egy emelvény, amit később majd be lehet füvesíteni. S bár Cserik ügyelt arra, hogy maradjon egy keskeny sáv szabadon a hátsó szomszéd kerítése és a fennsík között, az utóbbi hetek esői, az egyre dühödtebb zivatarok annyira fellazították a talajt, hogy az emelvény egy részét átmosták a túloldalra. Ezt mutatta most meg a kárpitos.

– Fel kéne hányni az egészet egy teherautóra, és elvinni innét – mondta a szomszéd. Láthatóan nem akarta észrevenni, hogy az elmúlt három évben nemcsak a speciális, szárazságtűrő fű nőtt ki a fennsíkon, amit Cserik minden nyolcadik napon lenyírt, hanem akácot is ültetett, meg angol rózsabokrokat, amelyek dús virágúak, és nem hullatják el pár nap után a szirmukat, sövényként pedig kecskerágót.

– Úgy érti, hogy vágjak ki mindent, és dobjam a szemétre? – kérdezte türelmesen.

– Nem érdekel, hogy mi a szart csinál. Ez cigánymunka!

Ha így, résnyire összeszűkül a férfi szeme, akkor már alig tudott uralkodni magán. Az arca kivörösödött, a száját pedig elővigyázatlanul nagyra tátotta, hogy szinte kiugorjanak a torkából a szavak, és azt sem bánta már, hogy nyilvánvalóvá válik, amit rendszerint motyogással igyekezett leplezni: fönt már alig maradt foga. Ilyenkor tanácsos volt sarkon fordulni és faképnél hagyni. Akkor majd elfüstölög magában. Két hónappal ezelőtt Cserik még nem tudta, hogy ez a legjobb megoldás. Akkor odáig fajult a vita, hogy a kárpitos hirtelen indulatában megrázta az egész kerítést. Pedig elvileg épp azt féltette. Azt a rozoga, rozsdaszínű drótkerítést, amely fölé a biztonság kedvéért még négy szál szögesdrótot is kifeszített. Ezekre már felkigyóztak a folyondár érdes indái, és az is kész csoda volt, hogy nem dőlt össze az egész a rászálló galambok súlya alatt. De néha rendbe tette valamennyire, kivágta a gatz, megtisztogatta, s valami maradékkal megpróbálta lefesteni a cölöpöket. Nem túl sok sikerrel. A korhadó oszlopok szivacsként szívták magukba a festéket, s pár hétre rá már ugyanúgy néztek ki, mint a folyóból kihalászott uszadék fa. Állítólag onnan is szerezte. Rendszerint tavasszal, a nagyobb áradások után járta végig a gübbenők alatti öblöket, és kihúzta a partra, amit a Poklos összegyűjtött. Ha egész nyáron száradt az udvaron, enyhe mocsárszaggal terítve be a környéket, akkor télen már el lehetett tüzelni. Jóval komiszabb volt a füstje az akácnál vagy a tölgynél, de az kit érdekelt.

Akkor az dühítette fel, hogy Cserik a frissen vásárolt tisztafait az ő kerítéséhez kötözte ki. Nem érdekelte, hogy onnan, épp felőle, északkeletről fúj a szél, és egy nagyobb vihar akár ki is fordíthatja őket a földből. Ha kell Cseriknek saját kerítés, akkor csináljon magának, üvöltötte, és a metszőollóval sorra levágta a kötegelőket.

Ezer négyzetméteres kert tartozott a vályogházhoz, amely leginkább egy keskeny, nagyra nőtt vasúti kocsira hasonlított. Semmi bonyodalom, semmi ornamentika. Kingának nem is ez volt a fontos, hanem a három diófa, amelyek te-

rebélyes lombjaikkal zöld sátrat vontak a telek fölé. A Petőfin, vagyis a legjobb utcában árulták már egy ideje a 94-es számú házat, igaz, igencsak az utca vége felé, ahonnan már nem esett messze a vasúti felüljáró, s nem platánok és fenyők, nem tuják és piros virágú díszgalagonyák törtek az ég felé, hanem dió és bodza. Amit csak úgy beletapostak a földbe valamikor. A füvet persze errefelé is nyírták, de lámpaoszlop már csak kettő állt az utolsó útkereszteződés után.

Az egészségből úgyszólván csak a falak maradnak, nyugtathatta meg Serge-et, aki a házba nem látott bele semmit a nizzai fényekből és tágasságból, mégis követte a lányt, mint egy kölyökkutya. De a pince után elment a kedvük az egészszől, Serge hazaköltözött, Kinga pedig föl Pestre, elvégezni a gyász munkát. Elfelejteti, hogy róla beszélnek még a boltban is. Cseriket amolyan átmeneti kabátnak szánta, félmegoldásnak, amíg el nem dönti az idő, hogy mit akar: tartósan beborul, vagy tartogat még valami meleget is. Mellette Kinga még határozottabbnak tűnt, és talán még nőtt is, mintha a másfél méteréhez minden egyes Cserikkel eltöltött nap hozzáadta volna a maga milliméterét. Másfél év után mutatta be a szüleinek, addigra Nizza sem volt már több egy fiókban felejtett képeslapnál, de az eltelt időt mégsem lehetett becsapni, mert az anyja szemében ugyanazt az értetlenséget látta föl villanni, amellyel a lány fogadta annak idején Cserik tétova közeledését. Egy pénzügyi szakértő után egy korrektor, tényleg jól átgondolta ezt Kinga, valami ilyesmit kérdezhetett a vacsora fölött Irén tekintete, miközben kiporciózta a sült halat, mert első találkozáskor ezt illik enni, könnyűt, ami csak úgy átsuhan az emberen. Ráadásul a hallgatag Cseriken látszott, hogy nemcsak az elhangzott szavakat és mondatokat javítja ki a fejében piros filctollával, hanem minden mást is. Mert hiába tették pont középre, egyáltalán nem vált a nappali díszévé a méregdrága festmény, a viharos tenger inkább egy veszekedés utáni foltnak tűnt, egy régi vacsora odakent maradéknak. A kandalló párkányába, a műmárvány erezetébe pedig belepréselte magát a füst, és azt már semmilyen tisztítószer nem oldotta ki, és igen, kicsit karakteresre sikerült a citromos mártás, pedig annak épp csak ki kellett volna emelnie a pisztráng friss ízét. Cserik meg mintha mindent fölírta volna a szalvétájára, ahogy lustán végighordozta a tekintetét a Kemenes-rezidencián. Hát ettől ki kellett borulni.

A vacsora vége felé Irén többször is kilopózott a fürdőbe, hogy letörölje a könnyeit. Vagy legalábbis úgy tegyen, mintha letörölné, mert sírni már nem nagyon tudott, hiába idézte fel magában a Côte d'Azur hullámain, a villákba is bekúszó morajlást, tulajdon bőrének sós illatát, a szeme száraz maradt, mint a homok. Ez a veszteség már kívül esett a szomorúságon, inkább szégyen volt, az a nyomasztó büntudat, mint amikor valaki az ószeren vesztegeti el a családi ezüstkészletet. Az abban őrzött hosszú éveket, mert fogalma sincs, egyszerűen nem képes felfogni, hogy mit tart a kezében.

Ő még nem volt sehol, mondta végül csendesen Cserik a szálkák fölött. Irén már szedte le az asztalt. Még nem is látta a tengert. Csak Kinga mesélt róla. Közben lassú mozdulatokkal galacsinná gyúrta a szalvétát.

Nem baj, az úgyszólván megvárja, felelte végül Kinga apja. Mindenki megpróbált nevetni. Nyájas, jutott eszébe a megfelelő szó Cseriknek. Pontos jó.

Ez egy csöndes terrorista, vonta le a következtetést Irén, de a lánya nem válaszolt. Nem ért semmihez, tette hozzá kétségbeesetten. Fogalma sincs, hogy egy

házzal mennyi munka jár. Az nem olyan, mint egy garzon, hogy havi háromért bárki kitakarítja.

Talán ezért is ugrott neki Cserik olyan nagy lendülettel a kertnek.

A házat végül Kinga apja, Kemenes András újíttatta fel, csak jöjjenek már ki végre, legyenek a közelben, mert akkor legalább látják, hogy mi történik velük. Ez volt a jelszó, a barátságos fenyegetés, amelynek végül nem lehetett ellenállni. Cserik néha kijött, megnézte az építkezést, egyik lábáról a másikra állt, próbált diplomatikus lenni, amikor apa és lánya padlóról és nyílászárókról vitatkozott, hogy mi illik igazán mihez, és a viláért sem akarta eldönteni a kazán kérdését, hogy a padló is fűtse, vagy csak a radiátorokat. Talán ez volt a legfárasztóbb, ez a folytonos méricskélés, a sehová sem állás, amivel csak ellenségeket szerzett, de Kinga esténként még hozzáújt a pesti garzonban, és azt suttogta, hogy ez lesz az életük, próbáljon meg alkalmazkodni. De talán épp az lehetett a szerelem, hogy fel sem tűnt az erőfeszítés, az izmok folytonos feszülése, a vigyorkommandó, hogy lazának mutakozzon, és elégedetnek, mint mindenki, mert mégiscsak az őlükbe hull valami, amit talán sosem érdemeltek ki.

Mire kiköltöztek, levakarhatatlan mázsként száradt rá a fáradtság. De Kinga is úgy járt már, mintha ólmot hordana a zsebében. Mostanra megértette Cserik, miért hívják alvóvárosnak Poklospalkonyát. Mert igenis szendergett itt mindenki, nem csak az ingázók. Valami édes, gyantához hasonló massa csordult ki még délben is a házakból, és ragasztott össze kerítést és kutyaugatást, a fűnyírók zümmögését és az el sem kezdődő veszekedéseket, s amire ráfolyt, megdermedt azonnal, és már csak díszként volt jelen, mintha karácsonyfára aggatták volna föl örökre. Amikor az első napokban végigjárta a környéket, már akkor is ezt látta: szomszédokat, akik még a tegnapi álom mozdulataival integettek a járda mellett, és semmitmondó szavaikban is az álom rezgett, de így válogatták a zöldséges előtt a gyümölcsöt, és osztották meg a híreket, amelyek nem róluk szóltak. Az álommal fogtak kezét, az álom gurgulázott az elnyújtott nevetésükben, és egyenesítette ki a nyúlós eső vékony, hosszú szárait délután, amelyek máshol már összegabalyodtak volna a szélben, akár egy rég nem használt paróka. És ha szerették egymást, úgy használták a másik testét, mint valami üreget, ahová bekucorodhatnak, egyedül lehetnek a húsban, a melegben. Takaróként húzták magukra a kikövetelt simogatást, hogy aztán ne nyissák ki a szemüket még hangos szóra sem, csak ha rázni kezdték őket, mint a rongybabát.

Kingával is ez történt.

Eleinte csak nehezen kelt fel reggelente. Álmatagon kérte Cseriket, hogy hagyja még a paplan alatt. Pár percet, de néha fél órát is. Néha már átaludta a reggelit is, hogy végül kócos hajjal támolyogjon ki a fürdőbe, bőrére a lepedő nem múló vízjeleivel, és fásultan engedjen a szükség parancsának, amelynek mintha már nem is ő lett volna a címzettje. De egyre hosszabb szüneteket tartott ébren is, beszélgetés közben a mondatok között, mert talán már a szavakat is az álom húzta vissza, hogy végül alig lehessen megkülönböztetni őket a hallgatástól.

Így történhetett, hogy miközben Cserik a bal oldali garázsfal elé gyorsan nővő leylandi ciprusokat és kaukázusi babérmeggyet, az árnyékba magyalt és színváltó korallberkenyét, a rózsák elé pedig levendulát ültetett, mert azok távol tartják a kórokozókat, miközben metszett és alakított, trágyázott és öntözött, hogy a

gyom helyét halványzöld pázsit vegye át, Kinga egyre többet maradt ágyban. És amikor öt hónap után, az ébresztőóra első csengésére végre felébredt, felöltözött és kijött a fenekestül felforgatott kertbe, már nem lehetett ráismerni.

Pedig ő volt.

A bőre, mintha frissen fürdött volna, pikkelyesen csillogott, a haja fénytelen koszorúként keretezte a kissé megnyúlt arcát. Vonásai lágy ecsetvonások, amelyeket hamar felszív a verőfény. Még sosem tetszett ennyire Cseriknek, mint most. Talán mert sosem volt védtelen. Nem hagyta magát, a fürdőszobaajtót korábban szigorúan zárta, nehogy Cserik méltatlan helyzetben pillantsa meg. Most úgy festett, akár egy ismerős kép negatívja: eltűnt belőle a korábbi határozottsága, a szinte mániákus ragaszkodás az utolsó szóhoz, az önteltségig menő magabiztosság, mint aki pontosan tudja, mit kérhet az élettől, s meddig mehet el az alkuban. Aki most Cserik előtt állt, megszeppenve nézte a fenyegető és ismeretlen világot. Csak a tekintete volt furcsa. Mintha önmagába nézett volna. Vissza, a test kútjába.

A szokatlan dolgok is ekkor kezdődtek.

Egy nap arra jött haza Cserik, hogy Kinga odakint sétál a zuhogó esőben. Nyugodt léptekkel körbejárja az elültetett fákat, és egyenként megérinti a törzsüket. Úgy kellett bevezetni a házba. Aztán egy hétig meg sem szólalt, durcásan szorította össze a száját, mint amikor a gyerek nem akarja meginni a langyos tejet, mert túl sok föl úszik a tetején. Később egy éjjel meg azzal ébresztette fel Cseriket, hogy nem tud elaludni, mert túl hangosan koccannak össze a fogai. Akár a kalapácsütések, magyarázta teljes átéléssel. Akkor majdnem egy hónapig nem is aludt, csak nappal, amikor a koccanások úgy-ahogy csillapodtak. Sírva kérte Cseriket, hogy valamivel, bármivel, amit csak talál a lakásban, ragassza össze az állkapcsát. Majd egy májusi délután arról kezdett mesélni, hogy pontosan tudja, mitől lesz olyan szép koronájuk a fáknak, és mitől lesznek dúsak a bokrok és cserjék. Mert mindegyik egy-egy eltemetett emberből nőtt ki. És minél nagyobb a fa, annál gonoszabb ember fekszik alatta, megannyi bevallatlan bűnnel és vétekekkel, belőle sarjadnak ki, amolyan csápokként az ágak, és ha odaérinted a füled a kérgéhez, úgy lüktet, akár a szív a mellkas üregében.

Senki sem mondta ki, hogy bolond. Főként nem Kemenesék. Úgy beszéltek róla, mintha nem is lenne jelen, talán hosszabb útra utazott, egzotikus helyre, vagy csak kiugrott a henteshez, de bármikor visszajöhet. Az orvosok sem biztattak semmi jóval. Idegkimerülés, demencia, depresszió. Efféle szavak repkedtek különféle kombinációban, s azt is világossá tették, hogy amíg vér nem folyik, addig nem viszik el, addig nincs kényszerintézkedés. A vérré Irén idegesen nevetett fel, mintha valami nagyon oda nem illő viccet mondott volna az orvos, vagy valamilyen foltot fedezett volna fel hirtelen az ajándékszőnyegen, majd ott helyben szinte ünnepélyesen megígérte, hogy semmi ilyesmire nem kell számítani. Ezt ő garantálja. Meg a gének, valami ilyesmit kiabált a férjének, miután elment a doktor. Cserik ekkor hallotta utoljára kiborulni az asszonyt.

Hallani, két „l”, mert két füled van. Az anyja hangján hallja a szabályt. Évek óta csak ez a hang.

Azóta csend van. Úgy három éve. Kinga tekintete egyre mélyebbre fúrta magát a saját testébe. Már nem is kút, hanem hasadék vagy árok, méterekben alig

kifejezhető. Azt sem mondta ki senki hangosan, hogy ápolóra sajnálják a pénzt, kész vagyon lenne, ha mindennap kijönne valaki, így aztán Cserik maradt vele, javítani otthon is lehet, sőt ott lehet csak igazán összpontosítani, és hát nem igaz szerelemről volt szó azon a bizonyos pisztrángos vacsorán? És hát nem olyan nagy ügy ez, üzenték a vállvonogatások és szemrebegetések, csak arra kell vigyázni, hogy Kinga ne menjen ki az utcára, vagy ne tegyen kárt magában, ne ordítson túl hangosan a szomszédok miatt, szóval az egész legyen diszkrét, már amennyire lehet, és ha elfelejt kimenni a vécére, akkor tisztába kell tenni, megnyugtató, hogy nincs semmi baj. Igazából csendes és egyhangú kór ez, nem olyan veszélyes, mint a tévében. Messziről még mindig boldognak tűnnek.

Kemenések hetente kétszer felkeresik, rutinos beszélgetések a kerítésnél, mert néha nem is jönnek be, így kicsit úgy is tűnhet, mintha váratlanul kanyarodtak volna erre. Igazából már nem is Kinga a téma, hanem a húgai. Az utánpótlás. Ezen nevetnek. Mindig ugyanúgy. Mert Erika bármikor teherbe eshet, újságolta el legutóbb is Irén, s már majdnem olyan volt az arca, mintha egy régi tenger hullámaint lovagolná meg. A haját is újra festi már, szinte zörögnek a lakktól merev hajtincsek.

Ma is látogatós nap van. Ilyenkor Cserik kicsit összekapja a lakást, porszívózik, majd megpróbálja kiszellőztetni az ürülék és a testápolók édeskés szagát, amelyeket csak Kinga törzsére ken fel, mert a karjáról és a válláról lenyalta, főként ha figyelmetlenül vaníliásat vagy kókuszosot vett neki. Úgy dolgozik rajta, mint egy szobron a jó szemű restaurátor. Eltömíti a repedéseket, kiegészíti a letört darabokat, majd az egészet fényesre polírozza, de nem viszonyul hozzá, pillanatig sem gondolja, hogy miféle értékes darabot tart a kezében, amely máskor, egy másik időben férfiak tekintetét vonta magára. Bár néha megelevenedik, mond néhány értelmes mondatot, kérdez és a válaszokat is érti, és néha, Cserik nagy meglepetésére, vágyai is vannak, olyankor nem kertel, néha még az arckifejezése sem változik meg, egyszerűen bedugja a kezét Cserik nadrágjába, megfogja és ránt rajta kettőt, s már elégedetten tuszkolja magába a hímtagot, és onnan tudni, hogy vége, amikor vastagon felnevet, torokhangon, mintha kocsmapult mellett állna sokadik sörrrel a kezében, talán így vágja a világ képébe a beteljesülést, a jelentést, hogy még él, még nem rohadt el teljesen.

A koreográfia egyébként mindig ugyanaz. Ha Irén úgy dönt, hogy bejönnek, akkor a két férfi még vált néhány szót a bejáratú ajtó előtt. Leginkább a mecscekről beszélnek, mert abban nincs semmi veszélyes, nincsenek rejtett aknák, amelyekre ráléphetnek. Ez a taktika már nem megy a Barcának, mondja András ma is, és a fejét csóválja, mert Neymar helyett inkább egy rendes védősört kellett volna venni, tromfol Cserik, pont ezt mondom én is, derül fel András arca, akin csak ilyenkor simulnak ki a leterheltség mélyítette ráncok, mert a vállalkozás most nagyon fut, de a munka is jóval több, embereket kellett felvenni, és így már nem emlékszik, hogy kivel és mit csevegett, s hogy igazából magával ért egyet, mert a neymaros dolgot is ő említette két héttel ezelőtt.

Irén visszatér a terepszemléből, mindent rendben talált, majdhogynem elégedett, ezt onnan tudni, hogy nem mond semmit. Cserik elmeséli a reggeli esetet a szomszédal és a földdel. A nő arca elsötétül, idegesen rebegetti a szempilláit. Nem bírja a konfliktusokat.

– Vigyázz vele, mert egyszer betörte a Velka Pisti orrát – mondja végül.

– Ki az a Velka Pisti? – kérdezi András.

– Jaj, istenem. Hát a Belláék sógora. A múltkor meséltem, hogy mennyire elhízott.

– Igen, igen – bólogat András, de látszik rajta, hogy továbbra sem tudja, kiről van szó. Majd, hogy végleg kihúzza magát a csávából, hozzáteszi: – A kapu kicsit nyikorog, majd hozok valamit, hogy bekenjük.

Kicsit álldogálnak még, nézik a kertet, amely egyre szebb, jól jönne egy kis eső, mondja András, mert valamivel le kell zárni a beszélgetést. Cserik tudja, hogy most meg kell várnia, amíg eltűnnek a Gólya utca sarkán, s csak azután veszi ki a postaládából a lezáratlan borítékot, benne a heti pénzzel, amely mindig jól jön.

Az eső két nap múlva meg is érkezik.

Sűrű zivatar, ferde függönyként teríti be a kertet, alig lehet átlátni rajta a szemközti ciprusokig. Dühös cseppek ostromolják a terasz köveit, puha csattanás mindegyik. Már késő kimenni a kiterített ruhákért, széttárt karokkal áznak az ingek. Kinga is az ablaknál áll, próbálja utánozni az eső hangját, de csak morgás lesz belőle, mintha engesztelhetetlenül haragudna rá. Egyre sűrűbbek a cseppek, néhány perc, és a lefolyó csöve kirepíti a dugaszt, mert nem bírja elvezetni a vizet. Talán a pincében is szivattyúzni kell majd. Cserik most is elképzeli, hogy mi lenne, ha mint egy nagy kád, megtelne a kert, az utca. Ha ellepné őket az özönvíz. Egy ideig kapálóznának talán, próbálnának felmászni az úszó ajtókra, de aztán úgysem maradna más választás: fel kellene feküdni a lassan elnyugvó víz felszínére. Várni, hogy eljőjön a pillanat, amikor a tudat eloldozza magát a testtől, a héjtől, a buroktól, amely oly ügyetlenül védte addig. S talán ez lenne az igazi, az akkor már fölfoghatatlan szabadság. A halállal egyenértékű lebegés, amely után Kinga is morog a maga nyelvén már jó ideje.

Szombaton kiabálásra ébrednek. Könnyű felismerni a kárpitos dühtől rekedt hangját. Cserik alig lép ki a kertbe, máris látja, mi a baj. A fennsík széléről vált le egy nagyobb, átázott darab föld, és megindult a kerítés középső oszlopa felé, az pedig már nem bírta el ezt a semmi súlyt, és kidőlt. Ha nem lenne ott a kárpitos háza, most vízszintesen feküdné a földön. Így viszont a rozsdás drótháló összekente a ki tudja, mikor vakolt falat is.

A kárpitos már messziről ordít:

– Látja, erről beszéltem. De maga szarik az egészsre! Csak a más kárából ért.

– Már el volt korhadva az egész – mondja tárgyilagosan Cserik, és meg is mutatja az oszlop törött részénél a sötétbarna foltot.

– Még magának áll feljebb? Idebaszta a földet, és még maga beszél?!

– Adjak pénzt?

– Nekem ne adjon semmit, majd maga megcsinálja. A két szép kezével. Vesz a boltban hálót, és felhúzza! És festeni sem én fogok, hogy bassza rá az eget!

– Akkor egy kicsit várnia kell.

– Mert a cigánymunkához sok idő kell, mi? De hát nem is csodálkozom! Már akkor láttam, amikor idetolták a képüket.

Cserik nyel egyet, aztán nyugodtan, rezzenéstelenül:

– Cigány volt a maga anyja.

Aztán már megy is be a házba. A kárpitos pár másodpercre elhallgat, mintha fel kellene dolgoznia a mondatot.

– Mit mondtál, te fasz?! Gyere vissza, és ismételd el! Gyere vissza, te hülyegyerek, és mondd a pofámba. Hiába futsz el, egyszer úgyis elkaplak. Letépem a kretén pofádat!! Érted?!

Rázza a kerítést, de nem tud átjönni. A kidőlt oszlopok ferde dárdákként me-redeznek, és a szögesdrót rögtön a bokájára tekeredne, ha megpróbálna átvágni a tákolmányon.

Cserik aznap már nem megy ki a kertbe. Bent dolgozik. Mosás, mosogatás, teregetés. Befejez és lead egy régi munkát. A vasalást hétfőre hagyja. Már nem igazán érdekli, ha gyűrött ruhában látják. Igazából már az esti partira készül. Minden hónapban elmegy egyszer a barátaival kártyázni. Pestre. Minél meszszebb. Ez a kimenője. Olyankor bepelenkázza Kingát, és valamilyen cselled bead neki egy altatót. De olyan is volt már, hogy kikötötte az ágyhoz. Akkor nincs meglepetés reggel. Néha napokig kék a csuklója. Kemeneséknek erről nem kell tudniuk.

Darab olvadt csokiba nyomja az altatót. Ez mindig bejön. Szépen elrendezi az ágyon a magatehetetlen testet. Kezek a törzs mellett, állig betakarva. A paplan sima, mintha az is a szobor része lenne. Reggelig meg se mozdul. Erős a gyógyszer.

Autóba ül, elhajt.

A Poklosi úton már égnek az útszéli lámpák. Katonás gyertyák a szülinapi tortán. Képzeletben elfújja, és kíván valamit. Mire odaér, már el is felejt. Lebeg a város színén.

Szinte pirkad, mire hazaér. Ezt a csendet szereti a legjobban. Szinte be lehet lélegezni. Az ajtón valami vizes folt. Négy pálcika. Mintha négy ujj lenne. Sötétben csillog. Odabent egyetlen szag. Vastagabb, erjedtebb, mint amit megszokott. Délig kell majd szellőztetni, fut át a fején. Egymás után nyílnak az ajtók. Sós pára a fürdő felől, mintha strandról behozott törülköző száradna valamelyik fogason. Serge vagy az ő lépteit rajzolja ki a homok? Aztán a hálóban már látja a tengert. Nyugodt és csöndes. Hullámok nélkül. Igazából egy tóra hasonlít. Mérhetetlenül mély. A szőnyeg nem tudta még fölszívni. A paplan sem. Kinga fejénél a forrás. Nincsenek vonásai. Nincs tekintete. Furcsa pép, kimondhatatlan színekkel.

A mentőket már nincs miért hívni. Ide rendőrség kell. Helyszínelők. Ahogy a tévében látta.

Vajon szirénázva jönnek ki?

Valami éles tárgy, mondják órákkal később. Nagy erővel. Szinte nem is nézte, hogy mit üt. Az ágy széle fölszántva, kicsit oldalra is dőlt. Faforgácsok a vérben. Nyolcszor, kilencszer, talán tízszer is lecsapott. Voltak ellenségei? Tartozások? Szerető vagy rossz szomszéd?

Erre már bólint Cserik. Hogy igen. Talán az van.

Forró a nyom. És nem is hűl ki. A kárpitost álmából verik föl. Összeragadt szemmel nézi őket az ajtóban. Nem is kérdez sokat. Bemennek. A falhoz támasztva ott a fejsze. Összeragadt hajtincs az éln. Nem is akarta elrejteni. Vagy legalább lemosni. Minek húzni az időt?

Irén arcáról lecsúsznak a vonások, a homloka az orra alatt, szeme vörösen és

duzzadtan fénylik a szája helyén. András mellette toporog, nem tudja, hogy mit csináljon a kezével, elkapták már, kérdezi sokadjára. A hangja is tétova, s mintha nem is várna választ. A mentősök végül beadnak Irénnek egy injekciót, hogy helyreálljon az arca. Ismeretlenek csitítják. Mások úgy néznek rá, mintha ő lenne a hulla. Mert már talpon az egész utca. Az alsó végéből is jöttek, a kordonon túl sorakoznak. Egy embernél fényképezőgépet is látni, de még nem merte levenni a lencséről a fekete tokot. Cseriktől is megkérdik, hogy szüksége van-e nyugtatóra. Csak ingatja a fejét.

Reggel kilencre már több neve is van a kárpitosnak. Őrült. Mészáros. Szörny. Ez utóbbi terjed el a leggyorsabban. Biztos meg is erőszakolta, mondja valaki. Az ilyenek mind olyanok. Valószínű, hogy fojtogatta, csak azután nyírta ki. Már ilyen volt a cigány anyja is. Semmirekellő kurva.

Nincs már súlya semminek.

A szörny a rendőrautóban gubbaszt hátrabilincselte kézzel. Gubbaszt, dupla mássalhangzó. Sokan elfelejtik. Cserik szinte nyugodtan nézi az ablakon át. Milyen könnyű, gondolja. Mint egy növény. Ha időben metszed, arra nő, amerre akarod. Úgy fejlődik. Aztán csak öntözni, öntözni. Elég odadobni néhány lapát földet. Nekidőlni a kerítésnek hajnalban, ameddig nem reccsen. Kimondani a megfelelő mondatot. Aztán csak várni az új hajtást.

De Cserik itt lesz holnap is. Feltakarít, mert másnak nem lesz hozzá gyomra. Addig marad, amíg akar, mondja majd András két hónap múlva. Nem is mondhat nagyon mást. Senki sem akarja átlépni a küszöböt. Ide, soha. Az ingatlanos is félárat mondott, de erről nem kell tudnia Péternek. Mert már így hívják: Péter.

Mi volt a tegnapi meccs eredménye, kérdi még Cserik. Négyet nyeltek be, válaszolja szomorúan. De hát ez van, ha nem vesznek rendes védőket.

A test mindent tud

Egy befejezetlen portré története

Elküldtük őket a Dunán Hitlerhez, ezt mondja néhány óra múltán a tengerészlak-tanyában fogva tartottak maradékának a géppisztolyos tiszt arról a kétszáz magyarról, akiknek a nevét felolvassa a listáról, aztán átviszik őket a kettes számú körletbe, és ott várják, hogy mire alakul a sorsuk, miközben a szomszéd helyiségekből harmonikaszó, ordibálás, röhögés hallatszik. Ők, a kétszázas létszám felettiek, várnak. Miután a mosolygós tiszt kimegy, arcizmaik megfeszülnek, sorban veszik a levegőt, hogy egymást túllicitálva záporozhassanak majd a kérdések, hogy vajon élve vagy halva utaznak-e le azok a Dunán, és mit mondhatnak egymásnak, amikor összekötözött kézzel, hatosával egymáshoz drótozzák őket, és úgy kell fölmászniuk a teherautó platójára. De kiengedik a levegőt, és ernyedten visszaülnek a helyükre. Valahányszor nyílik odaát az ajtó, hangosabban hallják a röhögést meg a jól ismert nótákat, néhányan talán még a szöveget is mondják magukban, mintha senki nem szeretné hallani a másiktól az igazságot, hogy mi történik közben odaát a Horgász-szigeten.

Mikor az ember tudja, hogy meg kell halnia, egy óra, kettő, három múlva kivégzik, akkor már csak azon gondolkodik, vajon lesz-e majd elég erő az aszszonyában, hogy elviselje, vajon fel tudja-e nevelni a gyerekeket egyedül, vagy legfeljebb keres majd magának új férjet, szép, csinos, nem is túl öreg, minden ujjára akad jelentkező, visszajöhet az a régi udvarló, akit előtte kikoszarozott. A fal vagy az akasztófa tövében már a szomszédjától búcsúzik. Végső soron a halál is egy élmény, és jó, hogy van kivel megosztani, hiszen az utolsó pillanatáig él az ember.

Így ülnek odabent órákon keresztül. Hallgatnak. Nem gondolnak már semmire, a nótákról nem jut eszükbe búcsú, lakodalom, nem sajnálják magukat, a feleségüket, leköti őket a várakozás, azt lesik, hogy mikor nyílik az ajtó megint. Erre az egyre kell figyelniük. Hogy mikor hallatszik lábdobogás. Mikor nyílik egy ajtó odaát, mikor indul el ebbe az irányba, aki onnan kilép. Ez a várakozás nem azonos a reményteli várakozással. Abban az izgalom, az öröm az úr. Ebben meg maga a várakozás. Van színe, szaga, kiterjedése. A háton végiggördülő hideg verítékcseppe emlékeztet.

S.-nek vizelnie kell, visszatartja, ameddig tudja. Csak akkor áll fel, amikor már végképp nem bírja. Fél, hogy a legapróbb mozdulatával is megbontja a rendet, amiről ugyan lehet tudni, hogy időleges, de az legalább biztos, hogy most nem történik semmi, és amíg nem jön be senki, addig nem is fog, mihelyt azonban feláll, és rászegződik a kétszázas létszám feletti összes fogoly tekintete, megtörik ez az ideiglenes állandóság, felgyorsul a maradék idő, és akkor elszabadulhat a pokol.

Vizelés közben átvillan benne, nehogy a végén mellécsöppenjen. De nem is hatol el a tudatáig a gondolat, utólag, jó sokára, évek múltán tudja majd csak visszaidézni, hogy neki akkor ott, abban a pillanatban az a legfőbb gondolja, nehogy a kübliül szolgáló horpadt vödör mellé menjen az utolsó csepp vizelet. Magát a vödört is csak évekkel utána tudná pontosan leírni, hogy kívül kék, belül fehér, zománczott vödör, fából esztergált fogóval, amilyenből minden kút tövében áll kettő-három is, itatáshoz is használják, ha már vizesvödörnek nem jó, négyesével meri tele a kútnál a gazda, mielőtt vinné hátra az istállóba. Ő az első, aki behugyozik. Igyekszik úgy irányítani, hogy a vödör falán folyjon le a vizeletsugár, hogy akkor talán nem is lesz olyan hangos. De ezt is csak évekkel később gondolja így végig, ott a vödör előtt állva meg se fordul a fejében, hogy ez a vödör nem arra való, hogy belevizeljenek. Csak a pattogósan és egyszerre elnyújtottan hangzó szerb vezényszavak kopognak a fejében, előbb egyenként, aztán összevissza kergetőzve, meg ahogy a géppisztolyos mondja, aki bejön, hogy *Poslali smo ih Hitleru Dunavom*. Amit szerbül hall, azt kívülről hallja, minden úgy szól, mint valami teljesítésre váró parancs, végrehajtandó utasítás, megfellebbezhetetlen ítélet.

Vizelés közben gondolata sincs, ez az egy szerb mondat marad a röpködő vezényszavak helyén, vagy azokkal váltogatják egymást, *desno, levo, napred, nazad, mars, umukni*, és utána rögtön *Poslali smo ih Hitleru Dunavom*. Kongó üresség van benne, a süket csönddel egyforma légüres tér, de még szívóereje sincsen. A semmi lehet ilyen, a nemlétezés vagy az a tökéletes nincsen, ami a természetben elképzelhetetlen, egyedül az emberi agy képes előidézni a félelem súlya alatt, a várakozás perceiben, óráiban, mikor észleli legbelül ezt az üres nemlétezést. És utána már semmi se számít. Nem számít, hogy behugyozik a vizesvödörbe, az se, ha arcul köpik vagy ha ágyékon rúgják, és hétrét görnyed fájdalmában, amikor arra kényszerítik, hogy nyalja fel a követ az előtt az ember előtt, aki arra méltatja, hogy belérúgjon.

Az ilyen várakozás összemosza a határokat. Nem számít, hogy kicsoda az ember. Nem tanakodik a szomszédjával, hogy mi lesz velük. Azzal is beéri, ha a szükség nem győzi le. Hogy nem kell vizelnie, vagy ami még rosszabb, nagydologra menni. Meg hogy nem fossa össze magát félelmében ott a többiek előtt.

S. mégiscsak megkönnyebbül, amikor visszaül a helyére, nekitámaszkodhat megint a falnak. Megint a barna kabátujjat látja jobbról, balról meg a sötétkék-fehér kockás kézelőt. A között a kettő között van az ő helye, annak a két embernek a kipárolgása vegyül el leghamarabb az övével. Egyszerre jutnak el a félelem nullfokára, nem a szívükön érzik jéghideg ujjainak érintését, mert állandósul és ezáltal szükségképpen tompul is, hogy el lehessen viselni. Ebben a várakozásban nem gyávaság vagy bátorság kérdése a félelem, nem élet vagy halál a tét, hanem az emberi méltóság talán. Hogy ne kelljen idegenek előtt vizelni.

S. is visszaül a helyére, és ha később valaki megkérdezi, biztos fel tudja idézni a pillanatot, ahogyan leül, pedig akkor ott nem is gondolja végig, semmit nem gondol végig. Miután átlépi az utolsó támaszkodó kezét is, megáll azon a négyzetméternél kisebb területen, ahol majd elhelyezkedhet, ahol ül, mielőtt vizelni megy. Még van elég ereje, nem okoz neki nehézséget úgy leguggolni, hogy szinte csak az inait használja, nehogy akaratán kívül is nagyobb helyet foglaljon el,

mint ami jár neki, nehogy a véletlenül megroppanó térdporca hangjára össze-
rezenjen a mellette ülő. Lassan hajlítja be a térdét, és csak az utolsó pillanatban
támasztja le maga mellé a kezét, óvatosan, hogy bármelyik pillanatban vissza is
tudja rántani, mihelyt testmelegét érzel az ujja hegyével.

Évekkel később a felesége pillantása mélyén nagy ritkán fölfedezi azt a kér-
désfeleséget, megérzi, hogy az asszony az üres időre kíváncsi, mi történik abban,
mondja el, amit ő nem láthatott, amiről csak homályos sejtései lehetnek, mert
beszélnek ugyan később mindenfélét, de ő nem akarja elhinni, saját fülével sze-
retné hallani, tényleg megtörtént-e, vagy az események zűrzavarában csak úgy
kitalálták, talán hogy próbálják valahogy elviselni az elviselhetetlent. Maga is
meglepődik, hogy beszélni kezd, de mintha nem is ő beszélne, hanem az a hang
a fejében, amelyik időnként váratlanul megszólal, és olyankor csak azt érzi, hogy
két oldalról belülről is feszíti valami a halántékát, mintha ki akarna törni onnan,
aki benne van, mert nem elég neki, hogy a hangját kieresztheti.

Egész apró részletek is eszébe jutnak, pontos leírást tudna adni az előtte ülő
fiatalember koponyaformájáról, hajszerkezetéről, el tudná mondani, hogy a füle
annyira eláll, hogy szinte derékszöveget zár be a fejével, és olyan piros, mintha
fagyva odabent. Az ablak felé eső ajtó rézkilincset is le tudná írni. Elmondhatná
mindjárt az elején, hogy időnként összekeveredik benne a gyerekkori emlékkép-
pel, a nagymama belső szobájába nyíló ajtó sárgaréz kilincsel. Nem véletlen,
hogy akkor is rögtön eszébe jut róla, de nem hagyja végigszaladni magában a
gondolatot, egy villanás marad belőle csupán. Mint ahogy azt sem, hogy mit ke-
res a földön az az irka vagy jegyzetfüzet. Nem gondolkodik el rajta, csak lefény-
képezi a pillantásával. Arra sem kíváncsi, hogy vajon mi lehet az, és szándékosan
hagyták-e ott, vagy csak véletlenül. Nem merne megesküdni rá, de mintha egy
tintaceruza is heverne mellette.

A tengerészlaktanya épületéről pontos leírással szolgálhatna, csak éppen nem
kérdi később senki, de akkora a törés utána benne, hogy egész addigi sorsát is
csak messziről látja. Homályosan, bizonytalanul, a jelen események tudatában.
Az alatt a négy nap alatt, amit a tengerészlaktanyában tölt étlen-szomjan, nincs
más esemény, csak az a süket csönd meg a folyton ott lebegő kívánságfeleség,
mint valami babonás ráolvasás szövegében, ahol nem merik nevükön nevezni
a dolgokat, csak egy ártatlan *nehogy* sejlik föl alig észlelhetően, ügyesen a sorok
közé bujtatva a számtalan kívánság között.

Ahogy a szomszédja kabátujjából kilógó kezét, az előtte ülő koponyaformá-
ját, az ajtó rézkilincset, ugyanúgy az utcafront falát, a gömb alakú lámpatestet
is le tudná írni, vagy a padló köveinek mintázatát le is tudná rajzolni. Szíve
szerint arrább küldené a két szomszédját meg az előtte ülő két-három embert,
akik takarják előtte a teret, amit kényelmesen át tud fogni a pillantásával. Mert
így nem látszik csíki a négyzet, belerajzolódik az idegen test körvonala. A zakó
szárnya, a nadrág ülepe, a jobb vagy bal cipőtalp karéja. Megtöri a fekete-fehér,
azaz talán nem is egészen fehér, inkább vajszínű, kicsit sárgásfehér-fekete ara-
beszkeket. A teljes négyzetek alapján tudná ugyan folytatni, de sokkal gépi-
esebben fényképez akkor a pillantása, semhogy erre rájöjjön. Kiszámolja, hogy
hány négyzetet foglalhatna el az előtte ülő három ember, ha nem ilyen össze-
vissza, a szabályos négyzeteket félbevágva ülne.

Arra a pillanatra készül, amikor nyílik odaát az ajtó. Gépiesen mondani kezdi a nótaszöveget magában, *Iz te Fruške Gore, / Pa odoše za Bosnu, / Tamo da se bore*, miközben ez a holtjáték zajlik a fejében, és egyetlen, különálló hangérzékelő idegszála arra figyel, hogy mikor reccsen meg odaát egy szék, mikor tolják ki maguk alól, mikor csosszan láb az asztal alatt, és mikor csapódik be hatalmas döbbenettel a kétszárnyas dupla ajtó a bejáratnál. Súlyos léptű csizmás lábak mikor verik ütemesen sarkukat a cementlaphoz. Mikor nyílik a szomszéd helyiség ajtaja, és hallgat el egyszeriben a nóta, a harmonikaszó, mikor hangzik fel a halk, de erélyes, határozott parancs után az üdvivalgás.

Ha jobban belegondol, talán furcsállja, hogy azt a keveset is, amit beszélnek egymással, azt is szavak nélkül mondják. Pedig lenne mit mondaniuk, ha nem telepszik rájuk az a különös, egyszerre cseppfolyós és szilárd anyag, ami a félelemhez áll legközelebb, de mégsem igazi félelem. Az a száznál több felnőtt férfi nem így fél. Pontosabban nem attól fél, hogy mi lesz, mert hogy mi lesz, azt tudni lehet, a kérdés csupán az, hogy mikor.

Kiterjedése, súlya csak az idő előrehaladtával lesz az érzésnek, amit jobb híján nevezhetünk csak félelemnek. Mikor a géppisztolyos tiszt után ott marad az a légüres tér, melyben még visszhangzik a mosolyogva kimondott válasz, hogy *Poslali smo ih Hitleru Dunavom*. Becsukódik mögötte a hatalmas, duplaszárnyas ajtó, és mintha szinte fátyolként fölébük libbenne az érzés, melynek súlyát a harmadik nap vége felé kezdik érezni. Talán egyedül azt furcsállhatnák utólag, hogy nem egyenként, nem külön-külön, hanem együtt, egyszerre érzik, mintha az a több száz felnőtt férfi egygé válna benne.

S.-től csak egyszer kérdezi meg az asszony, hogy akkor félt-e. S. elgondolkodik. Mikor föláll, nemcsak attól fél, pontosabban nemcsak az bántja, hogy lépteivel, mozdulataival, minden apró nessel meg fogja törni a rendet, hanem attól, ha most hirtelen nyílna az ajtó, és visszajönné a géppisztolyos tiszt, akkor őt vinné el innen elsőnek. Talán senki mást, csak őt. De ezt nem mondja a feleségének, mert nem tudja eldönteni, hogy akkortól fogva él-e benne ez a gondolat mint lehetőség, vagy csak utólag támadó, múltó érzés ez is, mint annyi másik, amit azóta sem tud megosztani senkivel, azokkal főleg nem, akik otthon maradnak, még csak véletlenül se hozzák szóba azt az októberi napot, pedig látják egymás szemében, hogy a másiknak is folyton az jár a fejében, akkor is, amikor beszélgetés közben minduntalan a beszélgetőpartneré háta mögé néz. Még a kocsmában is úgy helyezkedik a pult előtt, hogy a nyíló ajtóhoz minél közelebb állhasson, és azóta nem megy be sehová, ahol becsuknák mögötte az ajtót, még az orvost is megkéri, hadd álljon úgy, hogy lássa az ajtót.

Határozottan azt feleli az asszonynak, hogy nem félték. Miután kimondja és a nyomaték kedvéért a fejét is ingatja hozzá, akkor gondolkodik csak el igazán, hogy minek is nevezze azt az akkori érzést, amiről tudja, hogy nem félelem. Mert még a leggyávabb se fél közülük. Akiról pedig hamar, mindjárt az elején kiderül, hogy retteg, folyton azon jár az esze, hogy mi lesz most ővele, de még az is csak ezt az egyforma érzést ismerhetné föl magában, amit mindenki. S. még egyszer kimondja hangosan, határozottan, hogy nem. Nem félt.

Talán csak addig lenne értelme félelemről beszélni, amíg kétszázukat ki nem választják közülük. Beviszik őket, és rögtön másnap reggel bejön a zúfolásig

megtöltött helyiségbe az a tisztféle, akinek vállapja ugyan nincs, S. csak az alakjából, testtartásából, hanghordozásából gondolja, hogy tisztféle lehet. Körülnéz a helyiségben, és mielőtt olvasni kezdené a neveket a listáról, bejelenti, hogy akiket felolvas, azokat másnap elengedik. És mosolyog is hozzá, határozottan úgy mosolyog, mint a csintalan gyerek, aki tud még valamit, csak nem árulja el, meglepetésnek szánja.

A kétszáz ember átmegey a másik helyiségbe, először éktelen láрма tör ki, aztán visszajön a tisztfeleség, és elkiáltja magát, hogy nyugodjanak meg, rájuk is hamarosan sor kerül, erre rögtön elül a hangzavar. Egész nap hallgatnak utána, csak a küblinek használt vödörökbe csobogó húgy hangját lehet hallani időnként. Meg a fészkelődést. Egy-egy elfojtott, gondterhelt sóhajtást. Estig nem történik semmi. Akkor kezdenek el muzsikálni odaát. Sült hús szaga terjeng. Érdekes, S. nem is gondolkodik el, utólag sem, hogy körülötte senki nem jegyzi meg, mint máskor, más helyzetben, hogy megenné ő is szívesen. Senkinek nem jut eszébe a lacipecsenyére gondolni. A nóta se vált ki különösebb hatást, talán csak addig, amíg felismerik a kezdősort, és önkéntelenül mondják magukban a szöveget, *Iz te Fruške Gore*.

El is bóbiskolnak, dőlnek jobbra-balra, a szerencsésebbje a falnak vetheti a hátát, mások összekucorodva a földön igyekeznek úgy helyezkedni, hogy fekvé se foglaljanak sokkal nagyobb helyet, mint ülve, nehogy a körülöttük ülők lába a szájukba lógjon, vagy véletlenül beléjük rúgjanak. S. nem alszik, emlékszik a nótákra, magában mondja az éneklőkkel együtt a szöveget, *Oj, ti Bosno, ponosna, / Visokih bregova /, Eto tebi u pomoć / Sremačkih sinova*. Valamivel éjfél előtt teherautó-berregés hallatszik. Egy darabig szól még a harmonika, énekelnek is, aztán dobogó léptek hallatszanak, jó sokáig, majd ismét autóberregés. Egy idő múlva pedig már csak fegyverropogás szól a Horgász-sziget felől. Utána a harmonikás tesz egy bátortalan kísérletet, hogy újrakezdje, de miután magában elénekeli a nótát, senki nem csatlakozik hozzá, abba is hagyja. A beszéd hangja erősödik az őrség felől.

S. határozottan állítja a feleségének, hogy ő már akkor tudta, ezeket ki fogják végezni, amikor a tisztfeleség azt mondta, másnap elengedik őket. Aki bűnös, csak annak kell félnie. Hajnaltájban arra ébred a felesége, hogy S. üvölt mellette az ágyban, fogja a fejét, hánykolódik, beszél, de csak annyit tud kivenni belőle, hogy „Ne!” Álmos, nem is érti tisztán, ha ilyenkor megfogja a karját, mindig elhallgat. Még az utolsó időkben is. Visszaalusznak, reggelre aztán nem emlékszik az álmára. Pedig ha kicsit megerőlteti magát, és megpróbálja visszaidézni, mit álmódott, akkor a Matica Srpskáig kellene csak elmennie, ahová a tengerészlaktanya után beosztják munkaszolgálatra. Mert álmában ugyanolyan az a szoba, mikor belép, mint akkor, hatvan éve. Nem nagy a különbség.

Nem a vér, a feketére száradt vér, a falra fröccsent agyvelő barnára kérgesedett pettyei, a legyalult bőr pikkelyei a padlón, nem a kínzás látható jelei bántják. Negyed- vagy ötödnap, nem is emlékszik, mikortól, csak hogy már ájulás sem környékezi, és nem érez semmit, minden mindegy, külső szemlélő joggal mondhatná, hogy belefásult, nem is ember, kiveszett belőle az önálló akarat. Nem a látvány taszítja, és álmában is ugyanazt a feladatot kell csak végrehajtania. Ki kell takarítani azt a helyiséget. Lesikálni a falról a rászáradt pettyeket. Ahol vas-

tagabban fröccsent, ott a közepétől az aljáig puha, még meg se barnult, csak a teteje kérges. A vér is viszonylag könnyen feljön. A szag se zavarja. Egykedvűen hajladozik, ütemesen rázkódik a teste, ahogy jár a keze.

Semmi sem olyan tragikus, hogy a megtörténte pillanatában átengedje a küszöbön a tudat, és az ember teljes valóságában átérezze. S. helyett ott valaki más súrolja ronggyal a kezében a padlót a horganyzott vödör mellett, és a tengerészlaktanya kiürített ebédlőhelyiségének padlókövével hasonlítja össze a mintázatát, az anyagát, a milliméteres mélységű karcolásokat, melyeket szabad szemmel nem is látni, csak ha éppen úgy vetül rá a fény, hogy kicsit megtörik rajta, mint a prizmán. Később már azt is látja, hogy mi történik. Bírja, megszokja azt is, tudja, hogy álmában vezelelnie kell, amiért életben marad, nem hajtják el a kétszázás csoporttal.

Nem is arra riad fel üvöltve, amikor a szomszédja fájdalomtól eltorzult arcát látja maga előtt. Vagy amikor teherautóra hányva viszik a gödör, a dögtemető vagy a Duna felé a hullákat, magatehetetlen sebesülteket. Mert ezt is mindig végignézi. Általában egy fa mögül, a fal mellé lapulva, a mellékutca kapualjából. De nem erre riad föl. Hanem hogy hagyja elmenni a teherautót. Csak elő kellene ugrani rejték helyéről. De ő nem ugrik. Végig azt hiszi, hogy álmában is maradhat tétlen szemlélő. Egész az utolsó pillanatig, amikor már késő, mert lesújt a puska-tussal az a kéz. Ez a büntetése. Álmában újra és újra végig kell néznie mindazt, aminek akkor csak a nyomait takarították el vele a Matica Srpska épületében.

Legtöbbször a teherautót pillantja meg először, amint kikanyarodik a dohány monopol udvaráról, zökken kettőt-hármat, aztán nekirugaszkodik és elindul a városból kifelé. Ő közvetlenül a sarkon áll, a leglassabb manővert, a kanyarodást látja. Mindig három teherautó jön egymás után. Az első nehezebben fordul ki, az jobban meg van rakva. Alaposan szemügyre tudja venni a sofőrt is. Tisztán látja az arcát, a manőverrel van elfoglalva. Borostás arcát beharapja, mintha fogatlan lenne, a szeme elkerekedik, nekifeszül a kormánykeréknek, és kikanyarodás után se dől hátra, úgy ül a vezetőülésben, mint aki tiszteli a mögötte utazókat, vagy mintha minden mozdulatával növelni igyekezne a köztük maradó távolságot. Széles, csontos tenyere ráfekszik a kormánykerékre, S. arra gondol, ha rövid ujjú ing lenne rajta, inas válláig láthatná karján a megfeszülő izmokat.

A harmadik teherautó berregése sem tudja elnyomni az elsőt a hangokat. Mintha S. fejében szólnának, valahol mélyen, a motorzúgás alatti hangtartományban. Nem is jajgatás, inkább amolyan panaszos szűkülés. A szűkülő sebesült hangja és mozdulata között nincs összhang, még ver a szíve, de talán az az egyetlen szerve, ami még ép, nincs szétlapítva, kilyukasztva, félbevágva vagy leszakítva. Fél karja ütemesen himbálózik a teherautó oldalán, ahogy nekilődül, egy pillanatra megáll, majd ismét nekilődül a teherautó a rakományával. Nem szívárog, vékony csíkban folyik a vér a plató eresztékén. A kanyarodás pillanata mindig a leghosszabb. S. áll a fa mögött, és talán mozdul is a lába, de nem az agya, hanem az évezredek folyamán az emberbe rögződött emberség parancsára. De hiányzik a válaszpulzus, úgyhogy S. csak áll, meg-megroggyanó térdekkel.

Félbemaradt mozdulatok egész sora következik az álomjelenetben. Mint aki későn eszmél az elsőnél, és résen akar lenni a második lehetőségénél. S. lélekben készül, hogy mielőtt kikanyarodna a teherautó, előugrik a fa mögül, feltépi az ajtaját, és rárivall a sofőrrre, hogy álljon vissza az udvarra, válogassa szét az élőket

és a halottakat, az élőket vigye a kórházba, a halottakat meg a temetőbe. Értesítse a hozzátartozókat.

Csak üvölteni lehet. A tüdejéből kiszakadó hangot, amit a felesége hall, álmában olyan mozdulatok kísérik, mintha futtában szabályosan lendülne egyik lába a másik után, egy idő után szinte a levegőben úszva beéri a három teherautót, és fölébük emelkedik. Végig, végig üvölt közben. Ez az álmokép marad meg benne, ezt látja, amikor felébreszti a felesége, vagy magától ébred fel, hogy kiszáradt a torka, nincs nyál a szájában, és mintha marólúgot itattak volna vele, olyan égető kaparást érez, le, egész a gyomráig.

Mikor lüktető halántékát tapogatva észhez tér, és rájön, hogy megint álmodott, szóltanul ránéz a feleségére, aki egy pohár vízzel áll az ágya mellett, arra vár, hogy elvegye tőle, kiigya, aztán visszavihesse a poharat a konyhába. Mire visszajön, ő addigra újra behunyt szemmel fekszik, mint aki elejét akarja venni minden további kérdésnek, pedig az asszony nem is kérdez, visszafekszik mellé az ágyba, odafordul hozzá, megigazítja rajta a takarót. Önkéntelenül, mert hiányzik valami, az a simogatás talán, amit az ő korában már szégyellne, de a keze magától elindul, és ő útközben mégis megállítja, nem engedi a férje fejéig, arcáig, csak a takarójáig.

ILLYÉST ÉRDEKELTE A VÉLEMÉNYÜNK

Tiüskés Anna beszélgetése¹

Tiüskés Anna: Mikor járt utoljára Beregszászon? Jó emlékek fűzik a városhoz? Megváltozott?

Lator László: Hát, annak is van már öt-hat éve, ha nem több. Magyarországon úgy mondják, hogy Beregszászon, nálunk úgy, hogy Beregszászba. Nem tudom azt mondani, hogy jó, nem tudom azt, hogy rossz emlékek. Körülépítették a történelmi szép várost, az akkor már meglehetősen lepusztult belső rész köré rossz minőségű panelházakat építettek. Ez nekem nagyon rosszul esett. Az én emlékeimben ezek tisztességes kisvárosok voltak. Ez a városépítészeti mód, amelyet Erdélyben is lehet látni, azt gondolom, sokat ártott a városnak. Beregszász nekem nagyon fontos volt, mert ott kezdtem a középiskoláimat. De azt is hadd tegyem gyorsan hozzá, hogy Beregszász nem volt olyan szellemű város, mint Makó. Makó akkora város lehetett, mint Beregszász, de szellemi lázakkal volt tele. Beregszászban jó tanáraink is voltak, de Makón állandó, feszült szellemi élet volt. A *Válasz* szerzői és nagyon sokan mások is jártak oda. A szomszédban, Hódmezővásárhelyen ott volt Németh László, akkor ott tanított.

– *Megvan még a szülőháza Tiszásásváron?*

– Nincs már meg, láttam összeomlva. Az egy vidéki kúria volt, nagyon szép épület. Ahogy akkor ott szokás volt építkezni, alul téglá volt a fala, onnan kezdve vályog, ami most ismét divatba jött, mert egészséges, azt mondják. Viszont összedőlt. Amikor ott voltunk feleségemmel, bátyámékkal, akkor azt láttam, hogy már szétmosta az eső ezeket a falakat. De sokkal fontosabb ennél, hogy Nagyszőlősen a sokáig romladozó Perényi-kastélyt rendbe hozták. Ott lakott az idősebb és a fiatalabb Perényi Zsigmond. Sztálin idejében, de még később is, nem törődtek vele, hagyták, hogy romladozzon. Jó erős középkori épület barokkosítva, most már nagyon szép. Szőlősen úgy is mondták, hogy a kis Bartók ott kezdte zeneszerzői pályafutását. Véletlenül a sors úgy hozta, hogy az első művét, a *Gabriell polka* című gyerekkori szerzeményét az én unokanénémhez, Lator Gabihoz írta, aki ott tanult Bartók anyjánál zongorázni.

– *Mikor találkozott először Illyés műveivel? Mit olvasott tőle először?*

– Először a verseivel találkoztam, nagyon régen, még beregszászi diákkoromban, vagyis 1942–43-ban, amikor kamasz voltam. A családom nem volt irodalmár, bár sok könyvük volt. Vajthó László *Mai magyar költők* című könyvéből tudtam meg, hogy kik a kortárs lírikusok. Ebben találkoztam például Illyés Gyulával, József Attilával, Weöres Sándorral.² Az alapján próbáltam megszerezni egy-egy költőnek a verseskötetét vagy mások prózai munkáját, akik benne voltak ebben az antológiában, és nekem megtetszettek. A háború utolsó idején nem volt alkalmam semmit se olvasni. Illyést igazán természetesen a háború után volt lehetőségem olvasni. A háború után, 1946–47-ben Makóra kerültem, ahol nagyon eleven irodalmi és szellemi élet volt. Ott olvastuk többen is Illyés verseit, megbeszéltük, vitatkoztunk róla. Amikor Eötvös Collegiumba kerültem, akkor már nagyon jól tudtam, hogy ki Illyés Gyula.

¹ Az interjú 2012. május 10-én készült.

² *Mai magyar költők. A fiatal magyar költőnemzedék negyven lírikusának versei*, összeáll. és a bev. írta Vajthó László, Dante, Budapest, 1941.

– Kikkel beszélgetett Makón Illyésről?

– Az egyik Domokos Mátyás volt, aki később Illyés műveinek szerkesztése, kiadása kapcsán állandó kapcsolatban volt Illyés Gyulával. Domokos Matyival megjelent egy esszékötetünk rádióbeszélgetésekből, amelyekben költőkkel beszélgettünk. Domokos Matyinak ebben a *Versekről, költőkkel* című antológiában megjelent egy nagyszerű beszélgetése Illyés Gyulával az egyik verséről.³ Matyin kívül volt Makón egy fiatal társaság, a József Attila Irodalmi és Művészeti Társaság, voltak pártfogóink, öregebb irodalmárok, elsősorban Diósszilágyi Sámuelre gondolok, aki az egész XX. századi magyar műveltséggel kapcsolatban volt.⁴ Zenei rendezvényei is voltak. Az írók nagyon sokszor úgy jöttek hozzá, hogy nála háltak meg. Úgy is működött Diósszilágyi egyébként tágas lakása, mint egy vendégfogadó. Nem tudom egész biztosan, de elképzelhetőnek tartom, hogy Illyés is meglátogatta. Mert például tudom, hogy Sárközi György megfordult nála, a *Válasz* szerzői közül nagyon sokan jártak Makón. Többé-kevésbé mindenkiről tudtunk, aki akkoriban írt. Járt az iskolának is akkoriban nemcsak a *Válasz*, de a *Magyarok* vagy a *Tiszatáj* is. A *Válasz* rendszeres olvasója voltam. Onnan is tudhattam már Illyésről nemcsak azt, hogy a neve rajta van a *Válaszon* mint főszerkesztő, hanem a művei is megjelentek ott.

– Miért választotta a német szakot az egyetemen?

– Onnan jött a német szak, hogy az volt az egyetlen olyan nyelv, amelyiken én valamennyire tudtam. Aztán később a Collegiumban franciául és magamtól olaszul tanultam. A gimnáziumban tanultam németül és olaszul is, csak a semmivel volt egyenlő, amit ott két év alatt megtanultam.

– Egy korábbi interjúban említette, hogy az Eötvös Collegiumban szerda esti meghívott vendégként járt Illyés Gyula...⁵

– Igen, úgy emlékszem, hogy be is mutatkoztam Illyésnek, de azt nem lehet azért ismeretségnek tekinteni. Meghívott vendég volt. Akkor még kiváló vendégek is voltak, nem csak írók, például Révai József is.⁶ Eljött a francia neokatolikus költő, Pierre Emmanuel, aki olyan szereplője volt a kornak, hogy – különösen később – nemcsak a verseivel volt jelen, hanem valamiképpen politikai kapcsolatot és segítséget nyújtott elsősorban a magyaroknak, mindenkinek, aki író volt, és akinek sikerült valahogy nyugatra kijutnia. Rónay György is járt ott. Más szakemberek is eljöttek, például Bay Zoltán, aki akkor már világhírű csillagász volt.⁷ Ilyen vendégek sorában jött el Illyés Gyula.⁸ Hogy miről volt szó? Én egyre emlékszem nagyon élesen, hogy valaki provokatív kérdést tett fel Illyésnek, Németh Lászlót támadva, és ő nagyon határozottan és keményen védte Némethet.

– Mikor találkozott először Illyés Gyulával?

– Természetesen pontos dátumot nem tudok mondani. Naplót nem írtam, és az idő az emlékezetemben nem megbízható. Valamikor az ötvenes években Sárközi Márta házában találkoztunk először. Sárközi Györgyné, Sárközi Márta zugligeti kis egyszobás házába, rendszerint vasárnaponként, de bármikor be lehetett állítani. Az 1949 nyarán megszűnt *Válasz* egykori munkatársai találkoztak nála. Jártak Sárközinéhez a fiatalok is, az Eötvös kollégisták. Sokan írtak is, elsősorban például Fodor András rendszeresen megjelent a *Válaszban*. Járt hozzá az a nemzedék, amelyik hozzánk képest korosabb volt.

³ Illyés Gyula: Az ígélet megszegése. In: Domokos Mátyás – Lator László: *Versekről, költőkkel. Beszélgetések. A Magyar Rádió Minden versek titkai c. műsorának teljes anyaga*, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 387–402.

⁴ Lator László: Mi, Makói Fialatok. In: *A makói József Attila Irodalmi és Művészeti Társaság (1947–1952)* Szerk. Tamasi Mihály, Bába Kiadó, Szeged, 2007. Bába Kiadó, 115–118.

⁵ Lator László: *A megmaradt világ. Lator Lászlóval beszélget Kelevéz Ágnes*, Európa, Budapest, 2011.

⁶ 1947. december 17. Fodor András: *A Kollégium. (Napló 1947–1950.)* Budapest, 1991. 61.

⁷ 1947. november 26. Fodor András: *A Kollégium. (Napló 1947–1950.)* Budapest, 1991. 47–48.

⁸ 1948. február 20. Fodor András: *A Kollégium. (Napló 1947–1950.)* Budapest, 1991. 80–81.

Én ott találkoztam többek közt nemcsak Illyés Gyulával, hanem Szabó Lőrincsel, Sinka Istvánnal is. 1956-ban a forradalom idején a feleségemmel kimentem Sárközi Mártához, és hajnalban a lövöldözésre ébredtünk. Mihelyt annyira elcsitul a lövöldözés – ez november 4-e hajnal volt –, Sárközi Mártával ketten jöttünk gyalog Zugligetből megnézni, hogy Illyés Gyula és családja jól van-e.

– Az *Új Magyar Könyvkiadóban*, a későbbi *Európa Kiadóban* töltött hosszú évtizedek alatt viszonylag szoros és folyamatos munkakapcsolatban lehetett Illyés Gyulával a műfordításkötetek kapcsán...

– Igen. Ennek a kapcsolatnak korábban, még a forradalom előtt olyan természete is volt, hogy azok az írók, akik írhattak, de csak így-úgy adhatták ki vagy egyáltalán ki se adhatták még akkor a műveiket, csak a forradalom után, 1957-től kezdve, abból éltek, hogy fordítottak. Illyés Gyulával elsősorban a francia irodalom, a francia költészet kiadásával kapcsolatban találkoztam, mert a versesköteteknek, a franciáknak különösen, én voltam a kiadóbeli szerkesztője. Sok francia író, költő jött Magyarországra a nemzetközi költőtalálkozók alkalmával, például André Frénaud, akinek a kötetét szintén én szerkesztettem. Az is elő-előfordult, hogy Illyés Gyulák nálunk voltak itt vendégségben, amikor Frénaud, Paul Chaulot vagy Rousselot itt volt. A franciákkal együtt jöttek Illyés Gyulák is, vagy pedig ő hívott bennünket egy-egy ilyen alkalommal. A francia író George-Emmanuel Clancier – akinek a könyveit a feleségem, Pór Judit fordította, és sok könyve megjelent magyarul – lánya, Juliette Clancier, nálunk is lakott, és Illyés Máriával is közeli kapcsolatban volt. Nemcsak azért írtam levelet Illyés Gyulának, hogy ezt meg ezt szeretném, ha lefordítaná, tudja-e vállalni, hanem másfajta kapcsolat is kialakult köztünk.

– Milyen kiadói eseményekre emlékszik?

– Az egyik furcsa történet Illyéssel kapcsolatban az, hogy az 1960-as évek elején az *Európa Kiadóban* ott volt a *Nyitott ajtó* válogatott műfordításkötetének a kézírata.⁹ Akkor ő éppen majdhogynem tiltott költő volt az *Egy mondat a zsarnokságról* és más dolgok miatt is. Felsőbb utasításra halasztotta a kiadó a megjelentetést. Részben az én kezem is benne volt, hogy végül megjelent a könyv, részben pedig Wessely Lászlónak volt benne szerepe, aki Illyés Gyulának nagyon közeli fiatalkori barátja, Párizsban együtt voltak. Wessely a *Hunok Párizsban* lapjain Vencel néven szerepel. Illyés közbenjárta érte, hogy hazajöhessen a foglytáborból, a Gulagról, valahányszor találkozott Révaival vagy Rákosival, mindig azt mondta, hogy Wesselyt hazahozni. Wessely mindenre hajlandó volt Illyés érdekében. Bejött a szobámba, onnan hívta fel Andics Erzsébetet, aki akkor magas rangú funkcionárius volt, és úgy lehordta, mint egy taknyos kölyköt: „Magáról, Andics elvtársnő régen nem fogják tudni, hogy a világon volt, amikor Illyés Gyula még mindig Illyés Gyula lesz.” Én pedig Wessely telefonbeszélgetése után mondtam Illyésnek, hogy írjon levelet a kiadónak, amelyben visszakéri a kéziratot, inkább elviszi másik kiadóhoz, mert úgy látszik, az *Európa* nem akarja kiadni. Még azt is kértem, hogy ne a lakásomra írja a levelet, hanem a kiadóba. Akkor Illyés megírta ezt a bizonyos levelet. Részben munkadolgokról ír, és közben érdeklődik, hogy mi lesz a könyvével, inkább adjuk vissza neki a kéziratot. Idézem:

„Kedves Barátom,

Ilyen rövid idő alatt nem tudok ilyen nagy munkát vállalni, egészségem sem jó. A *Griechische d’hiver* végét elkészítem. A szöveget azonban nem értem mindenütt. Azért azt kérem, csináltassatok erről nyersfordítást. Mindhárom könyvet Flóra ma fölviszi; hívjad föl telefonon (226-671), hogy mikor küldhetek értük. Vissza elég, ha a kérdéses részt lemásoljátok, amikor a nyersfordítást külditek. Kérem hozzá az én abbagyott fordításom utolsó szakaszát is.

⁹ Illyés Gyula: *Nyitott ajtó. Válogatott versfordítások*, Európa, Budapest, 1963.

Fordítás-kötetemmél restelkedve zavarlak benneteket. Másfél éve van ott anélkül, hogy választ kaptam volna, hivatalosan, mikor, hogyan adják ki, ha kiadják. Mivel másutt nagyobb hajlandóságot tapasztaltam, szívesen venném, ha nem az Európát kellene terhelnem vele. Pirulnék, ha ezek után nekem kellene érdeklődő levelet írnom hozzátok; mi a mostani döntés, ténylegesen? Van ilyen? Hogy áll ez a dolog?

Voltaképpen tőled azt kérдем: mi tévő legyek?

Egyetlen példány a nálad lévő kézirat. Megkérlek, aszerint kezeld.

Köszönöm szép Lermontov-könyvedet, s őszinte barátsággal köszöntlek, Illyés Gyula

Tihany, 1962. VI. 10.”

Akkor én ezzel a levéllel bementem az igazgatóhoz, és pontosan az történt, amire számítottam. Domokos János elolvasta a levelet, rám nézett, és azt mondta: „Azonnal küldjétek nyomdába.” Így jelent meg hihetetlen hamar, azt hiszem, három hónap alatt a *Nyitott ajtó* egyikötetes műfordítás-antológia.

– A francia költők közül kikre emlékszik szívesen?

– Amikor Georges-Emmanuel Clancier Magyarországra jött, nem mi javasoltuk, hogy találkozzon Illyéssel. Clancier mondta, hogy szeretne Illyés Gyulával megismerkedni, és mivel akkor éppen lent volt Tihanyban, elvittük hozzá. Ezek a beszélgetések, amennyire vissza tudom idézni, nem annyira irodalmi jellegűek voltak, inkább általában az élet volt a tárgyuk. Részben természetesen a politikai helyzet is... Különösen Rousselot volt közeli barátja Illyésnek, de őt kevésbé ismertem. Nagyon nagyra tartotta Illyés Frénaud-t, írt is egy szép tanulmányt róla, meg a magyarra fordított verseskötetének a bevezetőjét is ő írta.¹⁰ Konkrét történetekre már nem emlékszem, inkább az maradt meg bennem, hogy mi mindenben tudott Illyés segíteni. Ha bármelyik akkori francia költő magyarul megjelent kötetét előveszi, mindegyikben ott van Illyés Gyula, nemcsak Rousselot-éban és Frénaud-éban, hanem például Paul Chaulot és Jean Follain kötetébe is dolgozott.¹¹ 1974. április 7-i hozzámm írt leveléből idézek: „Chaulot-t igen megszerettem, mint embert is. Örömmel vállalom részt, amennyire erőm lesz. De nem értem minden versét, s így jó lesz, ha egymás mellé ülünk olyan szöveggel, melyet te már átvettél. Frénaud-nak épp a napokban írtam, – tudathatjuk már vele a tervet?” Francia versek fordítására ő mindig kész volt vállalkozni. A régi fordításait – a francia költészet kezdeteitől az elhunyt XX. századi költőig – is használtuk, ott is mindig lehetett rá számítani. 1962. május 9-i levelemben így írtam neki: „Kedves Gyula bátyám, a *Klasszikus Francia Költők* című antológiánkba felvettük régi középkori fordításaidat. Küldöm őket a Gáldi László kontrollszerkesztői megjegyzéseivel. Kérlek szépen, nézd meg, akarsz-e rajtuk változtatni, természetesen rád bízunk a döntést. Azt az egyet szeretném, ha a Rutebeuf hiányzó részét megcsinálnád. Nagyon kérek, hogy esetleges javításaidat minél előbb küldd el, mert ahogy lenni szokott, az időnk kevés.”

Hozzá írott leveleimből az is kiderül, hogy Illyés egy idő múlva megtisztelt azzal, hogy elküldte és dedikálta nekem újonnan megjelent köteteit, ami a kettőnk közti különbség szempontjából nézve nem olyan természetes: *Minden lehet* („Lator Lászlónak szeretettel Illyés Gyula 1981. XI.”), *Különös testamentum* („Lator Lászlónak Pór Juditnak szeretettel Illyés Gyula”). Ezekre mind hosszan válaszoltam is.

¹⁰ Illyés Gyula: André Frénaud. In: Frénaud, André: *Háromkirályok. Verseik*, Európa, Budapest, 1968, 7–19.

¹¹ Follain, Jean: *Az élet képei. Válogatott versek*, Európa, Budapest, 1964; Frénaud, André: *Háromkirályok*, i. m.; Rousselot, Jean: *Kecses viperák*, Európa, Budapest, 1978; Chaulot, Paul: *Az arcok fala*, Európa, Budapest, 1982.

Illyést érdekelte a véleményünk. Amikor a *Dólt vitorlának* az anyaga már majdnem összeállt, bár remény se volt rá, hogy megjelenjen, odaadta a kéziratot Sárközi Mártának – és ezt különösen figyelmebe ajánlom, hogy Sárközi Mártának, mert hallottam mostanában olyanokat, hogy Illyés nem volt jóban Sárközi Mártával, én tanúsíthatom, hogy nagyon szoros kapcsolat volt kettejük közt –, aki pedig négyünknek ideadta, Juhász Ferencnek, Pilinszky Jánosnak, Domokos Matyinnak meg nekem. A *Naplójegyzeteiben* Illyés feljegyzi, hogy nekünk nagyon tetszett a kötet anyaga.¹²

– *Balatoni nyaralások idején meglátogatták Tihanyban Illyést?*

– Igen, meg-meglátogattuk, többször is előfordult, de az állandó kapcsolat mégis inkább Pesthez kötődött.

– *Az olasz költők közül kikre emlékszik szívesen? A Naplójegyzetekben 1977-nél találtam egy olyan bejegyzést, hogy meglátogatta Illyés Gyulát egy olasz írónővel.¹³ Ki volt az?*

– Bruck Edith olasz író volt, akinek a férje, Nelo Risi szintén ismert költő. Ők ketten olaszra fordítottak magyar költőket, főleg József Attilát, Radnótit, és amikor elmentem vele Illyés Gyulához, akkor éppen őt fordították. Többször jártam náluk Rómában. Az Európa Kiadó megjelentette Bruck Edith több könyvét is.¹⁴ Ez a kapcsolat, azt hiszem, a magyar irodalom olaszországi megismertetése és elismertetése szempontjából nagyon fontos volt. Tartottam előadást Illyés Gyuláról a Római Magyar Akadémián, aminek a szövege megjelent magyarul és olaszul is.¹⁵ Paolo Santarcangeli olasz–magyar írónak is kiadtuk néhány könyvét. Nagyon jó is volt köztük, például *A betűk mágiája*.¹⁶ Santarcangeli kiváló ember volt, írt szépprózát és verseket is. De nem abban kiváló, hanem az esszé- és a tanulmányírásban. A magyar irodalom nagyon hatékony közvetítője volt, sokat fordított a magyar költészetből is olaszra.

– *Domokos Mátyásnak az önnel készített interjújában többször említette Illyés Gyulát, és hogy hogyan változott a stílusa...¹⁷*

– Igen, én három korszakot látok Illyés költészetében. Nagyon sokat változott a kezdetektől, amikor avantgárd költőnek indult Párizsban. Az első kötete is formabontó, majd egyszer csak áttért erre a későbbi nagyon kemény, de mégis úgy tetszik, laza verselésre: a formái nagyon jól megmunkáltak, mégis az volt az ember érzése, hogy könnyen jön belőle a vers. Ezt a maga módján nagyon sokáig megőrizte a középső, hosszú korszakában. A késői verseiben megint megváltozott a verselési módja. Akkor pedig már nem olyan egyszerű, nem olyan áttekinthető, mint mondjuk a *Három öreg*, vagy egyáltalán a középső korszakának a versei, hanem sokkal árnyékosabb. Több benne a változékonyság, a hirtelen, váratlan asszociáció. Az volt az érzésem, hogy Illyés kései korszakában, kivéve az epigrammatikus jellegű verseit, mintha visszatért volna valamennyire a fiatalkori versmódjához.

Az Írószövetségben volt egy műfordítás-konferencia 1974-ben, ahol Illyés Horatiusfordításairól beszéltem, amelyek a *Nagyvilágban* jelentek meg.¹⁸ Arra is emlékszem, hogy

¹² 1959. március 31. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1946–1960*. [Naplójegyzetek] Sajtó alá rend. Illyés Gyuláné, Szépirodalmi, Budapest, 1987, 473.

¹³ 1977. május 8. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1977–1978*. [Naplójegyzetek] Sajtó alá rend. Illyés Gyuláné, Illyés Mária, Szépirodalmi, Budapest, 1992, 58.

¹⁴ Bruck Edith: *Ki téged így szeret*. Ford. Székely Sándor, Európa, Budapest, 1964; Bruck Edith: *Tranzit*. Ford. Székely Éva, Európa, Budapest, 1988.

¹⁵ Illyés Gyuláról, olaszoknak. *Élet és Irodalom* XXVII. évf. (1983) július 8., 27. sz., 15. Megjelent még: Lator László: *Szigettenger*, Európa, Budapest, 1993, 71–75.

¹⁶ Paolo Santarcangeli: *A betűk mágiája*. Ford. Lator László. A verseket Weöres Sándor írta, Európa, Budapest, 1971.

¹⁷ Domokos Mátyás: A pályatárs, Lator László szemével. *Kortárs* XXII. évf. (1978) ápr. 644–650.

¹⁸ Nemes Nagy Ágnes – Lator László – Fodor András: A műfordító Illyés. *Nagyvilág* 19. 1974. 8. 1235–1241.

Illyés akkor éppen kórházban volt valamiért, és nem jött el. Viszont kiderül hozzám írt, fentebb már idézett 1974. április 7-i leveléből, hogy nagyon jólesett és tetszett neki az, amit írtam a latin szerkezetek közvetítéséről: „Kedves László, Flóra beszámolt az előadásról részletesen, de most ráadás öröm volt, hogy írásban is előttem van; a legszebb emlékeim közé teszem.” Meg is bukott latinból, de hát tudjuk, hogy a versfordítás nem csak vagy nem elsősorban abból áll, hogy mennyire tud valaki a forrásnyelven. Illyés meg tudta csinálni, hogy egyszerre van benne a szigorú forma és a könnyed előadásmód.

– *Hogyan készültek a műfordításkötetek?*

– Amikor fordításokat kértek Illyéstől a kiadóban, a franciáknál az eredeti műből dolgozott, más esetekben nyersfordításból. A kínai verseket természetesen nem lehetett eredetiből fordítani. Senki se tudott ezen a nyelven. Akkor nagyon jó filológusok pontos és részletes nyersfordítást csináltak, és ha a költő kívánta, leírták az eredetit magyar fonetikai szabályok szerint. Így is lehet nagyszerűen fordítani. Az így készült műfordítások jobbakként, mint a filológusabb hajlamú, de szerényebb tehetségű költők munkái, jobban visszaadják Puskin-t vagy Lermontovot. Illyés és Szabó Lőrinc is nyersfordításból fordított oroszról. Az 1962. május 9-i Illyéshez írott levelemből idézek ismét: „Végül küldök néhány Puskin-nyersfordítást azzal a kéréssel, hogy válogasd ki belőle a kedved szerint valókat, a többit pedig küldd vissza, hogy odaadhassam valakinek. Ha bármilyen más Puskinhoz kedved volna, kérlek, értesíts. A fordításoknak legkésőbb július végéig el kellene készülniük.”

Szabó Lőrinc lefordított Tyutsev-től egy kötetnyit, és az embernek az az érzése, hogy a tizedik vers után már a kezében volt, hogyan írja Tyutsev a verset. Ezt tudta Illyés is megcsinálni, ha nyersből dolgozott. Őrzöm Szabó Lőrincnek egy 1957. augusztus 21-én Tihanyból hozzám írt levelezőlapját: „Kedves Barátom! Itt, Tihanyban ért utol pár sorod és a levonat a Réz Pali megjegyzéseivel. Pali észrevételeit mintegy 10% híján átvettem és átvezettem, hiszen nagyjából *par coeur* tudom a szöveget. A kézirat e hét végétől kezdve Pesten lesz, a lakásomon, a feleségem holnap viszi fel. Én magam még hetekig itt lebzselek valahol a nagy víznél. Palival együtt szeretettel üdvözöl igaz hívetek, Szabó Lőrinc.”

Ugyancsak őrzöm Szabó Lőrinc egyik utolsó levelét, meglehet, az utolsó levele, amit a füredi szív-kórházban írt: „Kedves Barátom! Értesítéseidet köszönöm. Válaszomat betegágyból diktálom, pár napja elért a harmadik szívtrombózis. A balatonfüredi szív-kórházban fekszem. A konkrét kérdésekre: A Jammes versekre vonatkozólag rendben van, amit kérsz. A Szépirodalminál sokkal több fekszik, mint az eddigi »Örök barátaink« kötetekben. A Tóth Árpád-féle fordítások francia eredetijét [...] innen semmiképp sem tudnám megállapítani. Ha megmaradok és ha november közepe-vége felé nem késett el tökéletesen a kíváncsiságod, esetleg hívj fel Budapesten a lakásomon (16-44-55). Úgy rémlik ugyanis, mintha egyszer már valamilyen célra megtaláltam volna a francia címet vagy kezdősort. A Verlaine örvendetes és egyben lesújtó számomra. Csak az »Örök barátaink« számára átdolgozott változatát használjátok fel! Az »Il pleure dans mon coeur« még azon túlmenően is új változatban van a Szépirodalminál, Domokos Matyínál! Roppant sajnálom, hogy a száz vers közül csak mintegy negyvenöt-ötvenet dolgoztam át véglegesen...

Kálnoky, ha tud, küldessen valahogy egy Faust II-t Illyés Gyulának.

Szeretettel üdvözöl mindnyájukat Sz. Lőrinc.”

– *Van-e valamilyen kedves emléke Illyés Gyulával kapcsolatban?*

– Egyszer találkoztunk véletlenül, úgy emlékszem, a Vérhalom utcában. A még kisgyermek Mária is vele volt. Illyés jólesően azt mondta, hogy Mária hátán mongol folt van. Nekem nagyon tetszett, hogy büszkébb volt erre, minthogy most jelent meg egy verseskötete. A boltban is összefutottunk időnként, ezek mindig nagyon jó találkozások voltak. Nem jártam rendszeresen Illyés Gyulához, a mi kapcsolatunk más természetű volt. De valami jó szellem mindig ott volt a találkozásainkban.

– *Min dolgozik most?*

– A tavalyi könyvhétre megjelent egy félig műhelytanulmány, félig önéletrajz könyvem.¹⁹ Azt akartam benne megírni, hogy az én felfogásom szerint való költészet – ami nem olyan, mint ahogy általában most a modern irodalomelmélet nézi a költészetet –, hogy függ össze azzal, amit az ember megélt. Azt próbáltam megírni, hogy az életből hogy lesz vers, és a versbe hogy, mit, miért, hova, honnan tettem bele. Ehhez írtam most még egy fejezetet, ami hiányzik a tavalyi könyvhétre megjelentből. Ebben az Eötvös Collegium-i éveket írtam meg, és egyszersmind azt, hogy az én tapasztalataimban hogyan jelent meg az a politikai fordulat, amit úgy hívtak akkor, hogy a fordulat éve. Vagyis amikor a parancsuralom elfoglalta a helyét. 1945–46-ban azt hittük, hogy itt mégiscsak egy demokratikus ország lesz, nem láttunk előre elég világosan. Ezt az időszakot próbáltam megírni. Ez a fejezet megjelent a *Holmi* 2012. áprilisi számában, és a kiegészített könyv most könyvhétre.²⁰

---

¹⁹ Lator László: *A megmaradt világ. Emlékezések*, Európa, Budapest, 2011.

²⁰ Lator László: Reggeltől estig. *Holmi* XXIV. évf. (2012) ápr. 4. sz. 412–424; Lator László: *A megmaradt világ. Emlékezések*, Európa, Budapest, 2012.

AZ INDULÓ AZ EST PIACI „BEVEZETÉSÉNEK” EGYIK ÖSSZEFÜGGÉSÉRŐL ÉS TECHNIKÁJÁRÓL

1

A magyar sajtótörténetben szakaszhatár *Az Est* 1910. áprilisi megindulása. S nemcsak azért, mert a lap rövid idő alatt addig páratlan népszerűséget ért el, de azért is, mert e médiapiaci siker az újságkészítés módjának radikális megújításával született meg. Sok minden „el lett találva” – az olvasói igények fölismerésétől ezen igények generálásáig, az infrastruktúra szerkezeti megújításától az új termék médiapiaci „bevezetéséig” stb. Általánosítva azt lehet mondani, az egész kísérlet (sikeres kísérlet!) a magyar kultúra azokban az években zajló nagy, átfogó átalakulásának része volt, s a maga területén tetőpontja – a sikert megérteni is csak e kontextusban lehet. Sajnos, mindehhez terjedelmes monográfia kellene, s az ehhez szükséges anyagföltáró előmunkálatok még vagy meg sem kezdődtek, vagy nagyon a kezdet kezdetén állnak. Az alábbi kis cikk is csupán a megspórolhatatlan előmunkálatok egyike – egy olyan összefüggésre hívja föl a figyelmet, amely, bár tudható lett volna, eddig nem kapott figyelmet, jóllehet az egész folyamat megértése szempontjából megkerülhetetlen.

Ez az összefüggés, a „bulvárlap” és a modern magyar ellenkultúra egyik szegmensének összekapcsolódása – önmagán túli jelentőséggel bír.

2

Az indulás negyedszázados évfordulóját *Az Est* 1935-ben nagy, jubileumi „melléklettel” (melléklet-sorozattal) ünnepelte. Önünneplés volt ez, az ilyen gyakorlat minden velejárájával, ám eközben, saját mítoszuk erősítése során, óhatatlanul fölszínre hoztak sok olyasmit is, ami addigi történetük igazi megértése szempontjából is tanulságos. Ilyen például *Az Est* nevét nyomtatásban először megjelenítő, 1910-ből származó hajdani reklámanyag hasonmása is. (Az eredeti példány, bár igen nagy példányszámban lett kinyomtatva, s ingyen osztogatva sokfelé eljutott, ismereteim szerint nem maradt meg, vagy valamilyen magángyűjteményben lappang. A hasonmás így, bár nem pótolhatja teljesen az eredetit, a sajtótörténeti kutatás szempontjából fölértékelődik.) E hasonmás több fontos vonatkozást tesz láthatóvá, s így elemezhetővé. (1) Itt jelenik meg először a később oly nagy karriert befutott, Falus Elek tervezte nevezetes lapfej. (2) Itt olvasható az első program, amely bár még inkább csak életjel, már árulkodik az ambícióról. S (3) itt olvasható, a magyar közélet, elsősorban az irodalmár értelmiség támogató nyilatkozatainak sora. Most e nyilatkozatokat vizsgálom meg, ezekből próbálva meg néhány összefüggés föltárását.

A kis terjedelmű, valószínűleg mindössze kétoldalas, ingyen osztogatott nyomtatvány minket érdeklő oldala a fejlécen „első szám”-nak mondja magát, s időpontot is ad: Április 15. (A nyitóoldal, amelyen a lapfej alatt *A közönséghez!* címzett programcikk olvas-

ható, „Budapest, 1910. április” keltezésű.) Ennek a nyilatkozatokat tartalmazó oldalnak címe is van: *Mit hoz „Az Est”?* Melléje tördelve pedig rövidke kopf olvasható: „Hogy »Az Est« nemcsak a nagyközönség körében, hanem az író- és újságíróvilágban is milyen várakozást, érdeklődést és reménységeket kelt, arról tanúskodnak az itt következő sorok, amelyekkel »Az Est« szerkesztőségét fölkeresték:” Ez alatt, egy egész oldalnyi rövid írói s újságírói ajánlás sorakozik. Egy-egy ilyen kis ajánló a következő szerkezetű: kiemelt tipográfiajú nyomtatott név, (a névhez olykor, de nem mindig, rövid meghatározás is tartozik: ki az illető), a név alatt az ajánlás, az alatt pedig az autográf aláírás hasonmása. Ez a szerkezet igen praktikus. A kiemelés révén nem gond azonosítani, ki az ajánló, a név autográfjának hasonmása pedig bennfentességet és intimitást sugároz – a kézírás ilyen fölhasználása később is jellemző volt *Az Est* gyakorlatára. Az összeállítás nyilvánvalóan propagandacélzatú, a kopf szépíti a valóságot. Valójában nem spontán várakozás nyilvánul itt meg, nem a szerkesztőséget „keresték föl”, hanem éppen fordítva volt: itt egy megtervezett kommunikációs akció zajlott. Részben az értelmiségi olvasók megnyerése érdekében, részben a lap „irodalmi” presztízsének előkészítésére. (Hogy szervezett akcióról volt szó, az nemcsak kikövetkeztethető, de az egyik neves nyilatkozó, Móricz Zsigmond későbbi emlékezése is nyíltan beszél róla.)

Azt természetesen nem tudjuk megmondani, a nyilatkozók hogyan oszlanak meg a „spontán” megnyilatkozás szempontjából, nem tudjuk, ki milyen megfontolásból (hiúságból, ilyen-olyan számításból, vagy szimplán, mint Móricz is, igazodásból) nyilatkozott. A nyilvános gesztus azonban kétségtelen, s ennek a gesztusnak némely vonatkozása fölmérhető.

Érdekes mindjárt a nyilatkozók névsora. Harmincegy író s újságíró állt *Az Est* mellé. A közlés sorrendje szerint ezek: Ábrányi Emil, Alexander Bernát, Bíró Lajos, Bródy Sándor, Gerő Ödön (Viharos), Hatvany Lajos, Gratz Gusztáv, Hegedüs Lóránd, Heltai Jenő, Huszár Vilmos, Ignó, Krúdy Gyula, Jászi Oszkár, Kozma Andor, Kabos Ede, Kiss József, Lándor Tivadar, Márkus Miksa, Móricz Zsigmond, Molnár Ferenc, Nagy Endre, Osvát Ernő, Pikler Gyula, Radó Sámuel, Ruttkay (Rothausen) György, Singer Zsigmond, Szász Zoltán, Szomory Dezső, Szikra (Teleki Sándorné) és Szomaházy István. A sorrend egy rontott ábécé-rend, a rontás oka azonban nem teljesen világos. (Lehet nagyvonalúság is, lehet – s ez a legvalószínűbb – tördelési megfontolás, de lehet valami kommunikációs „játék” is.) Ennél azonban érdekesebb maga a névsor – az, hogy kik vannak benne, s az is, hogy kik hiányoznak. Egy nagy, föltűnő, de alighanem szükségképpen hiányzó van: Ady Endre. Nem tudjuk, fölkérték-e egyáltalán, vagy ő nem állt kötélnak, mindenesetre érdekes, hogy a magyar irodalom akkori legnagyobb hírű (bár nyilvánvalóan megosztó szerepű) alakja nem szerepelt a nyilatkozók között. Hasonlóképp föltűnő, legalábbis mai nézőpontból, Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes nevének hiánya is, de az ő kimaradásuk valószínűleg csupán az ő akkori viszonylagos súlytalanságuk eredménye. Piaci szempontból még nem voltak elég jelentősek. Mindhárom „hiány” azonban indirekt mód arra vall, a névsor összeállítása egyáltalán nem véletlenszerűen történt. (S persze, nem is az esztétikai kvalitás volt az elsődleges – az, mint látni fogjuk, csak kiegészítő szempontként érvényesült.)

Milyen körök vannak képviselve a névsorban? Az mindjárt látszik, olyanok szerepeltek, akiket névről, írásaik alapján jól ismertek a korabeli olvasók – mindegyik médiapiaci szereplő volt. Ezen belül azonban már nagy különbségek mutatkoznak. Az egyik véglet nyilvánvalóan a politikával közvetlenül érintkező, sőt inkább politikusnak, mint hagyományos értelemben írónak vagy újságírónak tartottak állnak: Gratz Gusztáv és Hegedüs Lóránd. (Utóbbi, mint a GYOSZ ügyvezető igazgatója természetesen a gazdasági életnek is fontos szereplője volt.) A másik végletet az olyan jelentős, de közéleti szerepet be nem töltő írók alkotják, mint Krúdy Gyula és Szomory Dezső. Ez a szárny a politikától távoli,

„tiszta” művészet szféráját jeleníti meg. E két pólus közt a fesztáv igen nagy, köztük igen sokféle szereplő él. Mindenekelőtt: újság- és folyóiratszerkesztők sora van jelen. Gerő Ödön (*Világ*), Gratz Gusztáv (*Neue Freie Presse*), Huszár Vilmos (*Revue de Hongrie*), Ignotus (*Nyugat*), Jászi Oszkár (*Huszadik Század*), Kabos Ede (korábban *Budapesti Napló*, most *Az Érdekes Ujság*), Kiss József (*A Hét*), Lándor Tivadar (*Magyar Nemzet*), Márkus Miksa (*Magyar Hírlap*), Osvát Ernő (*Nyugat*), Radó Sámuel (*MTI*), Singer Zsigmond (*Pester Lloyd*), stb. Ez a szerkesztői kör természetesen nem fedte le az akkori teljes színpépet – velük „csak” egy széles, de, mondjuk így, polgáris habitusú olvasóréteg „hívónevei” jelentek meg. (Ugyanakkor törvényszerű, hogy olyan lapoknak, mint a *Budapesti Hírlap*, *Az Ujság* stb. a szerkesztői véletlenül sem bukkannak itt föl. Ők egy másik világot képviseltek.) Föltűnő, hogy a lapnevek között igen magas a részesevése a nem magyar nyelvű lapoknak (a németül olvasó polgár ekkor még egyáltalán nem volt ritka Budapesten), valamint megjelenik a két legfontosabb ellenkulturális lap neve is: a *Nyugaté* és a *Huszadik Századé*. (Utóbbiak jelenlétét némileg árnyalja, hogy a politikailag „legszélsőségesebb” ellenkulturális orgánus, a *Népszava* – aligha véletlenül – nincs képviselve. A szociáldemokrácia, polgári szempontból, megint egy külön kultúra, külön „világ” volt.) Ezt az irányultságot erősíti az ajánlók között Pikler Gyula jelenléte is, aki nemcsak egyetemi tanár volt, hanem szimbolikus név is – s „melleleg” a Társadalomtudományi Társaság elnöke. *A Hét* (amelyet itt Kiss József képviselt), bár fénykorán már túljutott, s ha nem is politikai értelemben, ugyancsak a modernség emblematikus lapja volt: a „modern” habitus kidolgozása, artikulálódása a megelőző két évtizedben jórészt ebben a hetilapban történt meg. „Eredményei” *Az Est* szempontjából elsőrendű fontosságúak voltak.

Az ebben a reprezentációban kifejeződő alapvető összefüggésre *Az Est* meghirdetett programja meglehetősen nyíltan utalt is – jó érzékkel széles kör igényét artikulálva: „Senki se lehet olyan nagy vagy olyan gazdag, hogy *Az Est* ne mondja meg róla az igazságot és senki se lehet olyan kicsiny és olyan szegény, hogy *Az Est* meg ne hallja a szavát.” (Ez persze csak marketingformula, de olyan formula, amely valóságos igényt talál el s mond ki.) S valóságos bázisukra e formulán túl, konkrétan alakban is utaltak: „Nem az lesz a feladata [ti. *Az Est*nek], hogy kiváltságos osztályok, szűkkörű érdekeltség vagy kapitalista őriasok érdekei mellett foglaljon állást. A nyilvánosság erejében rejlő befolyását azok javára fogja érvényesíteni, akik a társadalom mai politikai és szociális szervezetében a sajtónyilvánosság jótékony hatását a legkevésbé élvezhették: a társadalom közép- és alsó osztályainak. És az értelmiségnek nagy fogyasztó tömegei.”

Ha az ajánlások megszövegezőit irodalomtörténeti helyük szerint mérlegeljük, érdekes mód, ugyanennek a tagoltságnak egy „irodalmi” vetületét érhetjük tetten. A névsor egyértelművé teszi, az irodalmi minőség fontos szempont volt a kiválasztásnál (fölkérésnél), de korántsem az egyetlen s kizárólagos szempont. Az ajánlók között kitűnő írók vannak (pl. Krúdy, Móricz, Szomory), a *Nyugat*, szerkesztői (Ignotus, Osvát) révén is jól reprezentáltak, de mellettük kimondottan változatos a színpék. Két „komponens” jelenléte szembeszökő. Az egyik, esztétikai értelemben, szinte ellentéte Krúdyéknak: ők – Ábrányi Emil, Szikra, Szomaházy István – a maguk idejében ismert, sőt kimondottan népszerű szerzők voltak, de valójában nem a magas irodalom, hanem a piaci igényeket kielégítő kommersziális irodalom reprezentánsai. A szövegfogyasztás alakítóinak nyilvánvalóan célszerű volt figyelemmel lenni rájuk, velük, általuk egy számottevő olvasói réteget lehetett elérni, ám – a végső lényegre csupaszítva minősítésüket – nem „jó” írók, hanem iparosok voltak. A másik figyelemre méltó összefüggés az, hogy a nyilatkozók voltaképpen nem annyira a *Nyugat* ászai voltak, inkább *A Hét* neveltjeiként jellemezhetők. Nemcsak *A Hét*, költőként is jelentős, de nem a legelső vonalba tartozó szerkesztő-tulajdonosa, Kiss József szereplése szimptomatikus – a többség valamilyen módon kapcsolódott *A Hét*hez. (Még a *Nyugat* két itt szereplő szerkesztője, Ignotus és Osvát is e körbe tartozik. Osvát A

*Hét*nél tanulta meg a szakmát, Ignotus pedig a lap fénykorának vezető szerzője, emblematikus figurája volt. Az a modernizációs szerep, amelyet Kiss lapja betöltött, nélküle elképzelhetetlen lett volna.) Bródy Sándor, Heltai Jenő, Ignotus, Kozma Andor, Kiss József, Molnár Ferenc, Szász Zoltán, Szomory Dezső, Szomaházy István a nyilatkozók derékhatárt képviseli, s ez nem teljes lista – alkalmilag a legtöbbjük szerepelt *A Hét*ben.

A Hét körének jelenléte annál inkább is fontos, mert nemcsak a modernségnek, de a magas irodalomnak és a kommercialitásnak a sajátos összekapcsolódása is e lap munkatársi körében történt meg a legszervezesebben – s ez lett *Az Est* gyakorlatának jellemzője is.

Nem is véletlen, hogy *Az Est* alapításában fontos szerepe volt *A Hét* olyan neveltjének, mint Molnár Ferenc, aki a két szempont (irodalom és kommercialitás) összekapcsolását alighanem a legmagasabb szinten gyakorolta, s a maga kreativitását az új lap megteremtésekor is kamatoztatta. Nyilatkozata is valami nagyon lényeges olvasói várakozásnak ment elébe: „»Az Est« egy régi magyar újságíróábránd megvalósulása: »kellene egy lapot csinálni, amely a miénk legyen, amelybe mindent megírassunk.« Már csak ezért is [...] nagy szeretettel várjuk és minden jót kívánunk neki.” (Egyébként, amennyire utólag megítélhető, ő volt *Az Est* bevezetésének, a marketingstratégiának egyik szóba öntője.)

3

A nyilatkozatok szövege változatos képet mutat, csak két vonásuk közös. Mindegyik, a leghosszabb is, rövid, egy mondattól pár mondatig terjed, s mindegyik támogató nyilatkozat. Krúdy és Móricz például föltűnően szűkszavú, s igen csak a csupasz gesztust fejezik ki. Jelenlétük számít. Számottevő a kollegiális megfontolás szerepe is a támogató nyilatkozatokban. Figyelemre méltó, hogy az új lap munkatársait sokan dicsérték, s a várható siker okát sokan bennük látták. A munkatársak dicséretére épült Bródy Sándor, Gerő Ödön, Huszár Vilmos, Ignotus, Nagy Endre, Ruttkay (Rothausen) György, Szász Zoltán és Szomaházy István várakozása is. (Ez a szempont a kínálkozó gesztus sztereotip formája volt, de együtt, ilyen számban, már óhatatlanul a riválisok valódi elismerését is jelzi.) Némelyik nyilatkozat azonban, rövidecsége dacára, ennél több, s kulcsot ad az indulás kontextusának megértéséhez. A legtanulságosabbak (más-más szempontból, persze) Kiss József, Jászi Oszkár, Hatvany Lajos és Ignotus nyilatkozatai.

A lapkiadási paradoxont, amelyet át kellett hidalni, általánosságban, de jól „kommunikálhatóan”, már-már aforisztikusan, Kiss József mondta ki. „Mindig azt hallom, hogy sokan vagyunk s mindig azt látom, hogy még nem vagyunk elegenden.” A homály, hogy tudniillik nem mondja meg pontosan, a lappiaci szereplőkre gondol-e, vagy ennél általánosabban érti, szándékolt. Erre is, arra is utal így. S ez a ’sokan, de nem elegenden’ szembeállítás tömören (s affirmatívan) fejez ki egy helyzetet. (A formula olyannyira jó, hogy, tudjuk, évtizedekkel később – mutatis mutandis – politikai dimenzióban is jól tudta használni ezt a politikai marketing.) Nagy előnye, hogy úgy ismer el valamit, hogy azt mindjárt a saját javára tudja fordítani. Sok a lap ugyan, de mégis helye és szerepe van az újnak is, és a formulában, belesűrítve, megjelenik egy, az olvasó által „szabadon” és kreatívan kitölthető tágabb kontextus közös élménye. Egy „mi”-tudat. Egészen más Jászi Oszkár szövege. Ő a maga demokratizáló és radikalizáló gyakorlata felől mérlegel, s részben fölismeri a bulvárúság-írás e folyamatban betölthető (potenciális) szerepét, részben megadja ehhez a szerephez az előlegezett bizalmat. „A legmagasabb eszméket hirdetni a legmélyebben fekvő néprétegeknek és a legbulvárdosabb nyilvánosság előtt, ez a demokrata publicisztika ideálja. Abban a reményben, hogy ezt a célt szolgálja, üdvözlöm »Az Est« tisztelt szerkesztőségét.” Itt is érvényesül egy retorikai elem, a legmagasabb és a legmélyebb szembeállítása, de ez az ajánlás elsősorban nem e miatt hatásos, hanem a beszélő szemé-

lye miatt. Aki ezt mondja, nem akárki, hanem, mint föl is tüntetik, „a Huszadik Század szerkesztője”, azaz az úgynevezett „szociológusok” vezéralakja. A gesztus, mintegy az ő részükről igazolja vissza a szándékolt bulvár-gyakorlatot.

Ignotus és Hatvany (egyébként szorosan összetartozó, egymást is kiegészítő és erősítő) nyilatkozata megint másféle, de a maguk módján szintén fontos összefüggéseket mutatnak föl. Mindketten a modernség paradigmáján belül mozognak, de nem állagvédők, ellenkezőleg, e modernség kiteljesedési lehetőségeit keresik, illetve azt igyekeznek elősegíteni. Ők kultúra, irodalom és kapitalista üzem összefüggéseiben mozognak, jelentőségüket ez adja, de nem a profitmaximálás, hanem egy magasabb – irodalmi, kulturális – cél vonzásában, annak szempontjait érvényesítve. Ignotus, jellemző módon, erkölcs és üzlet összetartozását emeli ki. „»Az Est« ereje, sok egyben kívül, erkölcsében van. Újságvállalat, mely egyben újságírói vállalkozás. Tőke, verseny – újságüzlet éppúgy nem lehet el ezek nélkül, mint bármely egyéb üzlet. De erkölcstelenség, ha üzleti vagy politikai vállalkozás jogán avatatlanok ragadják magukhoz a munkát, melyet közérdek, hogy hivatottak végezzenek. »Az Est« az erkölcsi jogosultság kapcsával illeszti tőkebeli s egyéb erőit a közérdekbe, és sikere annál biztosabb, mert közérdek, hogy sikere legyen.” Ez az érvelés (egy még „felfelé” mozgó kor még reálisan „optimista” érvelése) nem egyszerűen a szakmai önszerveződés dicsérete (’újságot csináljanak az újságírók’), hanem annál jóval több. Az üzleti logikában ugyanis benne rejlik a strukturális diszfunkció. Az első a profit, azt kell megszerezni, s ennek érdeke nincs föltétlenül összhangban a közérdekkel, sőt nagyon gyakran ellentétes azzal. A tőkeértékesülésnek ezt a sajátosságát el lehet hallgatni, el lehet maszatolni az „üzlet” érdekei szerint, de ez a kultúra szférájában különös élességgel s nagyon hátrányos módon nyilvánul meg. Ignotus, aki öreg újságíró volt, sokat megtapasztalt már, tudta ezt, s aligha naivitásból írta, amit írt. A *Nyugat* körül játszott szerepe világossá teszi, hogy – éppen tapasztalatai birtokában – az irodalmat (s a kultúrát), vagy legalábbis annak bizonyos kis szigeteit olyan közegnek látta, amelyekben ezt a diszfunkciót nem csak el kell kerülni, hanem a teljesítmény sorsa ezen a ponton áll vagy bukik. Amilyen mértékben a kultúra (s szűkebben: az irodalom) ennek a deformációnak a leképezése marad, olyan mértékben veszti el tulajdonképpeni lényegét. Ignotus *Nyugat*-körüli polémiái, amelyeket, nem jogosulatlanul, egyféle irodalmi szabadságharcként jelenített meg ő maga is, erre az elvre mentek vissza. S természetes, hogy a *Nyugat* pozícióinak erősítése érdekében az újságírók vállalkozásaként induló újságüzlet esetleges sikerében e pozíció kívülről való megtámogatását ismerte föl.

Az persze, hogy *Az Est* újságírók vállalkozásaként indult, önmagában egyáltalán nem garantálta az „avatottság” biztos érvényesülését – Ignotus sokkal okosabb volt annál, hogy ezt ne tudta volna. S érvei lezárása ezért is rabulisztikus: garancia híján a vágyait és reményeit igyekszik, tautologikusan, megracionalizálni („sikere annál biztosabb, mert közérdek, hogy sikere legyen”). Egy dolog azonban, bármily meglepő is esetleg, bizonyos: a „nyugatos” Ignotus természetes szövetségesének tekintette az induló bulvárlapot, s nyilatkozatával *Az Est*nek ezt a potenciális szövetségesi szerepét erősítette. Úgy támogatta az új vállalkozást, hogy közben saját irodalomközéleti szerepének külső megerősítésén is munkálkodott. (Nem is véletlen, hogy a mai, kései kapitalizmus egyik nagyon súlyos diszfunkciója érthető meg az ő nézőpontjából, s ez a diszfunkció – aligha véletlenül – egyebek közt az úgynevezett Cultural Studies kultúra, hatalom és reprezentáció összefüggéseit megérteni s leírni akaró erőfeszítésének is a középpontjában áll.)

Hatvany Lajos, aki ekkor voltaképpen sok vonatkozásban Ignotus-tanítvány volt, ennek az összefüggésnek (s ignotusi elvnek) egyik oldalát aktualizálta – az irodalom pozícióinak javítása érdekében. „»Az Est« újságírói mind írók – igazi vérbeli, fiatal írók” – írta. Majd így folytatta: „Ezért remélem, hogy ebben az új napilapban meglegli végre, a sajtó anyyi elfogultságával és igazságtalanságával küzdő, megújult magyar irodalom is, eddig

oly keservesen nélkülözött publicisztikai támaszát.” Ez a nyilatkozat egy állítás és egy remény összekapcsolása. Az állítás, tudniillik Az *Est* újságíróinak íróvá nyilvánítása, alighanem túlzás. De olyan túlzás, amely egyben a nyilatkozónak is hasznos: irodalmi törekvéseinek támogatóit remélheti általa. A remény pedig ennek explicit megfogalmazása: Az *Est* által az új irodalom publicisztikai támogatóra lel majd. Ez, Hatvany részéről, megint csak több mint alkalmi gesztus. Megnyilatkozása, a *Nyugat* körüli „irodalompolitikai” harcaiból következtethetően, egy tágabb koncepció aktuális leképezése. (Ebből a szempontból tanulságos Hatvany *Nyugat*-beli ellenlábásának, Osvát Ernőnek rövidke megnyilatkozása is: „Örömmel és bizalommal üdvözlöm »Az Est«-et: azt gondolom, hogy szükség van rá és hogy jó lap lesz.” Az ő támogató nyilatkozatából egyebek közt arra is lehet következtetni, hogy a jelek szerint bizonyos, nem is lényegtelen vonatkozásokban, egyáltalán nem állt szemben Hatvany elképzeléseivel oly mértékben, mint arra – valamilyen későbbi – afférjuk ismeretében gondolni lehetne. Az *Est* szövetségi szerepét, mint majd látni fogjuk, nagyon is fölismerete.)

4

Ignotus is, Hatvany is nem teljesen kívülről, valami neutrális pozícióból fogalmazta meg véleményét: kapcsolatban állottak az alapítókkal. E kapcsolat jellege és természete szempontunkból mindenképpen érdekes. Az *Est* alapítójaként az egyszerűsítő köztudat csupán Miklós Andort állítja előtérbe, valójában – ha ő mozgott is a kép előtérében, s az idők során az ő neve lett is az emblematikus név – az alapítás csapatmunka volt. Egyebek közt testvére, Miklós László is komoly szerepet játszott benne. (Az *Est* alapító részvényesei közt ott is a neve, egy részvénytársaságot ő birtokolt.) Miklós László pedig a Deutsch Ignác és fia cég pénztárosa, azaz a Hatvanyak családi cége egyik fontos szakembere volt – s egyben Hatvany Lajos személyes bizalmasa, pénzügyi tanácsadója is. Mindez a Hatvany-levelezésből szépen kiderül, sőt az is, hogy már 1908-ban is, amikor Hatvany beszállt a *Nyugat* finanszírozásába, ebben a tranzakcióban a ifjabbik Miklós-fiú is részt vett. Sőt, jól mutatva bizalmi állását és szerepkörét, még Hatvany házasságon kívül született kisgyerekeinek sorsát is ő irányította. Háttér munkája révén Ignotusszal is érintkezésbe került. Ignotus, leveleiben, többször emlegeti őt is, bátyját is. Sőt azt is tudjuk, a két Miklós-fiú (legalább egy alkalommal, de valószínűleg többször is) a hálózatépítő nevezetes Ignotus-vacsoráknak is részesei voltak. (Egyáltalán nem mellékesen: ilyen vacsorán ismerkedett meg például Ady és Hatvany is 1908 januárjában, s megismerkedésük történeti jelentőségét aligha lehet túlbecsülni. Enélkül sok minden másképp alakult volna.) A Miklós-fiúkról ismerjük is Ignotus véleményét. Egyik, Hatvanyhoz írott levelében (1910. ápr. 11.), így emlegette őket: „Miklós lapja jó vállalatnak ígérkezik – pompás ember mindkettő, s máris pompásan csinálják”. (MTA KIK Ms 383/34.) Ez, akárhogy nézzük, nem előnytelen minősítés.

Ignotus, aki a modern magyar irodalom pénzügyi hátterének megteremtését mindenki másnál tudatosabban szorgalmazta, s aki ennek az irodalomnak az igazi kibontakoztatását, jó érzéssel, egyenesen e gazdasági-pénzügyi pozíció megteremtésétől, az infrastruktúra módszeres kiépítésétől tette függővé – tudta: Hatvany (vagy valaki más) pénzére éppúgy szükség van a sikerhez, mint ennek az irodalomnak a folyamatos média-támogatására. (Maga a *Nyugat* is, részben, e médiatámogatás eszköze volt – nemcsak közölte az irodalmi szövegeket, de megvívta azokat a harcokat is, amelyek elfogadásukhoz és így térnyerésükhöz nélkülözhetetlenül szükségesek voltak.) Amíg Osvát „csak” a szerkesztést tartotta szem előtt, Fenyő pedig inkább csak a lap majdani „pénzügyminiszteri” pozícióját próbálta, Ignotus irodalom és tőke strukturális összefüggései szerint alakította

a lap sorsát. (A személyes kapcsolathálót éppúgy eszerint alakította, mint az intézményesülés terveit.) Ő tehát Miklós Andorék lapalapítási terveiben nemcsak meglátta a *Nyugat* szempontjából kiaknázható lehetőségeket, de személyes tervei alakulásában is számolt velük. Hatványval való levelezéséből tudható, hogy 1910-ben, váltani készülve, még az is felmerült benne, hogy esetleg a meginduló *Az Est* köréhez csatlakozik. (Erre végül nem került sor, maradt addigi lapjánál, a *Magyar Hírlap*nál, majd – párhuzamosan – a szintén újonnan meginduló „szabadkőműves” *Világ* kötelékébe lépett.) Ám ha valaki tudta, hogy a modern magyar irodalom nem csak „irodalmi” kérdés, hanem nagyon kemény pénzügyi és szociokulturális föltételeknek is függvénye, akkor az ő volt.

Ignotus helyzetérzékeltése és feladatmeglátásai alighanem környezetére is kihatottak. (Hatvány vonatkozásában ez jól meg is fogható.) Így nemcsak a „fiaként” kezelt Hatvány elképzeléseit befolyásolhatta (ez látszik Hatvány itteni nyilatkozatán is!), de még Osvátét is. Osvát, a „tisza” irodalom megszállottja, aki a róla élő kép szerint mindennek elképzelhető, csak a bulvárújságírás hívének nem, maga is beállt *Az Est* promociójának alakítói közzé. Sőt, másokat, például Móricz Zsigmondot is rávette a szereplésre ez ügyben. Ahogy ezt később naplójában Móricz meg is írta, fölidézve a hajdani egyezkedést. 1935. április 17-én, egyebek közt ezt jegyezte föl a kezdetekről: „Osvát telefonáltott, hogy menjek be. Egy kávéház teraszán találkoztunk. // – Barátom, azért kéretem, hogy írjon egy üdvözlő sort egy most induló délutáni lapnak. // Bennem már akkor is a legnagyobb ellenszenv volt az előszó és még nagyobb az ajánló előszó iránt. Soha nem engedtem volna, hogy az én könyvem elé valaki, a legnagyobb nevű író is, valamit oda írjon. Én magam sem vállalkoztam ilyenre senkinél. Most is el akartam háritani, de Osvát az érveknek egész tömegét zúdította rám. Ez egy olyan lap lesz, amelynek a szerkesztője, akit én nem ismertem, írószerető ember, s az irodalomnak legnagyobb érdeke, hogy megnyerjük őt: ha egy szerkesztő ilyen programmal jön, hogy bátor és irodalmi szellemet akar a lapjában megütni s fenntartani, akkor az íróknak ezt a legnagyobb örömmel kell elfogadniok, s ebben meg kell erősíteni az új szerkesztőt... Ő különben is ismeri ezt az embert: ez valóban kitűnő ember, s ezt legjobban azzal bizonyította be, hogy csupa olyan munkatársat szerződtetett, akik irodalmilag is a legjobbak az egész vonalon. // Én minden személyi kultusznak ellensége voltam, s még arra is csak valóságos harcok árán tudott rávenni, hogy Adyról írjak. De elfogadtam az ő ítéletét s érveit, s minden habozás nélkül ezt írtam le egy darab papírra: »Remélem, *Az Est* a bulvárlapok hajnalát hozza.« (Móricz 1981: 400-401.) Ám a vonakodó Móricz, vonakodása fölidézése után, elárul még egy fontos momentumot. Amikor *Az Est* megjelent, akkor már ő is úgy ítélte meg: ahogy ő is egy „másik Magyarországot” akart, a lap is ennek a „másik Magyarországnak” a szolgálatában fejtette ki hatását. (Nem is véletlen, hogy utóbb, pályája egy hosszú korszakában, Móricz *Az Est* egyik vezető szerzője volt, akinek életműve – jó és rossz értelemben egyaránt – összefonódott a lap történetével.)

Hogy Móriczot Osvát agítalta meg *Az Est* melletti kiállásra, talán sokakat meglep, de alighanem csakugyan igaz. Naplója fedezékében Móricznak e tekintetben bizonyosan nem kellett alakoskodnia. Az is emlékeztetés hitelesíti, hogy ajánlása csakugyan „frázis-szerű” (ahogy az emlékező naplójegyzet állítja), nélkülözötte a mélyebb megfontolásokat. De érdekes, hogy nyilatkozatát naplójában csak hozzávetőleges pontossággal idézte. A nyilatkozat pontos szövege ez: „Örömmel várom »Az Est«-et, mert remélem, hogy ezzel megérjük az igazi kulturboulevard lapcsinálás reggelét.” S ez a „kulturboulevard” szó árulkodó. Móricz alighanem öntudatlanul is Osvát (s a mögötte állók) várakozásait mondta ki. *Az Est*ben a *Nyugat* köre valószínűleg csakugyan (s nem alaptalanul) ezt várta s látta, s e mellé állt.

S hogy e személyes kapcsolódások és megfontolások mögött valami mélyebben meghúzódó összetartozás is kitapintható, érzékletesen tárul föl abból a tényből, hogy *Az Est* és

a *Nyugat* tipográfiai képének, dizájnjának kialakítását, aligha véletlenül, ez időben ugyanaz a szecessziós iparművész, Falus Elek alakította ki. Az *Est* lapfeje, emblematicussá vált betűkompozíciója éppúgy Falus kreativitását dicséri, mint a *Nyugat* ez időben rendszerezett címlapterve, levélpapírjai, sőt, sorozatot alkotva, a *Nyugat*-könyvek szecessziós borítófedelei. A stílus, így a tipográfiai stílus is: egységesítő közeg, s az egységesítés ez esetben ugyanazon műhely szellemét mutatja. (Mellesleg: ha a *Nyugat* címlapjait áttekintjük, kiderül, a Falus-féle terv nemcsak a legdekoratívabb volt, de a *Nyugat* első korszakának hangulatát alighanem ez fejezi ki a legjobban, a húszas-harmincas évek *Nyugatján* megfigyelhető megoldás pedig, megint csak aligha véletlenül, a határozott klasszicizálódás jegyeit és összhatását mutatja.)

5

Mi mindebben az érdekes? Az, hogy egy induló lap önmaga elfogadtatására fölhasználja az újságíró szakma s az írói rend pártoló nyilatkozatait, nem különösebben nagy truváj, s nem is lephet meg senkit. Az viszont, hogy egy bulvár-terveit és szándékait eleve deklaráló lap a „magas” irodalom exkluzív csoportjának támogatását is elnyerte, s éppen az irodalom legfrissebb, legmodernebb, legkevésbé konvencionális ága érezte fontosnak, hogy kifejezze az új lappal való összetartozását, az nagyon is meglepő s elgondolkodtató. Nem azért, mert a magas irodalom és a popularitás presztízse nehezen fér össze, sőt szinte kizárja egymást. Azért inkább, mert ez a kapcsolat, ez az együttműködés egy olyan összefüggésre hívja föl a figyelmet, amely – ha jól meggondoljuk – nagyon is természetes, de irodalomszociológiai dinamikája a modern magyar irodalom kibontakozása szempontjából voltaképpen mindmáig rejtve maradt. Az irodalom modernné válása és csúcsteljesítményekben való jelentkezése nem önmagára zárt, elszigetelt, gejzír-szerű teljesítmény, nem az úgynevezett zsenik csodaszámba menő fölbukkanása, hanem egy kultúra – intézményektől, infrastruktúrától, s persze tőkétől is függő – összjátékának eredménye. A magas irodalom alkotóinak és intézményeinek szerepe jól elkülöníthető a „kultúrbulvár”-tól, de valamiképpen mégis kölcsönösen egymásra utaltak. Egy „előkelő”, exkluzív irodalmi orgánus is rászorul arra a hírverésre, amit egy bulvárlap tud szolgáltatni, rászorul arra az olvasónevelésre, amelyet egy ilyen lap automatikusan elvégez, föl kínálva nap mint nap produktumait, s amely az olvasói érdeklődés szélesedő merítési bázisát alkotja – a bulvárlap viszont rászorul a kiválóságnak arra a presztízisére, amelyet ez a magas irodalom, s csak az tud adni. Amelynek ajánlataiból újságszerkesztő és újságolvasó egyaránt kiindulhat, amelyre ez is, az is valamiképpen reflektálhat. Az „érték” explicit tudata csak az exkluzivitás kísérleti laboratóriumában születhet meg, mintát adva a szélesebb körű alkotói és befogadói gyakorlatnak.

Az íróasztalánál ülő s fiókja számára alkotó zseni konstrukciója nemcsak irreális, de teljességgel eltünteteti azokat az összefüggéseket és folyamatokat, amelyek az irodalmi mű, a szöveg megszületése mögött mindig meghatározóan jelen vannak, s amelyek – bár lényegi különbség választja el őket a megszülető műtől – e művek létrejöttének közvetett, rejtőzködő, de mindenkor valóságos föltételei.

Aki nem érti az irodalom társadalomtörténetét, az nem érti magát a művet sem, az alkotást (a szó mindkét alapértelmében). Annak csak tudattalanja olvas, „vakon”.

JEGYZET. E cikk forrása *Az Est* 1935. ápr. 14-i számának I. melléklete, pontosabban az abban, a 11. oldalon közölt reklámyomtatvány hasonmása. Az értelmezés háttérét Ignóus levelezésének folyamatban lévő összegyűjtése képezi, mindenekelőtt Ignóusnak Hatvány Lajoshoz írott levelei, amelyeket az MTA Könyvtára kézírattára őriz. (Ugyanott

vannak Miklós László Hatvanyhoz írott levelei is.) A *Nyugat* történetének „üzleti” dimenziója szempontjából fontos mű Buda Attila könyve (*A Nyugat Kiadó története*. Bp. 2000, Borda), jóllehet a szerző több mindent félreért s félremagyaráz, ám adatai így is beszédesek. Móricz naplóbejegyzését lánya, Móricz Virág közölte: *Tíz év* I. Bp. 1981, Szépirodalmi, 401—403. Az *Est* története szempontjából máig Vásárhelyi Miklós 1982-ben írott tanulmánya a leghasználhatóbb: *Az Est-lapok 1920—1939*. = Vásárhelyi Miklós: *A bilincsbe vert beszéd*. Sajtó alá rend. Murányi Gábor. Bp. 2002, 79—99. A lap megértése szempontjából érdemes figyelembe venni saját, Sebestyén Arnoldról írott tanulmányomat is: *Sebestyén Arnold és Az Est médiamarketingje (1919-1930)*. = Lengyel András: *A mindennapok szemüvegkészítői*. Bp. 2013, Nap Kiadó, 256—320. Szempontunkból jól használható irodalmi tájékoztatást ad Lakatos Éva (eddig öt kötetes) bibliográfiája is: *A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája 1705—1944*. Összeáll. Lakatos Éva. Bp, 2010—2014, OSZK.

VIBRÁLÓ NEONFÉNYEK

Fény – város – kultúra

I. Láttá-e már Budapestet éjjel?

„Láttá-e már Budapestet éjjel, jöjjön velem, tekintsen most széjjel, ne töltse az éjszakákat alva, így lesz Önnek Pestről is fogalma” – hangzik a buzdítás Zerkovitz Bélának a 30-as években komponált híres slágerében. Ebben az időszakban Budapesten már pezsgő éjszakai élet zajlik, amiért valószínűleg érdemes lehetett a városlakóknak éberren tölteniük az éjszakákat. A korszak egyik meghatározó bulvárlapjának, *Az Est*nek egyik különkiadásában a modern szórakozás formáiról született cikk is arra biztatja az újságolvasókat, merüljenek csak bele az éjszakai életbe:

„Négy évvel ezelőtt ragyogott fel először a budapesti éjszakában a hét neonbetű: ARIZONA, s azóta a Nagymező utcában estéről estére megnyílnak az elegancia, a jókedv és a művészet kapui. Ebben a finom, csodálatos építészeti megoldásokkal berendezett *bombonnière*-ben a nagyszerű zenekar minden este a legmodernebb, legszebb és legkifinomultabb slágereket játssza. A zongoránál a misztikus fényben úszó éjjeli lokál tulajdonosa, a népszerű zeneszerző *Rozsnyai Sándor* ül, aki felesége, *Miss Arizona* énekét kíséri. A páholyokban és az ördögi ügyességgel megépített mozgó táncparketten láthatjuk a mágnesvilág tagjait, a Budapestet az utóbbi időben csapatokban felkereső külföldieket, valamint a pesti élet legérdekesebb és ismertebb alakjait. Ezt a tündéri képet a csillagokkal teli augusztusi éjszaka ragyogja meg, s a halovány hold világa tovább fokozza a különleges hangulatot, amely mindenkit magával ragad ebben a világvárosi éjjeli lokálban. Felhangzik a jazz, villódnak a fények, s a csodás mozgó parketten egymáshoz simulva táncolnak a párok. Hölgyeim és uraim, jó szórakozást a tavasz, a fiatalság és a jókedv szigetén, az Arizonában!”¹

Az éjszakai Budapest a 20-as évektől kezd fényben fürödni. Ennek fontos kiindulópontja a Magyar Elektromos Művek által életre hívott mozgalom, amely az elektromos áram egyéb hasznosíthatósága mellett szorgalmazza a kirakatok kivilágítását és a fényreklámok elterjedését. Először elektromos reklámtáblák készülnek, majd világító tetőreklámok,² őket követik a főképp buszmegállókban található világító hirdetőoszlopok, a vil-

¹ Szomor Dezső: A mai ember szórakozása. In: *Az Est Hármaskönyve. A világ, amelyben élünk*, 1936. 340.

² „300.000 gyertyafénycsóvel tündököl minden este Budapest egyik legszebb látványossága, mely a maga nemében páratlan, nemcsak Budapesten, hanem egész Európában is. 10 km hosszú villanyhuzal, 10.000 kg súlyú vasállvány van beépítve és 6000 villanykörte ég az Oktogon téren levő Meister szappanreklámban. A sötét égen egyszerre kigyúl egy ragyogó színekben tündöklő csillag. Utána a második, a harmadik, az ötödik, a tizedik és így tovább. Előttünk pompázik a Göncölszekér, a Fiastyúk, a Kismedve stb. Majd a Szaturnuszt látjuk forgó gyűrűjével. Csak egy pillanat és feltűnik a Hold mosolygó képe. Egyszerre hatalmas fénykéve száguld végig az égen. Üstökös! Nappali fény sziporkázik és mikor magja szét pattan, betűket vet a sötét égen pompázó csillagsereg közé. Meister szappan! Minden este sűrű tömeg rajzik az átellenes járdán

lanyújságok és a neonreklámok. Számos kezdeményezés indul a mesterséges fényvel való „bánásmód” közvetítésére, új folyóirat jelenik meg, amely tanácsokat ad, miképpen lehet művészi módon kirakatokat berendezni és kivilágítani. Ismeretterjesztő tanfolyamokat szerveznek, kirakatvilágítási versenyt rendeznek, és számos populáris útmutató készül az új technika használhatósága kapcsán.³

A budapesti reklámszakma korabeli lapjaiban, az *Üzletben*, a *Magyar Grafikában*, vagy a *Rekláméletben* rendszeresen foglalkoznak a kivilágítás, a fényreklámok jelenségével, és elsősorban gazdasági érveket emlegetnek ennek kapcsán:

„Az ipari és kereskedelmi verseny mindenütt, de jelenleg különösen nálunk olyan nagy, hogy aki nem igyekszik gyártmányain és áruin a legötletesebb és legletszertősebb reklámok fölhasználásával túladni, az a nagy versenyben lemarad, azt a nagy száguldásban eltiporják. (...) Kelltet tehát olyan módszerekről gondoskodni, melyek a közönség figyelmét jobban fölébresszék. (...) Elképzelhetjük, hogy ezek a reklámkészülékek a fogyasztott árammal együtt milyen súlyos milliókba kerülnek. De a reklámozók tudják, hogy ez olyan befektetés, amely árujuk népszerűsítése révén az idők folyamán kamatostul megtérül.”⁴

A gazdasági kényszerek, törvényszerűségek mellett azonban fontosabbnak tűnik az a tény, hogy már ekkoriban is hangsúlyozzák: nem csak az áruk értékesítésére hat(hat) ki a fény mint kommunikációs eszköz. A fények ennél többet tudnak és tesznek: megváltoztatják, alapvetően alakítják át a város arculatát. Budapest elveszíti provincialitását (sötét-ségét), és ragyogó világváros lesz.

„Az utcák pszichológiája változik meg” – véli egy kortárs 1925-ben. A fények szépek, gyakran visszatérő toposzként a várost az ezeregyéjszaka meséihez hasonlítják, az új csodákat, az éjszakai fényeket rendszeresen tömegek csodálják. A fényeknek köszönhetően „minden idők legművészebb utcái” jönnek létre.

„Ha én volnék a polgármester, külön prémiumot adnék minden kereskedőnek, aki fényreklámot szereltet fel a városban – olvashatjuk a *Reklámélet* egyik 1933-as számában. – A ködös, esős őszi-téli időben ezek a felvillanó színes neonbetűk adnak életet, sőt: világvárosi életet a szomorú városnak. De ezenfelül – és ez a fontosabb – *életkedvet* sugároznak az ucca (sic!) közönségére. (...) Ez az életkedv, ez az optimizmus az a lélektani hatás, amely a kereskedő számára a fényreklámot oly értékes segítőtárrá teszi.”⁵

és az Oktogon tér járdaszigetein, akik ámulva szemlélik a tündéri fényjátékot és szájról szájra adják a Meister szappangyár közismert jelmondatát: Kétszer kettő négy, Meister szappant végy!” *Tolnai Világlapja*. 1929. 12. 25. idézi Csapó Katalin – Karner Katalin (szerk.): *Reklámélet Pest-Budán és Budapesten 1845–1945*. Budapest, 2003. 82.

³ Az *Elektrotechnika* című lap 1907-től jelenik meg. A 30-as években „Modern lakásba modern világítást!” mottóval reklámozzák, miképpen lehet használni az elektromos világítást, illetve általában az elektromosságot a háztartásokban. A villany – olvasható egy korabeli plakáton – „elhárítja a testi és vagyónbiztonság veszélyét, óvja az egészséget, növeli a munkakedvet és eredményessé teszi a munkát, és ami a fő – olcsó.” „A tündéri fény” és a „tökéletes műfény” használhatóságáról Pillitz Dezső szakíró készít ismeretterjesztő könyvecskéket. A háztartások 1930-tól kezdődő villamosítása kapcsán adják ki a Villamos sütés-főzés címet viselő ismertetőt és szakácskönyvet, hogy megmutassák a háziasszonyoknak, hogyan lehet alkalmazni az új technikát a konyhában. (lásd Magyar Elektrotechnikai Múzeum Világítástechnika és A villamosított háztartás címet viselő állandó kiállításait.)

⁴ *Magyar Grafika*, 1925, 34–35. idézi Csapó – Karner (szerk.) 2003: 80.

⁵ *Reklámélet* 1933, 11, 5. idézi Csapó – Karner (szerk.) 2003: 84.

Újra meg újra hangsúlyozzák, hogy az éjszakai város fényei csalogatják a sétálókat, megbabonázva őket szépségükkel: „A fény éltet, a fény kibontja a tárgyak plasztikáját, a kirakatot ragyogó szcenáriummá változtatja. Nincs a kirakatnak nagyobb bűvésze, mint a jó világító.”⁶ A fények ráadásul biztonságosabbá teszik a várost, a megvilágított kirakatokkal teli nagyobb utcák „fényoázisok” a sötétebb, kihaltabb és ezért veszélyesként érzékelt mellékutcákkal szemben.

Az éjszakai Budapest világvárosi atmoszférája természetesen nemcsak abból fakad, hogy rohamosan növekszik a világítótestek száma, s fejlődik a közvilágítás. Budapestet nem csak azért nevezik a „fények városának”, mert az 1920-as évek közepétől kielégítő a közvilágítása és számtalan kisebb-nagyobb fényreklámmal büszkélkedhet, hanem azért is, mert lakói a fényeket a nagyvárosi élet elengedhetetlen elemének tekintik. A világító kirakatok a városlakókat éjszaka is emlékeztetik arra, hogy kibontakozott a fogyasztásnak az a világa, amely már nem a szükségletekről szól, hanem az áruk esztétikájáról és a velük együtt a megvásárolható életstílusokról is:

„(A Váci utca) a belváros csodás, csillogó gyöngyszeme, amelyet nap mint nap aszszonyok százai csodálnak meg. Ragyogó kirakatait, divatos, elegáns árukkal megpakott üzleteit büszkén mutathatjuk meg a Budapestet meglátogatóknak. Olyan cikkeket árusítanak itt, mint a többi világvárosban – elegáns ruhákat, automobilo-
kat, parfümököt, ékszereket, kalapokat, fotókészülékeket, repülőjegyeket, könyveket, a legfinomabb női fehérneműt – vagyis mindent, amire egy hölgynek szüksége van, éljen a világ bármely részén.”⁷

Az *Est* különkiadásában pedig így áradoznak: „A pesti nőben a kelet természetes bája a nyugat kifinomult költészetével vegyül össze. A parfümjé és a kalapja párizsi, ruhája szabása londoni, ahogy viseli, az New York-i, s cipői talán már hollywoodiak.”⁸

A kortársak által megfogalmazott benyomások azt sugallják, hogy a létrejövő fényes kirakatokkal teli bevásárlóutcák, tehát kizárólag a város külső megjelenésének a megváltozása elégséges ahhoz, hogy a magyar fővárosból világváros legyen. Ennél azonban többről van szó: az átalakult városi tér és a városhoz kapcsolódó életstílus és életérzés közti komplex kölcsönhatások nyomán bontakozik ki egy másik városkép. Budapest azért lesz világváros, mert ekként érzékelik, ilyenként tapasztalják, élük és használják. Ebben a diszkurzív stratégiában a városi imázs fölépítése döntő szerepet játszik. Ennek az elég bonyolult jelenséghal-maznak csak az éjszakai élettel és a városi fényekkel kapcsolatos elemeit emelem ki.

Budapest 1928-ban igen intenzív reklámkampányt indít, amelynek célja a nemzeti és nemzetközi turizmus fellendítése. Beköszönt a turisztikai kiadványok, prospektusok korszaka, megjelennek az első idegen nyelvű útikalauzok.⁹ A város különböző szlogenekkel reklámozza magát: „csodálatos kapu, amelyen keresztül a nyugat üzenete a keleti Balkánra kerül”, vagy „a Duna királynője”, ami egyesíti a 3000 éves tradíciókat és a modern világvárost. Budapest hangulata „szintézise a párizsi örömöknek, a londoni üzleti nyüzsgésnek, a klasszikus Rómának, a berlini módszerességnek és a napfényes Dél városainak”.¹⁰ A turisztikai kiadványok természetesen igen erősen támaszkodnak az

⁶ *Reklámélet* 1933, 11, 4. idézi Csapó – Karner (szerk.) 2003: 90.

⁷ Cs. Ilonka: Váci utca. In: *Az Újság Vasárnapja* 40 (1929), 27.

⁸ *Az Est Hármaskönyve. Asszony, szépség, szeretet.* 1935.

⁹ A korszak turisztikai kiadványaihoz lásd Sipos András: A hivatalos várospropaganda Budapest-kepe a két világháború között. In: N. Kovács Tímea, Böhm Gábor, Mester Tibor (szerk.): *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*, Budapest, 2005, 155–165.

¹⁰ *Budapest, the Queen of Danube* (1931) Budapest, Municipal Information Office, 1931, 13. idézi Sipos 2005: 159.

ügynevezett magyar sajátosságokra, azokra a feltételezett jellemvonásokra, amelyek megkülönböztetik a magyarokat Európa többi népétől, amelyek egyfajta plusz vonzerőként kell, hogy hassanak. A magyar *egyediség* kidolgozása mellett sajátos módon a városok közti *hasonlóság* narratívája is felbukkan: azaz Budapest semmiben sem különbözik a többi európai nagyvárostól, azoktól semmiben sem marad le: egy ismeretlen ismerős, egy egyedi sajátosságokkal megfűszerezett európai nagyváros, egzotikus; ez az egzotikussága a tudatosan formált „magyar” önképből fakad, de világváros is, akárcsak London vagy Párizs. Budapestnek a világvárosok sorában való elhelyezése persze éppoly szimbolikus stratégia, mint a „magyar főváros” imázsának a kibontása. Mindkét történetben jelentős szerepet kap a fény.

1927-ben Bécsben, Prágában és Berlinben úgynevezett „fényheteket” tartanak¹¹, olyan sikerrel, hogy Budapesten is elhatározzák, hogy hasonló módon ünnepi kivilágításokat szerelnek fel a város kitüntetett jelentőségű pontjaira. A Budai vár, tehát a Mátyás-templom, vagy a Halászbástya lesznek az első, megvilágított nemzeti ereklyék. Budapest a fény segítségével színre viszi magát, a szó átvitt, de tényleges értelmében is reflektorfénybe állítva a történelmi múltat, a nemzeti összetartozást jelképező helyeket, így észbe vése a „magyar főváros” sajátos, egyedi jelentőségű helyeit.

Másrészt a fény, a modern világítástechnika tökéletes lehetőséget kínál arra, hogy a város ne csak a nemzeti múltat jelenítse meg, hanem azt a modernizációs sikertörténetet is, amelynek végpontján Budapest, a világváros áll. Az éjszakai kivilágított Budapest tulajdonképpen megkoronázza az akkor 4-5 évtizede gyors ütemben zajló városfejlődést, az európai városokhoz való felzárkózást.

Ennek a fényből szőtt narratívának lesz elengedhetetlen eleme a kivilágított Lánchíd, amely sajátos módon egyszerre nemzeti és modernizációs jelképe a városnak, és amely azóta is rendíthetetlenül tartja magát a turisztikai kiadványokban, és nincs olyan médiafelülete a fővárosnak, ahol legalább egy felvétel ne szerepelne az éjszakai hídról.¹² Vele együtt kerül be persze a kitörölhetetlen városképek közé a Duna és a budapesti panoráma, a maga sok-sok fényével, különösen jól eladható fényképek, képeslapok sorát kitermelve. A világvárosiaság reprezentációi közé nemcsak a város kiterjedését, összetettségét és persze lenyűgöző voltát, szépségét sejtető panorámák tartoznak, hanem az éjszakai élet képei is, a bárókat, kabarékat, az éjszakai nyüzsgést bemutató kép- és szövegtoposzok. A kivilágított nemzeti emlékművek, a „szent helyek” a városi terek és egyúttal a nemzeti múlt monumentalitását hivatottak mindenki számára érthető módon közvetíteni. A 20-as, 30-as években létrejövő „Pesti Broadway” képei viszont már az éjszakai életet, a nagyvárosi lét jó értelemben vett zajosságát, a városlakók felvillanyozottságát dokumentálják. Ezek azok a képi megjelenítések, amelyek Budapestet szimbolikusan London vagy Berlin mellé állítják. A 30-es évek Berlinében a modern városiaság fontos fokmérőjévé válik, hogy milyen az éjszakai élet (amit az is kiválóan jelez, hogy ebben az időszakban készülnek el az első olyan városkalauzok, amelyek kimondottan az éjszakai várost mutatják be.)

¹¹ Lásd ehhez Janos Frecot, Klaus-Jürgen Sembach: *Berlin im Licht. Photographien der nächtlichen Stadt*. Berlin, 2002.

¹² A fényekben pompázó Lánchíd képe olyannyira szent és sérthetetlen, hogy amikor a Coca-Cola cég az 1990-es évek elején karácsonyi díszbe és reklámfényekbe kívánta öltöztetni a hidat, általános ellenállásba ütközött ezzel a felvetéssel, és az akciót le kellett fűjni. Igazi kultúrküzdő bontakozott ki ennek kapcsán, egy fénnel vívott „harc” a „nemzeti hagyomány” és a „globális ipar” között (a sajtóban mindenképp). Elemzéséhez lásd: Fejős Zoltán: Coca-Cola és Lánchíd. Multi-etnográfiai kísérlet. *Café Babel*, 1998/2, 51–63.

II. „Neonfényes Budapest, oly csodás, ha jó az est”

„Neonfényes Budapest / Oly csodás, ha jó az est / Fellobban ezernyi fény / Szinte égi tűnemény / Minden csupa ragyogás. / Árkádokkal teli út / Csillogó a Nagykörút / Estefelé hívogat / Ez a mesés alkonyat. / Valóság, nem álmodás. A pesti utcán / Csókolózni nem lehet / Szerelmes félhomállyal / Vár minket a Sziget. / Neonfényes Budapest / Oly csodás, ha jó az est / Ha kigyúl ezernyi fény / Szinte égi tűnemény / Ez a színes látomás / Amerre nézel, mennyi csillogó varázs / Budapesten soha nem volt még / Ilyen csoda ragyogás”

– énekelte az 1960-as években a magyar Frank Sinatrának nevezett Németh Lehel, s ezzel a slágerrel már a Fővárosi Neonberendezéseket Gyártó Vállalat neonfényei között találjuk magunkat.

Budapest 1970-ben is indít egy fény-kampányt. 1970 egyébként is különleges év: az ország felszabadításának 25. évfordulója, Lenin születésének centenáriuma, és november 23. és 28. között rendezik meg az MSZMP X. pártkongresszusát, amelyen Leonyid Brezsnyev, a Szovjet Kommunista Párt első titkára is jelen van. A párt központi bizottsága a jubileumi pártkongresszus alkalmából elhatározza, hogy Budapestnek újra fényben kell fürödni. A budapesti városvezetés által már 1968-ban életre hívott „neonosítási-program” Budapest szocialista továbbfejlesztésének fontos elemeként feszített tempóban zajlik. A *Népszabadság* 1970. február 8-i számában olvashatjuk:

„Emberfeletti erőfeszítések, áldozatos és eredményes munka nyomán bontakoztak ki évről évre élesebben egy új világváros körvonalai. Százvezrek költöztek modern komfortos családi otthonokba, egész városrészek épültek fel, világszínvonalú termékeket gyártó ipar fejlődött Budapesten. Iparcikkal teli áruházak, esti fényárba öltözött útvonalak, csillogó kirakatok, szállodák, éttermek, rendezőintézetek, ápoltparkok nőttek ki szinte a földből.”

A Kossuth Kiadónál 1970-ben megjelent, *A mi negyedszázadunk, 1945-1970* című reprezentatív albumban pedig: „Folytatódott a főváros építése, nemcsak a város szélein létesülő nagy lakótelepekkel, de a beljebb fekvő területeken is. (...) a Körutat, a Rákóczi utat több más főútvonallal együtt kiszélesítették, felújították, modern neonreklámok kerültek a régi épületekre.”¹³

Egy majdnem-gigantikus akció: 1968 szeptembere és 1970 februárja között 19000 neonberendezést szereltek fel mintegy 33 millió Ft értékben. A program olyannyira foglalkoztatta a politikát, hogy négy nappal a budapesti ünnepek előtt, 1970. február 4-én még felállítottak egy három szakaszból álló akciótervet. Az első szakaszban 1970. április 4-ig 67 nagyobb és 22 közepes, illetve kisebb méretű fényreklám felszereléséről döntöttek, az április 4-i katonai parádéra pedig az összes központi utat és teret (Március 15. tér, Felszabadulás tér, Kossuth út, Rákóczi út, Marx tér) neonfényekkel kellett díszíteni. A második szakasz 1970 végéig teljesítendő célja a „budapesti utcák éjszakai arculatát élettel telibbé tenni a neonreklámokkal”. A harmadik szakaszban, 1971 végéig előirányoztak szerint, az összes belvárosi közlekedési útvonal mentén neonberendezéseket kellett beüzemelni. A nagy állami vállalatokat felszólították, hogy a költségvetésük egy részét neonreklámokra fordítsák, az üzleteknek pedig neonfeliratokat kellett elhelyezniük a bejárataik felett. A kívül-belül kivilágított üzletek, valamint a belváros útjai és a repülőtérhez vezető sugárút gazdag kivilágítása két célcsoportot volt hivatott megszólítani.

¹³ *A mi negyedszázadunk 1945–1970*. Budapest, 1970, 404.

Egyrészt a városi lakosságot, másrészt a turistákat kívánták meggyőzni. Miről? Arról, hogy Budapest világváros, hogy Budapest a szocialista modernitás, a szocialista jólét és fogyasztás felelőse. Azazhogy – a látványt tekintve – semmiben sem maradunk el a többi európai nagyvárostól.

A politikai vezetés ezzel meglehetősen ingoványos terepre lépett. A fogyasztás ugyanis a szocialista országokban koncepcionális és politikai problémának is számított. Egyrészt, mert a társadalmi rendszerek közti verseny egyik szimbolikus harcmezéjének számított, ahogyan azt Nixon és Hruscsov 1959-es „konyhavitaként” elhíresült szócátája ékesen bizonyította (a két politikai vezető azon vitatkozott, hogy melyik ország hűtőszekrényei, mosógépei, tűzhelyei a jobbak, melyik gazdasági rendszer elégíti ki inkább az állampolgárok szükségleteit).¹⁴ Másrészt azért, mert e tekintetben a szocialista táboron belül is voltak „finom különbségek”, harmadrészt pedig azért, mert a „hiánygazdaság” fenntartásában, azaz a fogyasztás tiltásában vagy éppen túrésében a hatalom az alávetés finom eszközét fedezte fel. A fogyasztással kapcsolatos sajátosan szocialista diskurzus kulcskérdéseinek számított, hogy hol húzódnak a fogyasztás elfogadható, illetve elítélendő mértéke között a határok, mi egyeztethető össze a szocialista morállal, illetve mi számít egoizmusnak, felhalmozásnak, elpolgárosodásnak.¹⁵ Különösen az 50-es években történtek kísérletek arra, hogy a fogyasztást az izlés és a világnézet értelemben vett nevelés szocialista koncepcióival kössék össze, és így semlegesítsék a kapitalista áruesztétika és fogyasztói társadalom vonzerejét. Amikor 1950 októberében Budapesten megnyílik az első gyermekáruház, az Úttörő, homlokzatán két, labdával játszó neon-gyerekekkel, az újságok így kommentálják:

„Mindent egybevetve, a szemlélőnek meg kell állapítania, hogy itt a népi demokrácia állami kereskedelme a fiatalok gyakorlati áruellátásának feladatához olyan környezetet alakított ki, amely sikerrel képes szolgálni a fiatalság izlésbeli nevelését is.”¹⁶

A fogyasztás tehát csak a feltétlenül szükséges holmik beszerzésére korlátozódik. Ez mutatkozik meg abban a felfogásban is, amely az áruházra pedagógiai terepként, s nem egyfajta élményvilágként tekint. A cél tehát nem más, mint az áruház fogalmának újraértelmezése: a polgári jólétet, a kapitalizmust jelképező, az áru- és élményfogyasztás terepeként létrejött áruház, mint a kapitalizmus gazdasági és kulturális szimbóluma a szocializmus új világában elveszti eredeti jelentését. Az „új emberek” a szigorú szocialista morálnak megfelelően természetesen nem hajszol(hat)ják a vásárlással járó élvezeteket, a szükségleteken felüli fogyasztás hedonisztikus és elítélendő. A szocialista áruház éppen ezért inkább az ál-bőség, a visszafogott vizualitás, és vásárlás racionalizálásának elvein nyugszik. Természetesen ehhez a programhoz tartozik az az ideológia is, amely a társadalmi különbségek eltűnését és az árukhoz való egyforma hozzájutást hirdeti – amivel lényegében a termékek különbség- és identitásteremtő, szimbolikus szerepét próbálja meg semmissé tenni. Ezen a nyomvonalon haladva jutunk el a város terét ellepő fényreklámokhoz, amelyek tulajdonképpen anti-reklámok.

1970-ben, amikor a város „neonizálása” különösen nagy erővel zajlik, tartják a 2. Magyar Reklám-konferenciát. A *reklám kamasz* címmel egy meglehetősen ironikus cikkben olvashatunk erről a *Népszabadság*-ban:

¹⁴ Ehhez lásd Vörös Miklós: Életmód, fogyasztás, háztartás. A fogyasztáskutatás politikuma az államszocializmus korszakában. *Replika* 26 (1997), 12–25.

¹⁵ „A legnagyobb fokú határozottsággal utasítjuk vissza, hogy az üzemek nagyobb fokú önállósága egoizmust és az anyagi javak felhalmozását vonná maga után. (...) Az egyéni érdekek és vágyak kielégítése nem vezet automatikusan elpolgárosodáshoz.” Részlet Fock Jenő, a Minisztertanács elnökének beszédéből. *Népszabadság*, 1970, 11.27.

¹⁶ *Szabad Művészet* 11 (1950).

„Ha az esti városkép fényreklámjait nézzük, csupa tőszavakat látunk: Étterem, Cipőbolt, Ibusz, Cukrászda, Hentesáru, Divatáru, Mintabolt. Vagy pedig értelmetlenségeket. A budapesti November 7-i téren fenn a magasban főhelyen világít két sárga betű: EF. Ez a két betű az Elzett-gyár 'reklámja'. (...) Az illetékesek azt mondják: a külföldiek miatt kell, az export miatt. Valóban... sétál az este a Körúton az amerikai nagytűkés, meglátja a sárga EF-et és azonnal több vagon zárat és lakatot rendel.”¹⁷

A neonreklámoknak tulajdonképpen azt kellett volna hihetővé tenniük, hogy a gazdaság jól működik, nekik volt szánva a szerep: jelképezzék a szocialista jólétet, legyenek a nyugati neonok vetélytársai. Persze azok is. Hordoznak üzenetet is, de ez az üzenet ellentmondásos – hiszen maga a szocialista fogyasztói világ is ellentmondásos. Ugyan reklámnak nevezhető, ráadásul abból az „anyagból” építkeznek, amiből a 20-as, 30-as évek európai nagyvárosai vagy az amerikai városok akár a 30-as, akár az 50-es években – és ez az „anyag” a neonfény. A neonfények egykoron a kozmopolita Budapest ikonjai voltak, Európában, de leginkább az Amerikai Egyesült Államokban a kapitalizmus, a fogyasztói társadalom, a tömegkultúra hol csillogó-csábító, hol ellenszenves-giccses-lenézett világának tartós jelképeivé válnak.

III. Neonparádé – neontemető – neonnosztalgia

A 70-es évek fényreklámjai csak anyagukat tekintve emlékeztetnek erre az egykori Budapestre, egy európai nagyváros flairjére, vagy csak haloványan idézik meg azt a „másik” városi kultúrát, ami velünk párhuzamosan létezik, de mégis olyan elérhetetlenül távoli. A „neonosítás” idétlen kokettálás ezzel a másik várossal, felületi kozmetikázása a városi térnek, amihez szerény társadalmi kompromisszumok és szürke kommunikációs üzenetek kapcsolódnak – de ténylegesen megélt városi kultúra nem. A neonfényekkel együtt szívesen használnánk a reklám nyelvét, de azt visszataszítóan találjuk. A neonfényekkel együtt szívesen megteremténék a fogyasztás világát, de azt elítéljük. A neonfényekkel együtt szívesen élnénk világvárosban, de azt romlottnak és velejéig kapitalistának gondoljuk. A 70-es évek neonreklámjain érezhető, hogy nem a „polgárt” vagy a „fogyasztót” szólítják meg, hanem a „népet”, a „lakosságot” (s ráadásul gyakran okítóan). A „ne szemetelj” vagy a „cipőt a cipőboltból” szlogenek erről az attitűdről, erről a meg hasonlottságról árulkodnak.

Budapest tehát fényben fürdik ugyan, mégis szürke marad. Ezt a színes szürkeséget, ezt a „neontemetőt” dokumentálják Lugosi Lugo László és Frank Aliona 80-as években készített fotói, amelyeken a szocialista Budapest „fényeit” keresve lepusztult helyeket – töredékes neonfeliratokat és töredékes életvilágokat látunk magunk előtt.¹⁸

Míndez a 2000-es években neon-nosztalgiába fordul át. Budapesten neonmentők és neonvadászok szervezkednek, a Magyar Elektrotechnikai Múzeum udvarára a pusztulástól megmentett neonfeliratok kerülnek, internetes portálokon a neonszocializmus megmentésének ilyen-olyan esélyeiről olvashatunk.¹⁹

2002 márciusában a német származású képzőművész, Vera Lutter minden nap felmászott a New York-i Queensben található Pepsi-Cola gyár tetejére. A tetőn saját kezűleg készített egy hét méter hosszú, két méter széles és három méter magas fadobozt, amelynek az elülső oldalára két millimétere átmérőjű lyukat fúrt. Délelőttönként a hatalmas fa-

¹⁷ Buzási János: *A reklám kamasz. Népszabadság*, 1970, 12.25.

¹⁸ Frank Aliona – Lugosi Lugo László: *Eltűnő Budapest*. Budapest, 1994.

¹⁹ http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=_k_JLAmbffC

doboz belsejében a hátsó falra magas fényérzékenységgű fotópapírokat feszített ki, amelyeket négy óra elteltével szedett le és vitt magával a stúdiójába. Lutter azért készítette ezt a méretes camera obscurát, hogy megörökítse az épület tetején 1938 óta minden éjszaka ott villódzó „Pepsi-Cola” felirat lebontását. Ebből a folyamatból született meg az egyedülálló, *The Deconstruction of Pepsi-Cola* címet viselő képsorozat. A művészi akciót a városlakók akciója követte, és az ikonikus neonfeliratot néhány évvel később újra felépítették.

A francia „Neon klán” tagjai 2008 óta küzdenek a „megvilágosodott, de neon-mentes városokért”: éjszakánként kikapcsolják az üzletek fényreklámjait, hogy tiltakozzanak a fényszennyezés ellen, és csökkentsék az energiafogyasztást. Számukra a neonok éppúgy a haladást jelképezik, ahogy azt a tanulmány elején felidézett 1930-as évek európai nagyvárosainak lakói számára jelentették – de míg a 20. század elején ebben a haladásban feltétlenül és teljes odaadással hittünk, mára már ez a hitünk ugyancsak megkopott. Napjainkban a neonok nosztalgikus érzéseket éppúgy képesek kiváltani belőlünk, mint ahogy a haladással, a technizáltsággal, a civilizációval kapcsolatos félelmeinket, ellenérzéseinket és kritikánkat is hatékonyan mozgásba tudják lendíteni. A neonfények a nagyvárosok, a tömegkultúra, a fogyasztás jelenségeit magában foglaló modernitás szimbólumai, legyen szó Európáról vagy Amerikáról, Nyugatról vagy Keletről. S éppen ezért viszonyunk hozzájuk – akárcsak magához a modernitáshoz – tele volt és lesz ellentmondásokkal.

A DINOSZAURUSZ ÉS A TURUL TALÁLKOZÁSA

Privát nacionalizmus. Kiállítás a Pécsi Galériában, 2014. május 8. – június 15.

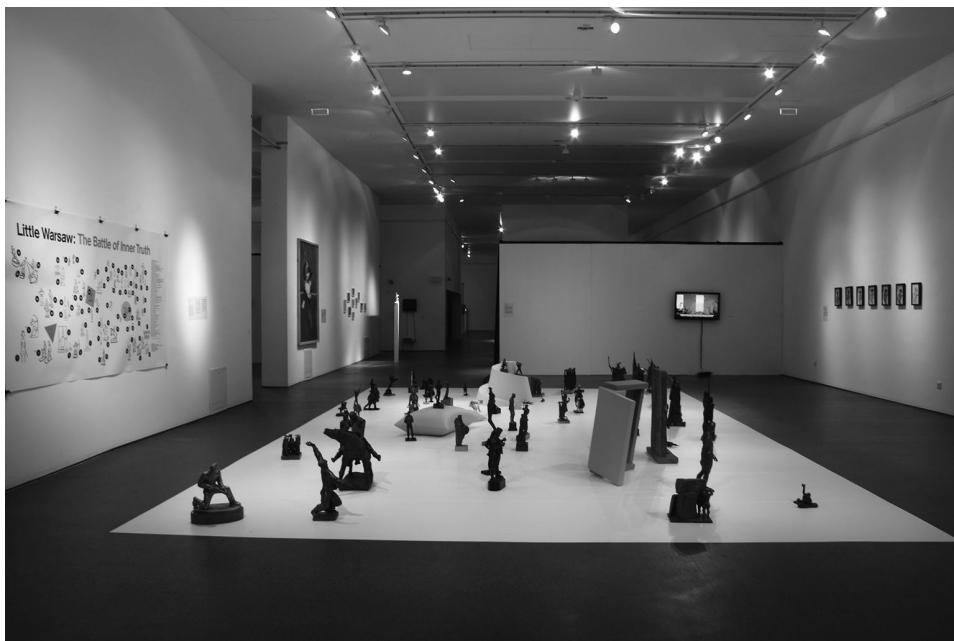
Egy csoportos kiállítás értelmezéséhez és értékeléséhez sokféle módon közelíthetünk. A legkézenfekvőbb és talán a legkevésbé tévútra vezető módszer, ha a kiállítás címéből, a kurátori szövegekből vagy a feliratként manifesztálódó közcímekből indulunk ki (bár olykor ezekre a szempontokra sem támaszkodhatunk). A pécsi összeállítás esetében néhol működik ez a rendszer, néhol nem. A hat országot és nyolc intézményt érintő, de mindenképpen az adott országra (illetve vonzáskörzetére) fókuszáló kiállítás-sorozat első magyarországi bemutatója több, meg nem válaszolt kérdést is felvet. Lehet-e úgy definiálni a nacionalizmus fogalmát, ha nem szálazzuk szét a nemzet és a nép, a politikai/territoriális állam (az államnemzet) és a nyelvi/kulturális közösség (a kultúrnemzet) fogalmát? Tény, hogy ezen problémahalmaz nehezen feloldható, de mivel nem meghívásos, hanem korábbi művekből válogatott kiállításról beszélünk, így joggal várhatjuk el, hogy (nem feltétlenül a művészeknek, de) a kurátoroknak pontos elképzelésük legyen a felmerülő alapkérdésekről. A kurátorokat viszont olyan kérdések foglalkoztatták, mint a birodalmi múlt emléke és ennek feldolgozása, a historizáló attitűd, a nacionalizmus maszkulin volta, az etnikai konfliktusok, az agresszió vagy a társadalom peremére szorított csoportok helyzete.

A *Privát nacionalizmus* cím alá rendelt művek nem azt járják körül, hogy miként alakult ki a 19. századi nacionalizmus, hanem a médiumok terjesztette képek hatását. Azt, hogy miként váltak a banális klisék, sztereotípiák, (kötelező) ellenségképek, rájuk oktrojált, ideológiai szempontból zagyva szimbólumok (turul és Szűz Mária, rovásírás és Szent István) belső, szubjektív meggyőződéssé, illetve, hogy miként működnek a mindennapokban. A politikailag elkötelezett művészek tehát nem válaszokat adnak, hanem jelenségeket (kérdéseket) „mutatnak fel” – arra sarkallva a nézőt, hogy elgondolkozzon a látottakon. A Varga Rita és a társkurátor, Pacsika Márton által összeállított anyag hatalmas: tizennyolc ország majd hatvan művészet, köztük – a Pécs, a Balkán kapuja szlogennek megfelelően – újvidéki, albán, palesztin és izraeli alkotót mutat be, emellett több órányi videómunkát is tartalmaz. Ez azt jelenti, hogy a kiállítás teljes egészében nem átlátható, de arra legalábbis rávilágít, hogy problémáink – bár súlyosak – korántsem társ nélküliek. Sőt, érdekes módon az egyetlen, a kiállítással kapcsolatos botrány egy olyan nemzet esetében pattant ki, amelynek kurátorai még a nacionalizmus ottani jelenlétét sem ismerték el. Igaz, a Kassán, mintegy lábtörőként kiállított cseh (korábban csehszlovák) zászló ellen a helyi, maroknyi cseh „polgári csoport” lépett fel – egészen miniszteri (politikai) szintre emelve egy művészeti (egyébként az interpretáció számára nyitott) kérdést.

A szépen átgondolt kiállításnak a sok, egyhuzamban nem megtekinthető munka mellett van még egy problémája: a nagy tér. Ebben az esetben fontos szerepe van a súlyozásnak. Sajnos eldönthetetlen, hogy bizonyos munkák egyes terekben miért csak „lézengenek”, másokban meg miért zsúfolódnak egymásra, vagy egyes művek miért kapnak a megérdemelnél nagyobb teret, vagy válnak szinte láthatatlanná. Például miért olyan fontos a török Şafak Çatalbaş nehezen dekódolható videó-fala, s miért sikkad el a román Don Perjovchi ins-

tallációja. S bár értem, hogy fontos a romaellenességet leíró/bíráló és antifasiszta műveket szerepeltetni, miért nem szerepelt mondjuk Zádor Tamás fotósorozata, amely a romagyilkosságok áldozatainak tatárszentgyörgyi temetését dokumentálja – hisz ez a széles társadalmi felháborodást kiváltó eseménysor sajnos igazi hungaricumnak tekinthető. (Persze tény, hogy a környező országokban – ha lehet még ezt fokozni – sokkal rosszabb körülmények között is élnek romák.) Továbbá minden tisztelem Omara művésznőé, de az ő sztárolása elveszi a helyet a fiatalabb, a kortárs művészeti diskurzusban járatos, reflektált munkákat készítő roma művészek elől (Raatzsch Jenő André, Kállai András). Tény, hogy Omara (másokkal együtt) szerepelt a Velencei Biennále Roma Pavilonjában, és az is, hogy extravaganciája (kivehető üvegszem, radikális nyilatkozatok) könnyen „eladhatóvá” teszi (nem az eladási, hanem a kiállítási lehetőségek tekintetében), de az is, hogy a korábbi (például az úgynevezett kék sorozathoz tartozó) munkái jóval érdekesebbek. Ami akkor és azokban a művekben a személyes fájdalom kiírásához/megfestéséhez (és nem mellesleg a feminista művész státusához) vezetett, az mára artikulatlan és végig nem gondolt dühvé változott. A romák elfogadását ugyanis nem az segíti elő, ha Omara vágya/terve szerint egy, az „önző fehér ember” által nem akadályoztatott „Cigányországban” élnek – ennek legfeljebb a CMÖ, azaz a cigánymentes övezet rasszista hívei örülnének –, sokkal inkább az, ha tudatosan és a nem önző „fehér emberekkel” összefogva képviselik a jogaikat. S persze megnyugtató, ha a kiállításon egy már sokszor bemutatott munkát látunk (Milica Tomić: *X.Y. megoldatlan ügye – bíncselekmény rekonstrukció*, 1997), de számomra érthetetlen, hogy az etnikai/nemzetállami „testvérháborúhoz”, elképesztő kegyetlenségekhez vezető nacionalista vérfürdő képzőművészeti „leírása” miért még mindig csak az ő nevéhez társul. Az sem világos, hogy miért olyan fontos Fátyol Viola és Ember Sári *Terepmunka* című, 2014-es projektje. Egy São Pauló-i magyar kolónia és a vámospécsi népdalkör „hagyományörző eseményeinek és összetett nemzeti identitásának” vizsgálata nemhogy semmilyen tételt nem bír, hanem ugyanahhoz a (közhelyes) megállapításhoz vezet: a nemzeti lét megteremtésének/életben tartásának mozgatói, mind akkor, mind most is a kis közösségek. Ha már, akkor szívesebben néztem volna Szolnoki Józsefnek a németországi hunok „hagyományörző” mindennapjairól szóló munkáját. Elvégre szegről-végről „rokonok” vagyunk... Ez a mű egyébként is helyreállíthatta volna az egyensúlyt a komoly és (mint például az izraeli Ron Slavin esetében) komolykodóan semmitmondó munkák és a humoros/ironikus művek között. Mert hát akárhonnan nézzük, az újræledő nacionalizmus mételyeit nehéz elviselni: a távolságtartó iróniára kiténő példa a szlovák Martina Slovákovának a szlovák himnuszt felhasználó remix CD-je.

Az éppen aktuális hatalom ideológiájának legékesebb és közszemlére tett lenyomatái az emlékművek. A kiállítás leglátványosabb és egyben egyik legjobb alkotása a Kis Varsó 2011-ben a Trafó Galériában már bemutatott installációja, a *Lélekben tomboló háború*. A terepasztalszerűen elrendezett, egyfajta fiktív csatajelenetbe dermedt hetvenhárom szobrot az alkotók az „agresszió kispasztikai műfajú ábrázolásai” közül válogatták. S bár a munka csak érintőlegesen kapcsolódik a kiállítás címéhez (ha csak úgy nem, hogy a művészek „privatizálták” a döntően magyar emlékműszobrászat fontos darabjait), a „magyar kulturális emlékezet archívumának” rétegzettsége, az egymás mellé helyezett munkák egymás jelentését kioltó egyvelege – amelyben egy szinte kerül a Szoborparkba deportált *Köztársasági téri emlékmű* és Huba vezér, a lebontott trianoni emlékmű égtájakat jelző szobrai és Dózsa – éppen arra az ideológiai zűrzavarra világít rá, amely átszövi mindennapjainkat. Ugyanilyen keszkesza (a kulturális összetartozás helyett a politikai összeolvadásra „felszólító”) ideológiát mutatnak a környező országok magyar ajkú lakosait elárasztó szoborexport egyes darabjai, melyeket a szlovákiai Németh Ilona és Ravasz Jonathan képeslapokon küld vissza a feladónak. (*Retúr*, 2013). Ebben az emlékműszekcióban látható Borsos Lőrinc a magyar nemzeti panteon egyes kitüntetett alakjainak szobrát átíró *Csinos kis akvarellek*-sorozata (2012), benne a Várból felröppenő turullal, vagy

Privát nacionalizmus, enteriőr

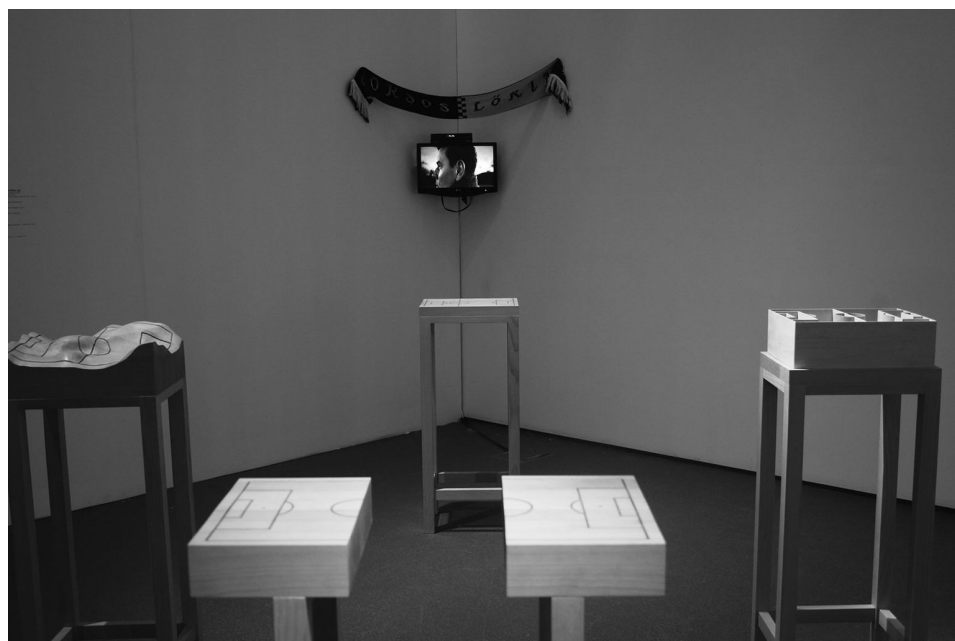

Privát nacionalizmus, enteriőr

Martin Piaček-től *A szlovák történelem kínos pillanatai* című, humoros/ironikus installációs mű (2007). A fehér posztamensen álldogáló apró gipszfigurák például olyan jeleneteket „ábrázolnak”, mint amikor Edvard Beneš, Csehszlovákia elnöke aláírta a 33. dekrétumot, vagy amikor Josip Tito és Adolf Hitler először találkozott. Itt szerepel az észti Kristina Norman fikciós keretbe ágyazott videofilmje (*Monolith*, 2007), amelyben egy Tallinban álló (szovjet) katonaszobor kapcsán csapnak össze az őslakosok és az észti állam megalakulása után jogaiktól megfosztott orosz kisebbség veteránjai.

A kiállítás másik, a legjobbak közé tartozó filmjét a holland Daya Cahen jegyzi. A *Nashi* (2009) egy olyan orosz ifjúsági tábor mindennapjaiba enged betekintést, ahol a katonásdit „játészó” fiatalok szeme előtt egyetlen cél lebeg: hogy Oroszország a 21. században a világ vezető hatalmává váljon. Ez a reflektálatlan viszony a fegyelmet, az erőt és az erkölcsi tisztaságot hirdető manipulatív és erősen a náci elvekre hajazó ideológiával és militáns retorikával a közelben elhelyezett fotósorozat fényében még borzasztóbbnak tűnik. A koszovói Alban Muja munkáin emigrációba kényszerített albánok gyerekei sorakoznak, kezükben pedig azon városok képét tartják, amelyekről elnevezték őket (*Az én nevem, az ő városuk*, 2013). A nagyhatalmi vágyakat teljesíti be a Société Réaliste szellemes, deformált Európa-térképe, melyen minden ország akkora méretben szerepel, mint amelyet magának „jogszerűen” vindikál. Persze ez a harcias rivalizálás nem meglepő, hiszen – mint az Keserue Zsolt *Nemzeti Tankönyv* című, folyamatosan bővülő installációjában (2009) látható – ugyanarról a történelmi eseményről minden nemzet más történetet vagy mítoszt kanonizál (érdemes végigböngészni a török hódoltságról beszámoló magyar vagy az ugyanezt az időszakot leíró török tankönyv eltérő részleteit, nem is beszélve a szlovák–magyar, román–magyar közös múlt eltérő interpretációiról). Ezt a fajta kizárólagosságot, az „objektív” igazságok széttartását különösen nehéz lehet egy határon túli magyarnak megélni. A szlovákiai Cséfalvay András egy kicsiny, kutyaként ugránczó dinoszaurusszal sétálgat Budapest emlékezetpolitikai szempontból fontos helyszínei előtt (Parlament, Hősök tere), miközben komoly ismeretelméleti kérdéseket boncolgatnak. A két nemzetállam „szorításában” élő művész a „szitakötő-kolónia” leszármazottja finoman helyre teszi a nyelv és a nemzetállamok, illetve az emberi kultúra viszonylagosságáról. (A filmben említett rovar-imperialisták milliárd évvel ezelőtti kitin ürprogramja vagy Borsos Lőrinc különféle módon manipulált – kettévágott, dimbes-dombos – foci pályákat megtestesítő szobrai olyan abszurd részletek, melyek különösen jól tesznek a kiállításnak.)

Két fontos munkát még érdemes kiemelni. KissPál Szabolcs filmjében (*Szerelmes földrajz*, 2012) a budapesti Állatkertben található Nagy Szikla történetét állította össze. A több szálat is feldolgozó, korabeli fotókon és filmhíradókon alapuló film egyrészt bemutatja, hogy miként módosult az egyik erdélyi hegyre utaló szikla „jelentése” Trianon után (s miként költözött be a korabeli állatkertekben divatos gyakorlatnak megfelelően – mint emberi kuriózum – egy székely család), másrészt végigveszi, hogy hová vezetett a történelmi frusztrációra építő revizionizmus. A tabló, amelyben felbukkan Horthy a fehér lovon, Teleki Pál és Mickey Mouse is (idézet formájában), jól ellenpontozza az Erdélybe áttelepülő vidám családokkal megrakott vonatok képét egy 1944-ben felvett más irányú mozgással, a zsidókat deportáló vagonok képével. Ez a fajta furcsa dichotómia, a kettőséget összekötő azonosság jelenik meg Esterházy Marcell művében (*Ugyanazon a napon*, 2013). Hiszen a nemzet összetett identitás. Ugyanúgy része az egyetlen történelmi pillanatban találkozó, de két különböző társadalmi közegekből jövő (később hasonlóan a nemzet „testéből” kivetett) grófkisasszony és az Auschwitzban meggyilkolt zsidó lány. Még ha erről a manapság dívó nacionalista révületben sokan hajlamosak is megfeledkezni.

Borsos Lőrinc (H): *Foci*, 2013; szobrok, video

Cséfalvay András (SK): *Compsognation, a nemzetállam egy dinoszaurusz szemével*, 2013; video

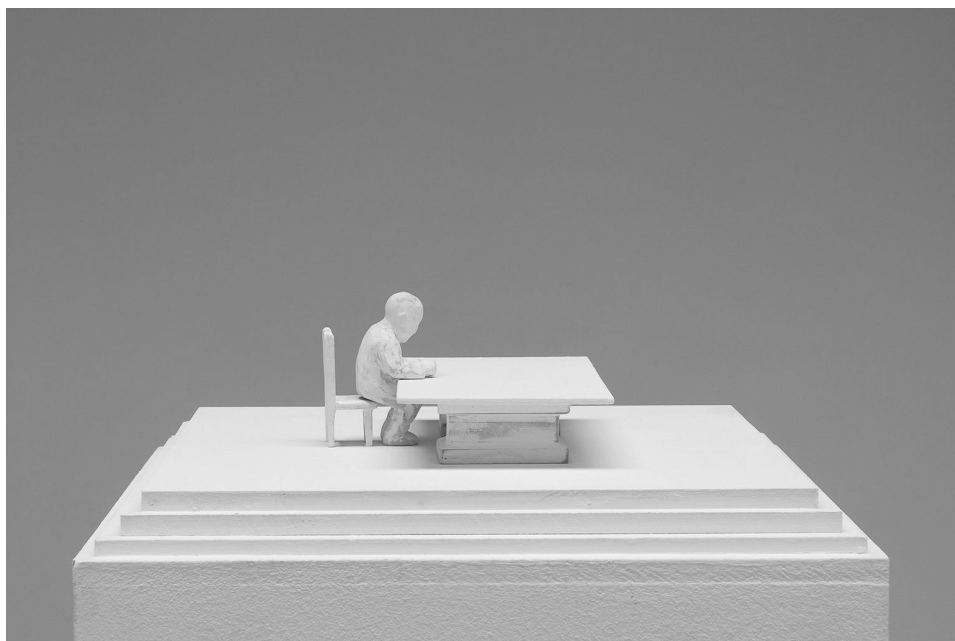
Daya Cahen (NL): *Nashi*, 2009; video

Kis Varsó / Little Warsaw (H): *Lélekben tomboló háború*, 2011; installáció

Martin Piaček (SK): *A szlovák történelem kínos pillanatai. Sorozat, 2007-től*
1921. október 26. A pozsonyi Mária Terézia-emplékmű lerombolása

Martin Piaček (SK): *A szlovák történelem kínos pillanatai. Sorozat, 2007-től*
1945. augusztus 2. Edvard Beneš, Csehszlovákia elnöke aláírja a 33. dekrétumot

Sandra Colle (NL): *Emlékmű*, 2014

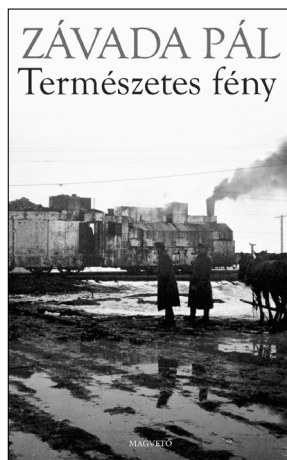
Szombathy Bálint (H): *Emlékezz!*, 2014; performansz

TÖRTÉNELMI EMLÉKKÉPCSARNOK

Závada Pál: *Természetes fény*

Závada Pál új regényének hátsó borítóján egy katonaruhás férfi áll, és a képnek hátat fordítva az előtte elterülő havas tájat fényképezi. Csak félig látni, de viszonylag jól elképzelhető, mi lehet a képen: hosszú, már-már végtelenbe nyúló hómező, néhány épület a távolban, és a katona árnyéka a havon. Csak azt nem látjuk, ki fényképezi a katonát (talán egy bajtársa, esetleg egy fotós?), a fényképező honvédet megörökítő személy láthatatlan marad – a beállítási szöveget a fotón szereplő férfival ellentétben úgy választotta meg, hogy még saját árnyéka se látsszon a képen. E fénykép, amely, fontos, a hátsó borítón és a könyv gerincén is megtalálható, de magában a több száz fotót tartalmazó regényben nincs benne, akár a mű történetmondási stratégiájának metaforája is lehet. A *Természetes fény* szereplői ugyanis képekben, levelekben, történetekben örökítik meg a körülöttük lévő világot, miközben – s ez itt igencsak kiemelt szerepet kap – valaki, a történeteket kézben tartó, össze rendező elbeszélő feljegyzi, koordinálja és megjeleníti az ő történetmondó aktusait. A narrátor, aki az érdeklődő tudós szerepébe bújva, egykori szülőhelyére visszautazva faggatja az ottmaradtakat és az elköltözötteket, észrevétlen próbál maradni, nem avatkozik a történetekbe, hagyja, hogy a szemtanúk, az eseményeket átélők, illetve dokumentumaik maguktól és magukért beszéljenek. Ám közben újra és újra figyelmezteti az olvasót saját jelenlétére és szervező szerepére, arra, hogy a múltat rögzítő fotó és elbeszélés mögött ott van készítője, s jelen esetben ott van a készítő-történetmondót rögzítő külső narrátor is.

A három részből álló regény egy Békés megyei település, T. életének néhány évtizedét mutatja be, pontosabban a T.-ben élő szereplők mindennapjaira, viszonyrendszereire és életükre koncentrál. A konkrét regényidő valamikor az 1930-as években kezdődik, és a háború befejezése utáni évekig tart, így aztán sejthető, hogy a mű szereplőinek (leginkább három családnak: a Semetka, a Weisz és a Koleszár familia tagjainak, valamint a hozzájuk így vagy úgy kapcsolódó egyéb falubeli figuráknak) az élettörténete összefonódik a magyar történelem bizonyos eseményeivel. A „boldog békeidők” csendes, ám egyáltalán nem feszültségmentes mindennapjait a regény legnagyobb részét kitevő háborús évek követik, amikor is a szereplők nemüknek, származásuknak és társadalmi pozíciójuknak megfelelően otthon maradnak, és élnek a hátszágbeliek életét, a frontra kerülnek, és tanúként, netán résztvevőként vészlik vagy nem vészlik át a háborút, esetleg „faji okból” a munkaszolgálat, később pedig a koncentrációs tábor jut nekik osztályrészül. Ezután pedig a szovjet felszabadítás/megszállás, az újonnan kiépülő állam, a kommunista hatalomátvétel (amelynek agresszivitása helyi szinten is rögtön érződik), majd a falut és a szereplők egy

Magvető Kiadó
Budapest, 2014
632 oldal, 6990 Ft

részét érintő szlovák–magyar lakosságcsere határozza meg életüket. Vagyis a *Természetes fény* afféle „történelmi nagyregény” akar lenni, összegző igénnyel kíván szólni „a magyar nép zivataros évtizedeiről”. Ez a szintetizáló szándék érződik a mű méretén, minden tekintetben monumentális célkitűzésén, valamint azon, hogy lényegében az ország szempontjából talán legproblematicusabb éveket mutatja be, a hétköznapi ember perspektívájából. Azt az időszakot, amely – ahogy az utóbbi években a szerző több nyilatkozatában is kifejtette – sok tekintetben tisztázatlan még a magyar történelmi emlékezetben. Hiszen évtizedekig a „felszabadulás” mítoszait sulykolták az emberekbe, miközben a magyar háborús szerepvállalás elhallgatása zajlott, manapság pedig éppen gőzerőkkel folyik a múlt „tisztára mosása”, a Horthy-korszak dicső mázzal leöntött nosztalgikus újraértelmezése, a holokauszt magyarországi történetének elmismásolása, a felelősség letagadása és áttolása.

A fenti megjegyzésekkel távolról sem aktualizálni akartam, hanem arra kívántam rámutatni, hogy a regény mennyire aktuális. Egyfelől maga Závada hangsúlyozza ezt nyilatkozataiban, a könyvet olyan kontextusba helyezve, amelyben társadalmi tétje, a múlttal való szembenézés fontossága kap kiemelt szerepet, s magát a regényt afféle „társadalmi emlékezhelyként” pozicionálja. Másfelől nehéz lenne nem észrevenni, hogy a szerző pályafutása elejétől fogva, már a *Kulákprés* szociológiai szövegétől (1986), de talán még hangsúlyosabban utóbbi regényeiben, *A fényképész utókorában* (2004) és az *Idegen testiünkben* (2008) megjelenik ez az attitűd. Talán még azt sem túl merész állítani, hogy Závada irodalmi életművében folyamatos mozgás és hangsúlyeltolódás figyelhető meg: bár a magánszféra és a közélet, a tágabb értelemben vett történelem oda-vissza hatása már az első két regényben is erőteljes szerepet kap, később, az említett két műben (és természetesen a mostaniban) ez válik a szövegek legfőbb tematikus és poétikai szervezőelvévé és tétjévé. Emiatt aztán, és leginkább az *Idegen testiünk* színpadi verziója, az Alföldi Róbert rendezte *Magyar ünnep* körüli botrányok következtében, Závada is bekerült egy speciális írókategóriába, a személye, megnyilvánulásai, művei heves kritikákat, indulatokat váltanak ki, s mellette vagy ellene kiállni már-már politikai gesztusnak számít.

Nem szeretném persze eltúlozni ezt (főleg, hogy manapság országunkban lassan cigarettavásárlástól a színházba járásig – vagy ezek mellőzéséig – minden politikai gesztussá vált), csupán azt akarom hangsúlyozni, hogy Závada utóbbi művei nagyon tudatosan vállalnak egyfajta „múltszembesítő” feladatot, s regényei finom megformáltságuk, bonyolult szerkezetük és esztétikai értékük mellett, illetve ezekkel együtt, olyan aktuális szövegek, amelyek tétje egyértelműen a társadalmi emlékezet kritikájára, a múlt „előbb”, hamis mítoszoktól kevésbé terhelt szemléletére irányul.

Míndez azzal is jár, hogy – amint azt korábbi regényeivel kapcsolatban többen is kiutatták – Závada meglehetősen bonyolult narrációs eljárásai a regény múltképeinek és etikájának szolgálatában állnak. Az *Idegen testiünk* történetidejének egy napjába sűrített széles perspektívájú múltábrázolása, vagy *A fényképész utókor*a elsőre kissé nyakatekertnek ható narrációja, a folyamatos nézőpontcsúsztatások és a „közös alany” jellegű elbeszélő alkalmazása a múlt továbbélését, valamint a távolító gesztusok, az egyértelmű, ideologikusan terhelt perspektívák működésképtelenségét emelik ki. Ugyanez elmondható az új regény esetében is. Itt, akárcsak a korábban említett műveknél, többszólamú elbeszélőmód figyelhető meg. A történet viszonylag egyszerű keretszituációval indít: valamikor a közelmúltban T.-ből kirándulást szerveznek Szlovákiába, hogy megnézzék az elszármazott hajdani földijeiket. Elmennek az öreg Semetka Jánoshoz, aki egykor T. bírájaként tevékenykedett. Az ottani látogatás, valamint Semetka lányának, Máriának a fényképes dobozából előkerülő fotók mintegy beindítják az emlékezetfolyamot, megindul a történetek áramlása, amelyeket a többes számban megszólított elbeszélő rendez össze. Pontosabban a narrátor hangja a regény elején szinte észrevétlenül csúszik át a fényképen szereplő

adott személyek perspektívájába, s a képek által beinduló emlékezet- és történetfolyam során az egyes szereplők hangjai, szemléletmódjai egymásba folynak, felelgetnek, olykor ugyanazt a történetet mondják el többféle nézőpontból. E történetek pedig általában valamilyen képhez kapcsolódnak, az adott fotón ábrázolt situációt írják körül, vagy az ott látható eseményt bontják ki elbeszéléssé. Az eltérő nézőpontok kavalkádjából, az egymást keresztező sorsú, egymástól a szót újra és újra átvevő szereplők elbeszéléseiből lassan, komótosan bontakozik ki a „nagy” történet, a T.-beli családok évtizedes históriája. Bár elvileg van egy fő narrátor, ám szerepe itt meglehetősen háttérbe szorul, csak időnként mutatja meg magát, és érzékelteti, hogy ő bogozza ki az összefonódott elbeszéléseket. Sokkal gyakrabban inkább a háttérbe húzódik, hagyja mesélni figuráit, ő maga – hogy a szöveg eleji kép metaforájához visszatérjünk – a fényképezőt a háttérben, észrevétlenül fotózó személyként azonosítható.

E narratív módszer egyszerre szolgálja az elbeszélés történelemképét, és kap etikai hangsúlyt. Akárcsak *A fényképész utókor*a kóruszerű, szórt narrátori pozíciója esetében, a többnézőpontúság itt is afféle közös múlt megjelenítésére szolgál. A narrátor látványosan nem akarja uralni a történetvilágot, engedi szóhoz jutni szereplőit, így mintegy szabadságot ad nekik, hogy saját hangjukon szólaljanak meg, egyéni nézőpontjukból lássák az eseményeket. Sőt, bár a regény célja kétségtelenül valamiféle „nagy történelmi tabló” bemutatása, ezt nem úgy éri el, mint ahogy mondjuk a klasszikus realista nagyregényekben láthattuk, ahol az egyes szereplők saját, jól elkülöníthető szólumukat képviselve élték meg és kommentálták az eseményeket (és persze leggyakrabban ott húzódott felettük a demiurgosz-szerű narrátor, aki saját világnézete és ideológiája alapján rendezte össze e nézőpontokat). Itt a szerkesztésmód, hogy a tabló-analógiánál maradjunk, inkább mozaikszerű, pontosabban a fénykép rasztereire emlékeztet, mivel a regény hangjai (akárcsak a képpontok) elkülönülnek ugyan, de sohasem állnak önmagukban, mindig keretezi őket egy vagy több másik nézőpont, amely kiegészíti, felülírja, megkérdőjelezi vagy éppen megerősíti őket.

Számos példát lehetne hozni a könyvből (nehezebb lenne olyan részletet találni, amely nem így működik), az alábbiakban két olyan szakaszt mutatok be röviden, amelyek különösen jól illusztrálják a szöveg működésmódját. Az első a zsidó munkaszolgálatosok életét jeleníti meg a frissen behívott Weisz Jakab szemszögéből, aki korábban a *Friss Újság* nevű helyi lapnál dolgozott, és a kényszermunka időszakában a lap tudósításainak modorában írja fiktív beszámolóját. A szöveg legfőbb érdekessége egyfajta álnaivitás, amellyel a narrátor a körülötte lévő világról beszámol, és megidézi a kor sajtójának és diskurzusának megszépítő, a háborús körülményeket és a zsidóüldözést magától értetődő jelenségeként bemutató hangnemét. A bevonulást követő megalázó szertartásról, amelyben a rabtartó katonák átvizsgálják a munkaszolgálatosok otthonról hozott csomagját, így ír: „Ezt követően, drága olvasóim, vendéglátóink kíváncsiságát kell kielégítenünk, amelyet otthonról hozott hátizsákunk iránt tulajdonítanak. És én azt mondom, ha jár is némi kényelmetlenséggel, ezt is meg lehet érteni. Hisz hányszor nyaggattuk magunk is hazatérő apánkat vagy messziről jött vendégünket, ugyan mutassa meg, mit hozott, mi van a motyójában, zsebében. Ha nem is rögtön azzal a szándékkal, hogy adja nekünk, ami nála van, hanem csak mert tudni akartuk, vajon mit rejt a belső zsebe, a szivar-, az óra- vagy a farzsebe, a tarisznyája, a táskája, bekötött kendője, szatyra, retikülje vagy hajókoffere annak, akire kiterjesztjük fennhatóságunkat, vagy aki bejáratos hozzánk. Pusztán kíváncsiságból akár. Közben csurranhat-cseppenhet is persze, de hát Istenem, megértem, ha erről nem szeretnek beszélni” (144).

Mint látható, Weisz látványosan álnaiv szemléletmódja, amely a munkaszolgálatosok kifosztását a gyermek ajándék iránti sóvárgásának képével igyekszik megmagyarázni, egyszerre tükrözi az akkori idők nézőpontját, a fosztogatásoknak, az ártatlanok kény-

szer munkára vitelének jelentőségét kisebbíteni szándékozó attitűdöt, valamint az áldozat hozzáállását, aki kénytelen részt venni a „játékban” – ám ironiájával leplezi le a szabályok embertelenségét. Talán az sem túlzás, ha még egy nyelvi-intertextuális regiszter beszűrődését véljük itt felfedezni: Weisz beszámolójának attitűdje, ha némiképp felerősítve is, de valamelyest emlékeztet Szép Ernő *Emberszag* című memoárjának naiv elbeszélőjére – és persze a holokauszt menetének „természetességét” tudomásul vevő Köves Gyurira is. Weisz hányattatásait és későbbi sorsát nemcsak saját, ironikus kommentátori szemszögből láthatjuk, hanem más deportáltak felől is. Egyszerre tragikus és groteszk haláláról (már a hazatérés idején megeszik egy út közben talált halkonzervet, és mivel legyengült gyomra nem bírja a táplálékot, belehal) például egy másik fogoly, a gyermek Schön Jenci tudósít (aki 1946-ban emigrál, és a '90-es években immár Jakov Schön izraeli állampolgárként látogat haza T.-be, ekkor találkozik a regény fő elbeszélőjével).

A második példám némiképp összetettebb, és még tipikusabban illusztrálja a regény működését. Az elbeszélő itt Koleszár Mátyás, aki a háború idején főhadnagyként szolgált az orosz fronton, s e minőségében szemtanúja és elkövetője számos olyan atrocitásnak, amelyek bár a háborúban mindennaposak, de egyik fél sem szeret róluik nyíltan beszélni. A keretet itt jórészt Koleszár és kedvese, a T.-beli Ágoston Anna levelezése adja, és e félig reális, félig fiktív üzenetváltásokba szűrődnek be a főhadnagy reflexiói, valamint a körülötte lévő egyéb fontosabb szereplők (Semetka István, illetve hadsegédje, Sógor Pista) által közvetített történetverziók.

„Egy kicsit harcolni voltunk, amikor a posta megérkezett” – olvashatjuk Koleszár levelében –, „de annál jobban estek aranyos sorai, Annuskám. Az esetleg rólunk terjedő rémhíreknek nincsen semmi komoly alapja. Ezt csak azért írom, mert értesültem róla, hogy hajlamosak otthon a valótlan vész hírek terjesztésére. Veszteségünk van ugyan, de ez a háborúval jár, áldozat nélkül nem sikerülhet semmi, de mi nem fogjuk hagyni magunkat, és bizony százszor is megbánhatja, aki velünk ujjat húz.

Július 15. Már sok helyről írtam Magának, de ilyen körülmények között még nem. Fejem fölött csak az ég van, körülöttem romok és a frissen betemetett sírok. Katonám a rögtönzött védőállásban. Vagyis egészen úgy néz ki, mintha háborúban lennék. (...)

A pitypalatty madárka éppen úgy énekel, mint otthon, talán csak a harkály veri mérgesebben a fák kérgét. Most egy akna robbant, nem is olyan messze, meglökte a földet. Az ilyet meg kellett szinte szokniuk, már eseménytelennek éreznék a napot, ha nem találkoznának a legalattomosabb pokolgéppel, melynek nyilván most is békésen tevékenykedők estek áldozatul” (226–227).

A részletben, mint látható, Koleszár levele (és a végén a személytelen elbeszélésből következtethetően nem a konkrét levél, hanem csupán a főhadnagy perspektívája felől szemlélt történet) a háború idilli, de legalábbis emberi, elviselhető látásmódját tükrözi. A „pitypalatty madárka” és a korábbi, nem idézett részek magyar nóta-citációi, Petőfi- és egyéb utalásai mind a hadi eseményeket, mind pedig Koleszár és Anna kapcsolatát valamiféle romantikus, népszínműves színezettel látják el. Mintha minden rendben lenne, úgy, ahogy egy háborúban lennie kell: a férfi harcol, közben szerelmére gondol, a nő pedig otthon epekedve várja haza. Csakhogy nem csupán a magyar veszteségekre és a hadjárat későbbi sorsára vonatkozó történelmi ismereteink adnak okot némi kételyre, hanem maga a történet is, méghozzá több szinten. Egyfelől a korábbiakból már tudjuk, hogy Koleszár sok mindent elhallgat kedvese elől, finoman fogalmazva nem épp hűségese hozzá, ugyanis a helyi lakosság fiatal lányából valóságos „háremet” tart maga körül, beosztottjait, is-

merőseit pedig fenyegetésekkel vagy kitüntetések adományozásával igyekeznek rávenni a hallgatásra. Másfelől pedig, a július 15-i bejegyzés fölött látható egy fotó, a regényben folyamatosan jelen lévő fényképek egyike. Itt fegyveres katonákkal körülvéve félig vagy teljesen meztelen emberek sírt ásnak, vélhetően a sajátjukat, miközben a háttérben néhány másik fogoly ül, és figyeli őket. A „Fejem fölött csak az ég van, körülöttem romok és frissen betemetett sírok” sora teljesen átértelmeződik a kép hatására, ahogy a „vitézi, dicső” háború koncepciója is megkérdőjeleződik – a regényben nem először.

A műben található fényképek különleges jelentőségre tesznek szert, a szöveggel együttműködve, az írottakra reflektálva, azokat illusztrálva, vagy éppen a történetet egészen másfelől mutatva úgyszólván önálló perspektívaként járulnak hozzá a történethez. Fontos, hogy a mű legelején olvasható szerzői paratextus megjegyzi: „A fényképen fölismerhető személyek nem azonosak – de hogyan is lehetnének azonosak? – a regény szereplőivel.” Nem azonosak, hiszen a *Természetes fény* fikció, mint ahogy természetesen T. sem azonos Závada szülőfalujával, Tótkomlóssal. Ám a történet úgy szerveződik, hogy a fényképek nem csupán illusztrálnak, hanem folyamatos interakcióban állnak az olvasókkal – tudjuk, hogy nem a fiktív szereplőket ábrázolják, de létüket a fotók mintegy visszaírják valamiféle konkrét valóságba: nem ők azok, de ők is lehettek volna.

A képek és a szöveg közt többféle viszony lehet. Előfordul, hogy az adott regényrészlet konkrétan körülírja azt a szituációt, amit a kép ábrázol. Ilyenkor egyfajta „megelevenítő” hatást próbál elérni a mű: a figurák szemébe nézhetünk, bár tudjuk, hogy valójában nem őket látjuk, de a szövegben leírt fiktív valóság és a fotón feltűnő elmúlt pillanat összeér, valamiféle konkrét tapasztalatot generálva. Van úgy, hogy egyfajta leleplező, ironizáló viszonyba lép kép és szöveg. Ilyen az előbb említett részlet sírásás-jelenete, vagy az azt megelőző fotó, amelyen egy honvéd kitüntetése zajlik, a szöveg pedig leírja, hogy Koleszár főhadnagy azért jutalmazta meg Bakócz tizedest, hogy az hallgasson éjszakai orgáiról. Tudjuk, valószínűleg nem ez van a képen, de a katonai érdemrend átadásának magasztos felvételét e szöveg után már nem leszünk képesek „vitézi nosztalgiával” szemlélni. Vagy ilyesfajta az első rész legutolsó képe, amelyen egy Horthy, Mussolinit és Hitlert „szentháromságként” ábrázoló festett fatablót vesznek körül a fiatalok: a férfiak katonaruhában puskával és karddal, a nők pedig népviseletben (116). E giccses felvételt írja körül és relativizálja a szöveg, amely szerint az élőkép felvételéhez többször át kellett szabni a tablót, a hátsó figurákat pedig sámlira állítani, hogy mindenki szépen látsszon. Azaz a kép népszínműbe illő politikai romantikája hosszas szervezés, átszabások és átöltözések komikus jelenetei során jött létre.

Fontos, hogy a fotók általában nem természetes felvételek, abban az értelemben, hogy a legtöbbjükön érződik a beállítottság: a figurák pózolnak, mosolyuk igazi fényképezőgép előtti művgyor. Ez főként a harctéri képeken kelt visszás hatást, ahol szinte minden katonáról az elégedettség, a férfiaság és a bajtársiasság sugárik. Kivéve a nem beállított szituációs fényképeket, amikor valamilyen konkrét esemény (deportálás, harci művelet, felvonulás stb.) zajlik, ám ilyen jellegű kép kevesebb van. A legtöbb fotó olyasféle, amihez hasonlólt mindannyian láthattunk már, ha nagy- vagy dédszüleink fennmaradt fényképeit nézegettük. E fotók jól mutatják a műben konkrétan nem, de a regényvilág egészében erőteljesen megjelenő utóemlékezet működését, amely legtöbbünket a múlt e darabjához fűzi. Az utóemlékezet (postmemory) Marianne Hirsch fogalma, amellyel eredetileg a holokauszt utáni generáció sajátos emlékezetformáját igyekezett leírni, egy olyan memória-konstrukciót, amely saját tapasztalatként próbálja integrálni az előző nemzedék konkrét élményeit, ám szembesül azzal, hogy ezeket már csak közvetítőkön, előre adott sémákon keresztül ismerheti meg. Ebből a szempontból Hirsch szerint különös jelentősége van a fényképeknek. Szerinte „a hatalmas pusztítást átvészélő és ábrázolt tárgyakat, valamint birtokosukat túlélő fotók a szóbeli és az írott elbeszéléseknél sokkal inkább egy végleg

elveszett múlt hazajáró kísérteteinek szerepét töltik be. Lehetővé teszik, hogy ne csak lásuk és megérintsük e múltat, hanem megpróbáljuk újraéleszteni, azzal, hogy a fénykép »felvételének« végességét visszafordítva igyekezzünk újra életre kelteni azt. A fényképek visszaható ironiája – amely még erőteljesebb akkor, ha a fotók kettős jelenét erőszakos halál választja el – éppen abban áll, hogy megpróbáljuk e cselekedetet véghezvinni, miközben tisztában vagyunk törekvésünk lehetetlenségével.¹ Talán a Hirsch-féle, alapvetően a túlélők gyermekeinek nemzedéki tapasztalatát leíró fogalom kiterjeszthető, s a *Természetes fény* fotóit, pontosabban a képek és a szöveg interakcióját értelmezhetjük úgy, mint ami ezt a paradox utóemlékezetet próbálja megragadni és egyszerre illusztrálni, illetve kritizálni. A regény képein látható figurák, a beállított jelenetek üressége kettős mozgást indít el a befogadóban: részint életre hívja saját ilyesfajta családi emlékeit (ha vannak) vagy a könyvekben, kiállításokon stb. látott hasonló „múltmegelevenítő” fotókat. Másfelől pedig a szöveggel együttműködve rávilágít e felvételek mesterségességére, a pózok által közvetített valóság és a szereplőkön keresztül előadott történetek változó viszonyaira.²

Némiképp hasonlóan működnek Závada regényében a képek, mint a magyar történelem ugyanezen korszakát feldolgozó, jóval korábbi (és kevésbé ismert) Ember Mária-dokumentumregény, a *Hajtűkanyar* (1974) esetében a szövegben lépten-nyomon idézett korabeli dokumentumok. Mint ismert, Ember a magyar holokauszt egy kevésbé feldolgozott szeletét, a strasshofi koncentrációs táborba deportált magyar zsidók történetét mutatja be. Ember nem fényképeket, hanem kordokumentumokat, törvényeket, újságcikkeket emelt be szövegébe, melyek egyrészt legitimálják a fiktív történetben elmesélteket, másrészt pedig – és ez sokkal fontosabb – a konkrét emberi sorsok mintegy „felélesztik” a törvények, rendeletek, beszámolók személytelenségébe burkolózott történelmet, megmutatva, hogy egy adott rendelkezés miként éreztette konkrét hatását a személyes szférában. Zavadánál a fényképek megakasztják az olvasást, a figurák arcába nézve óhatatlanul a szereplőket látjuk beléjük, s a fotók által közvetített megragadhatatlan és erősen konstruált utóemlékezet megpróbálja újraértelmezni önmagát és múltképét. (Egyébként Ember regénye és a *Természetes fény* között más, tematikusabb összefüggés is felfedezhető, hiszen Závada művében a deportált és vagonba zárt T.-beli zsidókat két irányba indítják útnak: az egyik vagon Strasshofba megy – ezen van a Schön család és Weisz Jakab is –, a másik pedig Auschwitzba, ahonnan egyetlen T.-beli fogoly sem tér haza.)

Vagyis Závada műve elsősorban széttört, soknézőpontú narrációja, valamint a fényképek és a szöveg folyamatos interakciója révén próbál történelmi tapasztalatot közvetíteni és megeleveníteni. A kisemberek, a T.-beli falusiak tapasztalatát, akiken átmasíroz a történelem, életük, karrierjük, szerelmeik, barátságai és családi kapcsolataik e néhány évtized történelmi folyamatai révén alakulnak – általában rossz irányba. A regény szereplői rendszerint semmi mást nem akarnak, csak élni és boldogulni, ki több, ki kevesebb mozgásterrel rendelkezik, ki pedig gyakorlatilag semennyivel, de terveik, céljaik egészében sohasem teljesülhetnek, legfeljebb ideig-óráig túlélnek.

Bármennyire is megalapozott azonban a regény narratív sajátságaiából és a fényképek, illetve a szöveg interakciójából adódó etikai hozzáállás, úgy érzem, a korábban említett szintetizáló szándékkal mindezt nem sikerült tökéletesen összekapcsolni. Závada regényein kezdettől fogva érződik (vagy legalábbis jómagam érezni vélem) egyfajta kettősség:

¹ Marianne Hirsch: The Generation of Postmemory. *Poetics Today*, 2008/1. 115.

² A fotó mesterségessége, pózserúsége természetesen nemcsak a beállított felvételekre, hanem a „pillanatképekre” is vonatkozik – különösen egy olyan korban, ahol a fotográfia technikája még nem mindenkinek tette lehetővé az igazán gyors fotografálást. Mi több, ahogy például Susan Sontag rámutat, számos, a borzalmakat kendőzetlenül mutató háborús felvétel valójában kifejezetten fotózás céljára megrendezett esemény volt. Vö. Susan Sontag: *A szenvedés képei*. Ford.: Komáromy Rudolf. Európa, Budapest, 2004. 64.

mintha a szerző egyszerre szeretne klasszikus és modern lenni, a nagyregényformát és az ehhez kapcsolódó attitűdöket megtartani és meghaladni. A nagyregényforma abban a szándékban is tetten érhető, hogy a szerző művei ugyanazt a térséget, T. falu világát (amely, oly sokszor elhangzott már, meg is feleltethető az író szülőfalujának, Tótkomlósnak, de több is annál) ábrázolják, bizonyos regényszereplők át- meg átjárkálnak a művek világán. Például Dohányos László *A fényképész utókorában* és az *Idegen testünkben* is szerepel, vagy a *Természetes fényben* ott van a jelenbeli részeknél Milota Gyurka bácsi, illetve a háború idején játszódó szakaszokban megjelenik Jadviga fia, Osztatni Marci is. A Závada-műveknél (és hangsúlyoznám: ez a személyes olvasatom az életműről) az egyik tét és az adott szöveg sikerének egyik fő kritériuma az, hogy sikerül-e az egyensúlyt megtalálni az összegző, összefoglaló jellegű tartalom és a széttartó forma között. Ahogy a Závada-regények formailag mind erőteljesebben radikalizálódnak, ahogy az első két regény több hangnemű szerkesztésmódját sok- (és egyre több) szövegi struktúrák, egyre bonyolultabb időkezelési megoldások váltják fel, a tét és a feladat is mind nagyobb lesz, hogy a regény ne essen szét, a témákból adódó összefogó jellege megmaradjon. Ebből a szempontból véleményem szerint *A fényképész utókor*a sikerült talán a legjobban, a *Természetes fény* pedig sajnos csak félig-meddig valósítja meg célkitűzéseit. Az említett szereplő-visszatéréseket, Milota és Osztatni alakjának megidézését kissé funkciótlannak érzem, szerepük jórészt tényleg csak az emlékeztetésben és a korábbi regényekkel való interakció, az egységes regényuniverzum lehetőségének felvetésében rejlik. Persze nem várhatunk valamiféle T.-ben játszódó *Emberi színjátékot*, az ilyen totális szintézisigény valószínűleg tényleg anakronisztikus lenne, ám a korábbi regények figuráinak felvillantása itt nem túl sok funkcióval bír, szerepük szinte elhanyagolható.

Ami nagyobb probléma, az éppen a formából adódó túlrtság. A folyamatos narrátorváltások, a különböző hangok egymásba mosódása, az akár egy bekezdésen belül, gyakran szinte jelöletlenül bekövetkező perspektívaeltolódások nem könnyítik meg az olvasó dolgát. Ez persze önmagában nem lenne baj, ez a Závada-regény egyfajta lassú, elidőző befogadói magatartást követel, olyan olvasót, aki kíváncsi a regénybeli szereplők sorsára, aki képes és hajlandó türelmesen átjárni a szövegvilágon és a különböző narratív hangok, valamint a képek közti játékokat felfedezni. Mindezzel együtt azonban véleményem szerint a regény olykor egyszerűen feleslegesen túlbonyolított, a számtalan történet, az állandó hang- és hangnemváltások időnként éppen azt gátolják meg, hogy bizonyos jelenetek valóban megdöbbentőek vagy tragikusak legyenek. Számtalan emlékezetes szakasz, szerelmi jelenet, hadi esemény vagy családi dráma mellett olykor tényleg elsikkadnak bizonyos részletek, mintha időnként a szerkezet kicsúszna a történeteket koordináló narrátor kezéből, túlságosan, olykor feleslegesen bőbeszédű a szöveg, bizonyos narratív hangokon pedig érezhető a megírtság, az erőteljes stilizáltság. Míg főleg *A fényképész*, de az *Idegen testünk* is látszólag bonyolultabb struktúrájuk, időbeli ugrásaik mellett is feszes szerkezetű, egységesen felépített szövegek tudtak maradni, itt mintha az anyag túllépett volna szerzőjén, alapvetően lineáris történetvezetése mellett is jóval szétfolyóbb, mint a korábbi szövegek.

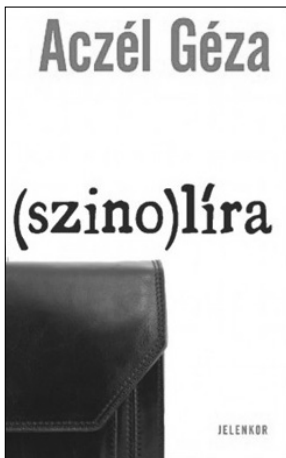
A kritikám elején arról írtam, hogy Závada új regénye aktuális, és a szövegnek az egyik téje egyértelműen annak a kornak a kisémbri nézőpontból való bemutatása, amelyről szinte minden időszakban csak bizonyos ideológiák felől lehetett beszélni: egykor szélsőségesen, elítélően, manapság pedig megszépítően, hamis nosztalgiával. A mű magát a hajdani történelmet kívánja ábrázolni, úgy, ahogy azt résztvevői megélték, bemutatni, amit láttak, láthattak belőle a saját perspektívájukból. Závada meg akarta írni a korszak nagyregényét, s ha ez nem is sikerült neki teljes mértékben, kétségkívül egy jó regénnyel lettünk gazdagabbak, amely nem könnyű és nem is tökéletes, de mindenképpen emlékezetes és nagyon tisztességes mű. Ez pedig manapság nagy szó, és nagyon kell, hogy legyenek ilyen könyvek.

A ROMLÁS VIRÁGAI

Aczél Géza: (szino)líra. torzósztár

Már a 2003-as *ablak(szakács)* című Aczél Géza-kötet kapcsán elhangzott, méghozzá épp itt, a *Jelenkor*ban, hogy a címbe rejtett a-sz játék akár a-zs-nek is érthető, a kötet így az enciklopedizálás igényét sejteti, hangzásában még az *Ablak-Zsiráf*ot is asszociálja, amire az azt követő, *szakma(alkony)* cím csak ráerősített (Tarján Tamás, *Jelenkor*, 2006/1., 86.). Jogos volt ez az észrevétel, hiszen ezek a kötetek valóban egy teljes világot igyekeztek bemutatni, de ez a világ már akkor is nagyon szűkös volt, hiszen egy visszahúzó, magányos, a családtagjait és a barátait már csak gyászoló, tudatosan a kicsi panellakásba, annak is leginkább a teakonyhájába húzó lírái hős hétköznapijaira és gyerekkori emlékeire korlátozódott. Azóta azonban, ha lehet, még fojtogatóbb lett ez a tér: a külvilágból csak a gátlástalanság, az embertelenség és a romlás látszik, az emlékek pedig a végleg elvesztett, egykor boldog vagy boldognak hitt időszakra koncentrálnak. Az enciklopedizálás vágya azonban mintha továbbra is élne. Legalábbis erre utal az új kötet szótárszerűsége, az a-zs mindent felölelő zártságának újra megcsillantott illúziója – de ahogy ez eredetileg is csak illúzió volt, úgy ma is eltéveszthetetlenül az. Hiszen már az alcím jelzi, hogy csak „torzósztár”-ról van szó, de enélkül is könnyen belátható, hogy a vállalkozás, mármint az, hogy a szótár minden egyes címszavához egy-egy vers kapcsolódjon „magyarázatként”, eleve reménytelen, és ebben a formában értelmetlen is lenne.

A kötet kétszáz címet tartalmaz, az „á”-tól az „ál”-ig jut el, és valóban szótárszerűen épül. Legalábbis annyiban, hogy a címszavak alfabetikusan követik egymást, szigorúan és jól kiszámíthatóan: a címszó minden esetben szerepel a szövegben is, jellemzően a szótári alaknak megfelelően – ráadásul a versek az esetek többségében szorosan kapcsolódnak a címszó keltette asszociációkhoz, az adott szó valóban a szöveg központjába kerül. A kötet cím a szinonimasztár felé tereli a figyelmünket, de ez a szövegépítkezés inkább az értelmező szótárra emlékeztet, azon belül is egy olyan wittgensteiniánus szótárra, ahol a szavak jelentését mindenkor és csakis a szavak használata határozza meg. Mint egy nyelvtanulónál: csak akkor mondhatjuk, hogy valaki ismer egy szót, ha képes azt mondatba foglalni. Az egynyelvű szótárak a definíciós kísérletek mellett ezzel próbálkoznak: példamondatokat kínálnak. Esetleg még szinonimiákat, ellentéteket mutatnak – ezek együtteséből már jó eséllyel megérthető egy-egy szó jelentése. Aczél viszont ennél tovább megy, és nemcsak a jelentést, hanem a jelentésményt is keresi, tehát azt a személyes kapcsolatot, amely mindenkit más-más módon, de odaköt egy-egy szóhoz. Hiszen a szavak képesek felkavarni, örömmel eltölteni, emlékeket idézni, mosolyt fakasztani vagy épp elszomoríta-

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2014
112 oldal, 1900 Ft

ni, attól függően, milyen érzelmekhez, milyen emlékekhez kapcsolódnak. Aczél a privát életből hozza rendkívül hosszú példamondatait, nagyon személyes élményekről és indulatokról beszél a versekben, tehát tökéletesen szembemegy a hagyományos szótárak általánosító, az érzelmeket és a privát nyelvek hatását kizáró gyakorlatával. Hogy csak egy példát hozzak: az *agyonút* című versben a címadó szó a fáradt és elcsigázott anya alakját idézi fel, aki talán durván, indulatosan mordult rá gyakran a fiára, de ez a szó mégis a konfliktust gyorsan követő megbocsátást, a „forró” csókot és „szenvedélyes” ölelést hívja elő. Nagyon elgondolkoztató ez, hiszen nyilvánvaló, hogy az egyes szavakhoz fűződő személyes kapcsolatok nem lehetnek részei a szó jelentésének, de mégsem függetlenek tőle, és biztosan meghatározzák a szó használatának módját is. Sőt: ez az érzelmi többlet teszi a nyelvhasználatot személyessé, vagy egyáltalán: emberivé.

Ráadásul Aczél verseiben a szójelentés és a személyes szóhasználat problémája egy hasonlóan fontos kérdést érint, mégpedig a másik megértésének kérdését. Ugyanis az elmúlt bő évtized Aczél-köteteiben megjelenő és mostanra még karakteresebbé és következetesebbé vált mizantróp, elégedetlenkedő figura szociális érzékenysége kifejezetten erős és árnyalt (maga a „szociális” szó az „érzékenység” különféle szinonimáival együtt legalább ötször szerepel a kötetben). Miközben rendre szidja az úrgazdagok gengsztertempóját, a politikai haszonlesők gátlástalanságát, a hatalom és a pénz közelébe kerültek kulturálatlanságát és érzéketlenségét, ugyanilyen mániakussággal teszi szóvá a szegények megaláztatásait, kilátástalanságát, az útszélien hagyottakat ért igazságtalanságokat. Több versben (kifejezetten: *adomány*) is feltűnik egy-egy koldus vagy nagyon szegény ember figurája, de ehhez mindig mély empátia is társul: mit jelent adni ennek az embernek, hogyan lehet a fölényünket elrejtve, a helyzeti előnyünket nem kimutatva, azaz a szegényebbet a szegénységére nem emlékeztetve, a szégyenérzetet ott, az elégedettségérzést itt elkerülve segíteni? A szavak jelentésének problémájával pedig úgy kapcsolódik mindez össze, hogy a másik ember szavainak és helyzetének megértése azt feltételezné, ugyanolyan tapasztalatokkal rendelkezünk, mi ő – de könnyen belátható, hogy ez lehetetlen. Ezért csak egyetlen esélyünk marad: saját életünkben kiindulva, annak analógiájára megérteni a másikat, ez esetben a leszakadt, megszomorított embereket. Úgy érzem, Aczél Géza ezt a stratégiát követi, amikor az önéletrajzi ihletettségu kötetek sorát írja, és egy idősebb vidéki értelmiségi életének buktatóira, útelágazásaira, gyerekkori emlékeire és mai szűkülő életlehetőségeire, boldogtalanságára, „fél proli létre” (*ágyaz*) emlékeztet. Egyrészt hangsúlyozza, hogy jóformán csak a sors véletleneinek köszönhető, hogy ki segít és kinek kell segíteni, másrészt jelzi, hogy a pénztelenségen vagy esetleg a hajléktalanságon túl még nem a boldogság következik – ahhoz még nagyon sok problémán kellene kinek-kinek átküzdenie magát. Szépen és egyszerűen fogalmaz: „az ember szerény és boldog szeretne lenni” (*agilis*). Mindez pedig végtelenül érzékennyé teszi ezt a beszélőt mások elesettsége vagy épp érdemtelen jómódja iránt – de fontos, hogy először, hosszasan, saját magát, saját sorsát próbálja megérteni, és ennek folyományaként a másokét elhelyezni. Szintén nagyon lényegesnek érzem a gyakran feltűnő tudományellenességet is a versekben. Ez sokszor kifejezetten gúnyos, elutasító, jellemzően az irodalomolvasás hermeneutikai aspektusára vonatkozik, máskor viszont beletörődő, a saját, részben az életkorra, részben a kutatói szocializációra utal. De a lényeges nem ez, hanem a tudományos magyarázatok háttérbe helyezése a szolidaritással, az együttgondolkodással és az együttérzéssel szemben. A kötet verseinek mélyén az az Aczélra oly jellemző felismerés lapul, hogy még ha minden lehetséges tudományos kérdést megválaszolnak is a tudósok, életproblémáinkat még csak nem is érintik majd.

Miféle életproblémák köré rendeződnek a versek? A fentiek mellett az elveszett ifjúság, illetve az öregedés egyre gyakrabban előbukkanó jelei megkerülhetetlenek. Ez igen népszerű irodalmi téma, érdemes tehát arra figyelni, miben különbözik Aczél Géza nézőpontja a már ismertektől. Az újabb Aczél-kötetek fontos kérdése, hogy a saját életem, az eredménye-

im, a sikereim egyáltalán mit érnek. Lehet-e sikeresnek nevezni az életemet? Volt-e benne több, elértem-e mindent, amire lehetőségem volt? Hol voltak az életben a nagy fordulópontok, mikor voltak a minden továbbit befolyásoló döntések, jól döntöttem-e azokban a helyzetekben? Amikor Aczél „újabb” kötetéről beszélek, akkor a 2003 óta megjelent kilenc könyvre gondolok – és ezeket a versforma és a beszédmód mellett épp a nagyon erős ön-életrajzi érdekelttség, ezen belül is az iménti kérdések ismételt felvetése köti össze. A válasz pedig rendre az, hogy az irány már a gyerekkorban, a szülői házban eldőlt. Az *adagol* című vers így kezdődik: „talán azért nem vittem egész életemben sokra”, és aztán egy attitűd, az önzetlenség és a segítőkészség attitűdje magasztalódik, amelyet épp gyerekkorban, a körülötte élő jó emberektől tanulhatott el, és amely élesen szemben áll a ma sikeresnek gondoltak magatartásával. Saját magát „kismester”-nek mondja (*agonizál*), panaszkodik, hogy nem tanult meg rendesen egyetlen nyelvet sem (*aggodalom*), igyekszik megérteni, hogy az elindult egyetemi karriernek miért lett vége (*akadémia*), előkerülnek a kötelességtudatból vállalt gyerekek (*adódik*). Az *ágyás* pedig konkrétan azt mutatja meg, hogyan keresi a helyét a hatvanas évek művészei és bölcsészértelmiségei között a tehetséges falusi fiú, aki próbál ugyan feloldódni a padlóra hamuzó, a maguk körüli rendetlenséget a lázadás eszközének megélő barátai között, de nem tudja otthon érezni magát, csak frusztrálódik: „hátrány volt ilyenkor minden pillanat melyet az apró renddel otthonról hoztál”. Valahogy ott van az a nyomasztó érzés minden ide tartozó vers mögött, hogy mindig volt egy bizonyos hendikepje ennek a lírai figurának, ezzel együtt kellett volna felvenni a versenyt olyanokkal, akik könyvtárszobákban nőttek fel, akik kisgyerekként is különórákra jártak, akik már tizenévesen nyelveket beszéltek, akiknek a modern művészet is ismerős volt, akik készen kapták a társasági viselkedés szabályait, és akik a magánéletük alakítására is használható mintákat örököltek. Ugyancsak régi dilemma ez Aczél költészetében, és úgy tűnt, a 2006-os, (*fél*)*édes hendikep* című gyűjteményes kötet már címével eldőnti ezt a kérdést, de úgy látom, ez örök téma marad: a méltatlanság felemlítése és az elfogadás természetessége együtt szólal meg az itt említett versekben is. Utóbbira legyen példa azokon túl az *aggaszt* egy sora: „nem kéred számon az áttekinthetetlenül terpeszkedő világon vak sorsodat”, előbbire pedig az *ájult* részlete, amely a kérdéssel kapcsolatos indulatokból is felvillant valamit: „minden gesztusban a kicsik szopnak akik szocializálódásom okán mégis csak barátaim”.

A másik nagy dilemma a gyerekkorral egybeeső történelmi kor értékelése. Arról van szó, hogy bármilyen tudásunk is van az ötvenes évek mélysötét, személyi kultusszal és tézsesítéssel terhelt, diktatórikus éveiről, az akkor felnőtt gyerek mégis szívesen emlékszik ezekre az évekre. Ez létező feszültség: a Rákosi-kor és aztán a Kádár-kor is kegyetlen és hazug volt, de ha valaki akkor volt gyerek, joggal érez nosztalgiát – nyilván nem politikai okokból, hanem azért, amiért a legtöbben szívesen gondolnak a gyerekkorukra. Aczél úgy oldja fel ezt a dilemmát, hogy a rendszerváltást leértékeli, és azt mondja: „a ma is egy gonosz mostoha” (*agronómus*). Azt mondja, hogy a romlás tovább folytatódott, és ma már mindenhová elér, a kontraszelekció, a tehetségtelenség és a korrupció rendezi az életet. A változást nem tagadva, de annak értékében kételkedve beszél Aczél erről a folyamatról: „valami embertelenül nagyot változott” (*agyaqáru*), és: „az egész bohózat az agresszívnek van kitalálva” (*akarnok*) – miközben a szocialista korról is megvan a lesújtó véleménye, például a szabadság kicsinyes korlátozását felmutató *adóállomás*ban. Mindebből újra csak mély sóhaj hallatszik ki, a méltatlankodásé, hiszen a történelem eszerint eljártssa a normális, harmonikus, netán boldog élet esélyeit, és csak a keserűséget, a csalódásokat hagyja hátra. Mintha nem élhetnénk a saját életünket – vagy ezzel együtt, így teljes az életünk? Újra csak azt látom, hogy az Aczél-versekben ugyan eldöntöttek látszik a kérdés, de mégis végig ott a feszültség. Látszólag ott a belátás, az elfogadás, a legyintés az egész történelemre, sorsra, politikára, okoskodásra, a néhol cinikus, máshol sztoikus hátrahúzódság, de közben a sértettség, a megbántottság, a harag, a szomorúság utat tör magának. Például

a szóhasználatban: „szalonnázgató seggfej” (*akárcsak*), „fontos köcsög” (*adminisztráció*), „agya ment parlament” (*adásvétel*), „idióta pártbeliek” (*adó1*), „éretlen pöcsösök rángatják fentről az életem” (*agyoncsévelt*), „kapjátok be a faszom az önbizalom mögött” (*aktus*) és a többi. Mindez nagyban hozzásegíti a szövegeket ahhoz, hogy ennek az összetett személyiségnek a gondolkodásába és értékválasztásába jobban beelássunk, helyre tesszik a máshol finomabban megfogalmazott állításokat, de nyelvileg is árnyaltabbá, izgalmasabbá tesszik a kötetet. És még egy megjegyzés ezzel kapcsolatban: tudjuk, micsoda divatja volt néhány éve a politikai költészetnek – Aczél Géza neve viszont talán fel sem bukkant az ezzel kapcsolatos vitákban, és a 2012-es *Édes hazám* című reprezentatív antológiába sem válogatták be versét. Nehéz ezt megmagyarázni, de nem is az én dolgom.

Az azonban ezzel együtt sem vitatható, hogy a szövegek ma már stílussteremtőnek nevezhetők – Aczél Géza évtizedekig kísérletezett a szabad verssel, míg végül rátalált arra a mégis-rímelő formára, amely mára a védjegyévé vált. Az előző nyolc kötetben voltak rövidebb és hosszabb szövegek rövidebb és hosszabb sorokkal, volt, hogy gyakoribbá vált a sorokon belüli rímelés, volt, hogy teljesen elmaradt, ez a kötet viszont minden korábbinál egységesebb: kétszáz, egyenként tizenkét soros verset olvashatunk, és ezek a margótól margóig futó soraikkal kinézetre is téglaszerűek, masszívak, tekintélyesek. Szerencsére most a tördelés is kifogástalan, így a forma, a központozás nélküli szövegfolyam és a cselesen elrejtett enjambement-ok a szöveg belső szabályai szerint tudnak érvényesülni. Az egymondatos versek tömbként esnek elénk, és bizony óriási figyelmet követelnek, első olvasásra nagyon nehezen érthetők. Aczél mesterévé vált az olvasás nehezítésének. A jelzőkkel zsúfolt szöveg, a bonyolult mondat szerkezet, az egymástól távolra húzott, összetartozó mondatrészek és főként a rendkívül hosszú mondatok, melyek tagolásához még a sorvégek sem nyújtanak segítséget, rutinos és türelmes olvasót kívánnak. Csak egy véletlenszerű példán szemléltetve ezt a technikát: „mint egykor fizika órákon mágnes rudakra / a talányos vasreszelék úgy húzódik valami ismeretlen delejre némi vibrálgató bizonytalanság / után a tette vágyó elme” (*agyondícsér*).

Biztosan nem tesz jót ez a nyelvi és formai világ e költészet népszerűségének, de ez az életmű a maga négy évtizedes útkeresésével és kísérletezésével, örökös magába záródásával nem is igényli a népszerűséget. Ráadásul ez alatt a negyven év alatt annyiféle poétikai divat felvillanását és kihunyását láthattuk, annyi ifjú tehetség szárnyalását és eltűnését, hogy az aktuális versolvasási preferenciáktól butaság is lenne a kötet értékét függővé tenni. Habár ebből a szempontból sem áll Aczél Géza könyve rosszul, hiszen az elmúlt években a komolyabb, nehezebb témák, a súlyosabb versmondatok, az értelmezést megnehezítő költői eszközök ismét a poétikai érdeklődés előterébe kerültek. Fontossá vált versben és regényben is az identitás labilitásának problémája, az a kérdés, miképp épül az emlékeinkből, a szocializációnk folyamatából és a vágyainkból az énképünk, és hogy ez miképp változik a környezet nyomására vagy saját belső konfliktusaink eredményeként. Aczél régen megtalálta azt a poétikai keretet, melyen belül személyes érintettséggel, saját, de folyamatosan formált költői nyelven tud többek között ezekhez a kérdésekhez is hozzászólni. Láttuk, ugyancsak kikerülhetetlen elem a kötetben az elszegényedés, a megalázottság emberi szituációja, a társadalom alján élő milliók helyzete, amelyet ezek a versek, persze, nem megoldani, hanem megérteni kívánnak. Megérteni a lentre vezető utakat, a kitérés reménytelenségének okait, és megpróbálni beelátni valamennyire a bolt pénztáránál aprókat számolgotó emberek nyomorúságába és boldogtalanságába. Míg a korábbi Aczél-kötetekben a személyes sors tabusított momentumainak felszínre hozása, a szembenézés kegyetlen bátorsága volt a legfontosabb tét, most inkább ez, a periféria megszólítása és megszólaltatása az igazán lényeges esemény. Mindez részletekig átgondolt és kimunkált költői nyelven, precízen kitalált versformában és a szótár kínálta játék terét maximálisan kitöltve valósul meg, betetőzve ezzel az életmű újabb szakaszát.

HŐSIES BŰNÖSÖK

Varga Máttyás: *hajnali 3*

Varga Máttyás tavaly megjelent kötetéről, a *hajnali 3*-ról számos színvonalas kritika született, ezért a jelen írásban nem törekszem a tőlem telhető legteljesebb részletességre, hanem csupán néhány olyan jellegzetesség körüljárására szorítokozom, amelyeket átgondolásra érdemesnek tartok a kötethez, illetve az életműhöz való közelítéskor.

A *hajnali 3* legerőteljesebben Varga előző kötetéhez, a 2011-ben megjelent *parsifal*, *parsifal*hoz kapcsolódik, amennyiben átveszi belőle azt az erőteljes alapszisztust, hogy megjelöl egy olyan mitikus és epikus háttértörténetet, amelyhez a versek és a kötet mint egész hypertextusként kapcsolódik. A *parsifal*, *parsifal* háttérét a Grál-legenda több forrás/feldolgozás alapján megalkotott olvasata adta, amelynek legfőbb jellegzetessége az volt, hogy jelentéssel és jelentőséggel ruházta fel azt a ténytet, hogy a történet Chrétien de Troyes-féle változata (amely mind közül a legrégebbi) befejezetlenül maradt. A legtöbb változatban (és feltehetőleg Chrétien de Troyes eredeti szándéka szerint is) Parsifal története klasszikus megváltástörténet: például Wagnernél egyedül az erdőben nevelkedő, tiszta és naiv Parsifal képes ellenállni a bűnnek (többek között a nők csábításának), legyőzni a gonosz varázsló Klingsort és így visszaszerezni tőle azt a szent lándzsát, amelynek érintésétől a legfőbb grálpap, Amfortas sebe begyógyulhat. Ehhez képest Varga Máttyásnál Chrétien de Troyes nyomán a történet ott szakad félbe, hogy Parsifal meggyónja egy remetének, öt évig istentelenül élt – vagyis a megváltástörténetből bűnbeesés-történet válik, amelyben a megváltás Parsifal számára is csak reményként villanhat fel (és így a grálpap számára is).

Míg Parsifal története valóban mitikus, a *hajnali 3*-ban egy történeti esemény válik a versek epikus háttérévé, ami által egykor valóban élt emberi alakok absztrahálódnak típusokká, egyszeri és sajátos tragédiájukból pedig példázat lesz. Ez a történet Carlo Gesualdóé, azé a 16. századi zeneszerzőé, aki (a korabeli törvények szerint jogszerűen) megölte a feleségét és annak szeretőjét – egy lehetséges olvasatban ők a kötet többé-kevésbé megfogható szereplői, beszélői, megszólítottjai, és rájuk is utal a címbéli hármas szám. Hogy ez a háttér mitikussá is válik, az részben a történeti esemény utóéletének tudható be (amely maga is mitizálódott; egyes változatok szerint Gesualdo később másokat is megölt, más változat szerint a felesége szeretője női ruhában volt, amikor rájuk tört stb.), részben pedig annak, hogy Varga Máttyás a *hajnali 3*-ban Gesualdo személyes tragédiáját az egyik zeneművével, a *Tenebrae* rezponzóriumciklussal olvasa össze, amely a nagycsütörtök és nagyszombat közötti eseményeket dolgozza fel Krisztus Olajfák hegyi virrasztásától

Magvető Kiadó
Budapest, 2013
77 oldal, 2290 Ft

a sírbatételig. Vagyis a *parsifal*, *parsifal*hoz hasonlóan a *hajnali 3* is bűnbeesés- vagy bűnös-ségtörténet, amelyben a személyes bűnöktől való megváltódás, az üdvözülés határozott reményként jelen van, de anélkül, hogy valóra válna – összhangban azzal a felfogással, amely szerint az egész életünket ebben az állapotban éljük.

Úgy gondolom, a *parsifal*, *parsifal* alapötletét, ami – a szerző szavaival élve – egyfajta regény megvalósítása volt versekben, a *hajnali 3* szerencsésebben, mert egyszerűbben valósítja meg. A *parsifal*, *parsifal* számomra hozta az intellektualitást előtérbe toló verses-kötetek megszokott befogadói sémáját: először nagyon izgalmasnak tartottam a koncepciót, majd zavarni kezdtek a gyakran említett személy- és helynevek, amelyek felfejtéséért folyton hátra kellett lapoznom a függelékhez. A *hajnali 3*-ban ezzel szemben nincsenek nevek, sem függelék: az epikus háttér sokkal egyszerűbb, diszkrétebb, és ezáltal a (persze nagyon korlátozott értelemben vett) regényszerűség úgy érvényesül, hogy közben a líra-
iság sem csorbul.

Az egyszerűség mellett a másik fő különbség a két történet között az, hogy a *hajnali 3* nemcsak egy általános értelemben vett emberi sorsot, hanem emellett egy művészsorsot is tárgyává tesz, hiszen Varga Mátyás ahhoz az értelmezési hagyományhoz kapcsolódik, amely összefüggést lát Gesualdo a személyiségét egész életén át meghatározó bűntudata és zenéjének rendkívüli merészsége, innovativitása között, amely (például ha a kromatikusság menetek használatát nézzük) csak a 20. században talált követőkre. Ennek megfelelően a *hajnali 3* versei azt hangsúlyozzák, hogy egzisztenciális probléma és művészi probléma végső soron egy és ugyanaz: a bűnbeesés traumája és a bűnösség állapota az, ami Varga Mátyás versbeli beszélőit meghatározza, amit azonban – hiszen ez kinek-kinek elidegeníthetetlenül egyéni tapasztalata – nem képesek a maga teljességében megosztani, kommunikálhatóvá tenni, vagyis külsővé tenni, feldolgozni és megszabadulni tőle. A művészet tehát kísérlet az öngyógyításra azáltal, hogy megpróbálunk új nyelvet találni arra, hogy legegényibb tapasztalatainkat megfogalmazzuk. Ahogy a cím nélküli versekből álló kötet egyik *ars poetica*ként is olvasható darabja megfogalmazza: „agyad egyszer csak el- / kezd mondatokat termelni, // és érvényességük egyetlen / kritériumává [...] a nehezen / leírható »pontosságot« teszi”, „és / most, fényes nappal szinte maguktól, / az öngyógyítás / bárgyú eszközöként indultak // el mondataid a fájdalomnak / ebben a korai periódusában” (32.). Ez a nyelvkeresés a kötet egyik legfőbb témája, illetve ezen keresztül a csend mint a tökéletes zene keresése – hiszen a vágyott utópisztikus végpont (a megváltás) egymás teljes megértése, az ideális hallgatás, amikor már többé nem lesz szükség nyelvre: „megtanultam hang nélkül beszél- / ni, és mindent elmondok neked. [...] melyikünk ne lenne elégedett / ennyi csenddel?” (40.) Mindezt egy mondatban úgy lehetne összefoglalni, hogy Varga Mátyásnál a művészet a bűnhöz kötött: ha lehetséges volna is a megváltottság állapotában élni ezen a Földön, a megváltott akkor sem szerezne zenét vagy írna verseket (ahogy Kierkegaard-nál sem ír a hit lovagja).

A nyelv, amit Varga Mátyás a verseivel keres, egyébként – részben az ő hatására – a fiatalabb generációban mostanra szinte köznyelvvé vált. Többek között Nemes Z. Mária vagy éppen Szabó Marcell sokszor eszünkbe juthat, látva a *hajnali 3* verseinek főbb technikáit. Ezek közül a legfőbb alighanem az, hogy a megismerés egyedül megbízható eszköze az emberi testet tekintve, mint ami a legsajátabb tapasztalatok gyűjtőhelye. Ugyanakkor ez a test nem beszél, tehát közlései az ész közvetítésére, valamiféle „fordításra” szorulnak. Ennek két következménye van. Egyfelől a test – mint az ész figyelmének tárgya – külsővé válik, tárgyasul és elidegenedik, ami által gyakran kerül alanyi pozícióba: „ezek // az öklök még túl fiatalok, / csak ritkán találják el a mér- / téket” (41., kiemelés tőlem). Másfelől a test paradox módon egyszerre élvez kiemelt bizalmat (mint egyedül megbízható ismeretforrás) és tárgya az örök bizalmatlanságnak (hiszen mint minden, ami közvetítésre szorul, félreérthető, félreértelmezhető), ami által a versnyelv hol deskriptív

(„gyomrod nem szereti a / távolságot, figyelmen kívül // hagyja az új ízeket, elkezdi a / mérgezés”), hol pedig erőteljesen absztrakt fogalmakkal operál (például szégyen, vezeklés, alázat stb.). E kettősség miatt Varga Mátyás kötetét olvasva gyakran érezzük úgy, hogy nagyon távoli valóságselemek kerülnek egymás mellé, bonyolult asszociációk keresésére ösztönözve bennünket.

Művészsors és általános emberi sors egységére látszik utalni az a formai megoldás is, ahogyan Varga Mátyás a *Tenebrae* ciklushoz nyúl. A rezponzórium egyházi műfajának lényege a bővítő ismétlés: egy rövid mondathoz (amely lehet zoltárvers éppúgy, mint más bibliai idézet vagy éppen költői szöveg) egy hosszabb magyarázó-bővítő betoldás kapcsolódik, majd végül arra mintegy válaszul ismét visszatér a kiindulómondat második fele. A kötet második felének háromszor kilenc verse egyfelől követi ezt a szerkezetet, másfelől kiindul a szövegbázisának a kötet első felének szintén háromszor kilenc versét választja, ezzel valamiféle sajátos szent szöveggé, egyben folyamatosan magára visszautaló, körkörös szerkezetű könyvművé avatja a kötetet – aminek az az ára, hogy az egyes versek önállósága sok esetben elvész. A magam részéről ebben látom a kötet egyik gyenge pontját: a könyv második felének ismétléseit sokszor éreztem mechanikusnak, kényszeredettnek, vagy azért, mert a rezponzorium „válasza” nem tűnt a szöveg természetes zárókövének, vagy azért, mert úgy éreztem, a rejtélyes visszautalásoknak nincs meg a valódi fedezetük, nem mutatják sajátos, új fénytörésben a könyv első feléből átémelt sorokat.

A *hajnali* 3 egyik legérdekesebb vonása az, hogy ha el is fogadjuk az epikus háttér, illetve néhány vers azon sugallatát, hogy a kötet három szereplőt vonultat fel („megfigyelésünk egyet- / len tárgya valószínűleg hár- / munk kényes egyensúlya” – 21.), az egyes szereplőket akkor sem tudjuk szinte soha beazonosítani; az az érzésünk, a gyilkosság áldozatai, a házasságtörők szétválaszthatatlanul összemosódnak magával a gyilkossal. Ennek az eljárásnak a végső elméleti fedezetét Varga Mátyás kötetében mindig a keresztény antropológia adja meg, amely szerint bár vannak nagy bűnösök és vannak erényes emberek is, Isten előtt végső soron mindannyian bűnösök vagyunk, és az isteni kegyelem adománya nélkül nem üdvözülhetünk. Úgy látom, Varga Mátyás több kötetében is azzal a problémával küzd, miképpen lehet elérni, hogy a versek egyszerre legyenek személyesek és személytelenek, vagyis hogy az elidegeníthetetlenül személyes mindig egyúttal általánosan igazként álljon előtűnk.

Ahhoz, hogy ez a közvetítés létrejöhessen az általános és az egyéni között, valahogy el kell tüntetni a verset író szubjektumot mint kitüntetett helyzetben lévő valakit – azt hiszem, ez lehet a válasz arra a kérdésre is, miért szedeti „varga mátyás” rendre csupa kisbetűvel a nevét a kötet címlapján. A legradikálisabb – és szerintem kevésbé sikerült – kísérlet ezen a téren a 2009-ben megjelent *hallásgyakorlatok* kötet volt, amely szerint a szerző csupán mediátor, akinek a feladata kimerül abban, hogy gyűjti és összerendezi az utcán vagy akárhol másutt hallott beszélgetéstörödékeket – vagyis a fikció az volt, hogy a kötet versei véletlenszerűen egymás mellé kerülő (tényleges) beszélgetéstörödékek, amelyek szükségképpen, a világ szerkezetéből (tehát nem a szerző szándékából) következően adják ki azt az olvasatot, amelyet kiadnak. Viszont érdekes módon éppen ebben a látszólag radikálisan szerzőellenes kötetben lehetett a legerőteljesebben érezni a szerző jelenlétét; a kérdés bennem nem úgy merült fel, hogy miféle világ az, ahol ilyen beszélgetések zajlanak, hanem úgy, hogy kiféle-miféle valaki az, aki éppen ilyen beszélgetéseket hall meg vagy aki ilyen világot „hall ki” a beszélgetések mögül. Tehát a *hallásgyakorlatok* nagyon is fölvetette a szerző etikai pozíciójának kérdését: hogy jön ahhoz valaki, hogy (ha versenként 10 beszélgetéstörödéssel számolunk) körülbelül 400 ember egyéni sorsát egy kalap alá veje, és azt sugallja, hogy azok lényegük szerint ugyanolyanok?

Ezt az etikai problémát orvosolta a *parsifal*, *parsifal* úgy, hogy egy mítosz háttére előtt bontott ki nagyon is hétköznapi és egyéni történeteket: egyfelől ez szintén eltüntetete,

vagy legalábbis a mítosz elmesélőjének megtéve a háttérbe szorította a szerzőt, másfelől így a versekben hangot kapó egyéni sorsok nem egymással azonosultak, hanem csupán a történetük került egy-egy pillanatra átfedésbe a mítosz fiktív szereplőinek történeteivel, és vált ezáltal valamilyen típus alapján magyarázhatóvá anélkül, hogy egyéni mivolta kétségessé vált volna. A *parsifal*, *parsifal* tehát azokat a pillanatokot kereste, amikor átjárhatóvá válik a mindennapi és a mitikus – a *hajnali 3*-ban pedig már kiindulópontnak tűnik, hogy mítosz és történelem az egyes ember életében találkozik, vagyis ez az átjárás az embernek a teremtésben betöltött helyzetéből következően minden pillanatban lehetséges. Hiszen ahogy a hétköznapi küzdelmeinkben mi is a bűnbeesés és a megváltás keresés nagy történetének részesei vagyunk, úgy a mítosz szereplői is hétköznapi emberek, akiknek az élete legalább annyira szól nők megkívánásáról és traumatikus döntésekről, mint a szent grál kereséséről vagy a szent lándzsa visszaszerzéséről. A két szint lényegében egy és ugyanaz. És innen, a mitikus és a hétköznapi egymásra vetítéséből adódik az az érzésünk, hogy van ezekben a folyton félénk, örökké tétovázó hangokban valami heroikus, ami Varga Mátyás versvilágának sajátos pátoszt kölcsönöz. A kereszténységben ugyanis mindenki hős, még hozzá mindenki bukott hős – egyszerűen mert a teremtésbeli helyzete egy önerőből megnyerhetetlen hősi szcenárió részévé teszi az embert, és ezt a küzdelmet rója rá, akár akarja, akár nem.

Dan Perjovschi (RO): *Románia eltávolítása* 1993–2003/2006,
fali installáció videóval és egy levéllel, Gregor Podnar Gallery, Berlin

MOST HADD PRÓBÁLJAM ÉN

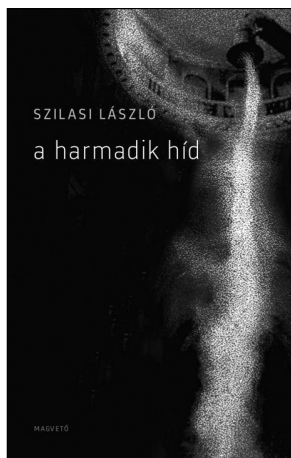
Szilasi László: *A harmadik híd*

Nem túl izgalmas azokat a szépirodalmi műveket olvasni, melyekben irodalommal teoretikus szinten is foglalkozó szerzők valamely irodalomelméleti konstrukciót modelleznek. Ám annál élvezetesebb, amikor a teoretikus érdeklődés inspirálni tudja a mű kidolgozását. Szilasi Lászlónak második regénye, *A harmadik híd* is ilyen – akárcsak a *Szentelek hárfája*. A mű élvezetes, nem hagyja az olvasót nyugvópontra jutni, egyszerre több egymással egyenértékű olvasat között kell folyamatosan lavírozni, anélkül, hogy az egyes olvasatok csak részleges megoldást kínálnának. Épp ellenkezőleg: minden újabb és újabb olvasat le tudja fedni a szövegegszt, ami nagyon aprólékosan és igényesen kimunkált regényszerkezetről tanúskodik.

Az eddig megjelent recenziók némelyike megemlíti, sőt, üdvözli, hogy Szilasi a szépirodalmi művekben kevéssé tárgyalt hajléktalanság témáját választotta könyve alapanyagául. A mű viszont messze túlmutat a hajléktalanság akár valamiféle szociografikus bemutatásán. Eleve az is kérdéses, hogy kik a hajléktalanok. Ugyanis a nyolc főből álló kis csapatról – a regény főhőseiről – később kiderül, hogy ők csak az „arisztokrácia”, néhány szerencsés, akik egyáltalán nem reprezentálják a hajléktalanságot. Mások generációs regényként értelmezik *A harmadik hidat*. Az ötvenes korosztályon keresztül közelíti meg a kivándorlás és hazatérés problémakörét, ami sok szempontból hasonlóságot mutat a társadalom alatt élők problémáival.¹ Egy további lehetséges értelmezés szerint a hajléktalanság csak apropó, hogy szélsőséges formában tehesse fel a regény az ember mibenlétére vonatkozó kérdést. Egy ilyen nézőpontból a társadalom által fontosnak tartott értékek relatívvá, megkérdőjelezhetővé, átrendezhetővé válnak. Elgondolkodtatók, sokszor heurisztikusak a szabadságról, munkáról, test és lélek viszonyáról, emberi kapcsolatokról szóló gondolatmorzsák.

A *Szentelek hárfájához* hasonlóan itt is több – pontosan kettő – egymástól eltérő elbeszélő nézőpontjából értesülünk halálesetekről, ám kérdés, hogy miként történtek meg, vagy egyáltalán megtörténtek-e. Azonban itt a bűnügyi szál nem tartogat különösebb megfejtésre váró titkokat, az elbeszélések különbözősége nem episztemológiai, hanem retorikai problémára hívja fel a figyelmünket. Az eltérő történetek eltérő olvasási, valóságértelmezési stratégián alapulnak, ennek hangsúlyozása az értelmezés regényévé teszi a könyvet.

Még sorolhatnám a lehetséges értelmezői kereteket, de a továbbiakban inkább néhány felvetett olvasatot szeretnék jobban kibontani, amelyeken keresztül talán betekintést

¹ Csikós Kornélia: *Megjelent Szilasi László generációs regénye*, 2014. 03. 04. (<http://mno.hu/grund/megjelent-szilasi-laszlo-generacios-regenye-1213049>)

Magvető Kiadó
Budapest, 2014
354 oldal, 3490 Ft

nyerhetünk abba, hogyan működik *A harmadik híd* szövegvilága. Ha mégis választanom kellene egy kulcsfogalmat, amelyhez a legtöbb olvasat kapcsolódik, amely valamelyest összefogja a széttartó szálakat, az a helyettesítés, helyettesíthetőség fogalomköre lenne. A borító hátoldala is ezt emeli ki: „Rendben van, gyenge barátom. Megölöm helyetted neked.” Helyettesíthető-e az ember? Megtehetek-e valaki helyett valamit? Megtudhatom-e az igazságot más helyett? Olvashatom-e a világot más helyett? Ezek a kérdések lépten-nyomon előjönnek az interpretáció során, később visszatérek rájuk.

A két narrátor két régi barát, akik harmincéves osztálytalálkozójukon futnak össze újra. Az első és utolsó fejezetben Sugár Dénes (Deni) elbeszéléséből ismerjük meg az osztályt, a régi történeteket, de megtudjuk azt is, hogy mi történik éppen az összejöveten. Ebbe a szituációba ágyazódik bele Nosztávszky Ferenc (Noszta) szintén önelbeszélése, aki huszonkét Kanadában töltött év után hazatérve Szegeden az utcára került, ahol találkozott Foghorn Péterrel, az azóta elhunyt osztálytárrsal, akit a hajléktalanok csak Robotnak hívtak. Az elbeszélői hang ennek ellenére az egész szövegben egységes. Később még látni fogjuk, hogy mi lehet ennek az oka. Egyik sajátossága a történetmesélést megakasztó hosszabb-rövidebb kitérők, melyek mégsem teszik nehezkessé a cselekményt. Sőt, ezek a kitérők sosem öncélúak, az asszociációs vagy helyenként talált tárgy-szerű témaváltások összekötik a regény első ránézésre széttartó szálait.

Az exkurzusok néhol a szereplők részletes jellemzésére szolgálnak, legtöbbször történetek segítségével. Így ismerhetjük meg például az osztályt szervező korábbi, de részben még mindig érvényes emberi viszonyokat, amelyek fontos adalékok Noszta motivációinak megértéséhez. Másol a szereplők környezetét alkotó tárgyak és dolgok szabatos leírására irányulnak, miáltal nemcsak a hajléktalanok világát ismerjük meg jobban, hanem Noszta sajátos valóságérzékelésére irányítják a figyelmet. Számára a tárgyak jelentéssel telítődnek, ezeket folyamatosan értelmezi, és magára vonatkoztatja. A kitérők harmadik típusát pedig a gyakori eszme-futtatások alkotják, melyek az esszéregény műfajával rokonítják a művet. A tárgyak és a történések efféle folyamatos interpretációja nem fárasztja el az olvasót, inkább kulcsokat ad a regény olvasásához, és persze izgalmassá teszi a szövegvilágot.

A regény tetemes részét Noszta elbeszélése teszi ki az utcán töltött időről és Foghorn haláláról. Fontos tudatosítanunk, hogy a történet elhangzásának konkrét ideje és célja van: két évvel a visszatérés után Noszta informálni, sőt, meggyőzni akarja barátját arról, hogy ő ismeri a történetek pontos körülményeit, miután az osztályban már mindenki előrukkolt egy verzióval Foghorn halálával kapcsolatban.

Nem úgy volt az, Deni. Semmi sem úgy volt. És én most azt szeretném elmondani, hogy hogyan volt valójában. Nem mintha nem lenne most már teljesen mindegy. De én azért azt szeretném, ha legalább te tudnád. Ha legalább egyvalaki tudná, hogyan is történt valójában. (31.)

Noszta szövege retorikailag felépített, kompakt szöveg. Tele van olyan összefüggésekkel, utalásokkal, jelentéssel felruházott tárgyakkal és eseményekkel, amelyek egy jól kiépített értelmezés eredményei, és amelyek arra szolgálnak, hogy a hallgatót is meggyőzzék arról, hogy ez az értelmezés helyes. Az egyedül helyes. Érdekessége, hogy sok olyan részletet is közöl, amelynél maga Noszta nem lehetett jelen, tehát csakis más elbeszéléséből tudhat róla. Erre tesz is utalásokat. Foghorn haláláról viszont végképp semmilyen értesülése nem lehet, mégis részletesen, teljes bizonyossággal számol be annak mikéntjéről. Az utolsó fejezetben Deni elbeszéléséből megtudjuk, hogy számos dolog egyáltalán nem úgy volt, ahogyan Noszta elmondta. Tehát Noszta fikciót épített. Olyan fikciót, amelyről ő maga is

azt gondolja, hogy igaz. Kitölti a tudott dolgok közti hézagokat azért, hogy világértelmezése egységes legyen.

Ennek a fikciónak az értelmi szerzője viszont nem Noszta, hanem Foghorn. Aki, tudjuk, ugyanúgy elmondott dolgokat neki, mint most ő Deninek. És az elmondással ugyanúgy céljai voltak, mint most neki. Foghorn Péter az, aki tudja, hogyan lehet túlélni az utcán. Ha a világot nem hagyod szétfolylni körülötted, hanem magad számára valóvá teszed. Értelmezed. Strukturárod. Megkeresed a helyedet benne. Mint a városlakók. Foghorn kialakított számukra egy ritust: egy pontos napirendet és egy útvonalat, amelyen bejárják a várost a nap folyamán. (Ez az útvonal látszik a kötéstáblák belső oldalán.) Ezzel fölosztja számukra a teret és az időt. Felosztja a világot jelölőkre, hogy azok aztán jelentéssel tölthessenek fel.

A mi valóságunkban [...] minden az volt, ami, csak az, semmivel sem több. [...] De Foghorn, a Robot, aki ezt az egészet kitalálta és működtette velünk, mégis el tudta hitetni, hogy mindez mást is jelent, jóval jelentősebb önmagánál, igazán fontos dolog. (252.)

Tehát Foghorn mítoszt adott nekik a túléléshez. Ezután Nosztának már gyerekjáték volt felépíteni a maga történetét. A történet – abban a formában, ahogy élénk kerül – nem attól érdekes, hogy mi igaz belőle és mi nem, hanem attól, hogy hogyan van felépítve. A jelentést hordozó tárgyak, személyek és jelenetek motívumokká állnak össze. A legfontosabbak közülük talán, amelyek a megváltás fogalomköréhez kapcsolhatók.

Foghorn – Noszta történetében – messiási alak. Nevének jelentését feloldja a mottó Ray Bradbury-idézete. Azért jött, hogy vigyázzon a társaira, és hogy megmentse, vagy ha úgy tetszik, megváltsa őket. Mindentudó és mindenható: „Tudott ő mindent. Ült a Dugó téren, mint egy nagy kék pók, hegedült, hagyta, hogy befussanak hozzá az információk, szötte belőlük a fonalait.” (330.) Számtalanszor megemlíti elmaradhatatlan világoskék, Annapurna 1953 feliratú pufidzsekijét. Amellett, hogy az ikonográfiában a kék az isteni természet színe, az Annapurna az egyik legnehezebben megmászható hegy a nyolcezeresek közül, amelyet az ötvenes évek elején sikerült először meghódítani. Néhány utalás konkrétabb párhuzamba is állítja Jézussal Foghorn működését: mielőtt elmegy, hogy tudatosan vállalja halálát a többiekért, tart egy utolsó vacsorát. És valóban, azzal, hogy felépítette Noszta számára ezt a mítoszt, saját halálának mítoszáét, meg tudta menteni őt. Az már megint csak apró adalék, hogy a Tiszán átívelő Harmadik híd, ahonnan – Noszta szerint – a mélybe vetette magát, a vízzel éppen keresztet formáz. Elmondása szerint a legelevenebb emléke, amely összefoglalja számára az utcán töltött időt, éppen Anish Kapoor *Ascensio* című installációja, melyet a regény szerint a szegedi dómban is kiállítottak, és amely a könyv borítóján is látható. Így érnek össze a megváltás motívumai az elbeszélésben.

Itt viszont felvetődik a kérdés, hogy meg lehet-e valakit váltani vagy menteni helyette. A regény válasza az, hogy nem. És ezt tudta Foghorn is. Denitől tudjuk, hogy az utolsó gimnáziumi háziambuliban Noszta megkérte Foghornt, hogy feküdjön le helyette régi szerelmével, Zsarnótzay Margittal. A közvélekedés szerint ez meg is történt. Viszont az utolsó vacsora előtt, amikor Foghorn elmeséli Nosztának azt, amit Noszta nem tudhat, elmondja azt is, hogy akkor ő nem feküdt le Zsarnótzayval: „senki nem tehet meg senki helyett semmit”. (293.) Ezen a ponton persze teljesen lényegtelen, hogy valójában lefeküdtek-e vagy sem. Ezt mondta neki, azért, hogy legyen valami, ami megtartja a fenti világ számára, amiért érdemes kitarania. Hogy megértesse vele, hogy nem tehet meg helyette semmit. Csak mítoszt tud adni, reményt. Csak segíteni tud. Mint ahogy a ferences szerzetesek sem

kérdeznek semmit a hajléktalanoktól, csak segítenek. Még hozzá úgy, hogy gyertyát adnak nekik. Mert csak úgy maradhatnak meg embernek, ha világít bennük ez az utolsó kis láng, és aki nem figyel a lángra, arra ráég ez a koszos világ, mint Droll néni testére a hálózsákja.

Csak hogy mindez nem a hajléktalanokról szól, hanem arról a pár szerencsésről, akikért eljött Foghorn. Igaza van Radnóti Sándornak abban, hogy életszerűtlen: miközben többször elhangzik, százból egynek sikerülhet a visszajutás a társadalomba, addig ebből a nyolcfős társaságból három embernek is sikerült a kiugrás.² Életszerűtlen, de nem elentmondásos, mert ők hárman eleve nem is tartoztak igazán ebbe a rétegbe, ők még csak nem is a „felsőközéposztály” vagy az „arisztokrácia”. Noszta története inkább „hosszan elnyúló zsilipelés”, Odüsszeia: a külföldről hazatérő, identitását veszített férfinak meg kell találnia önmagát, hogy újra ember és a társadalom része lehessen. Hogy milyenek a valódi hajléktalanok, a tömeg, az erdőlakók, arról alig tudunk meg valamit Denitől az utolsó fejezetben. Vagyis éppen azt tudjuk meg, hogy semmilyenek. Nekik nincsen arcuk. Náluk nincsenek egyéniségek, mint Foghornék csapatában. Azért várja Deni hiába a találkozást a zsákos emberrel a szemétdombon, mert ők láthatatlanok, velük nem lehet összetalálkozni.

A regény itt jól behúzza az olvasót a csöbe. Háromszáz oldalon keresztül olvasunk a hajléktalanokról, az általunk is jól ismert arcokról, akikkel minden városban találkozhatunk az utcán, és ebben meg is nyugodunk: ki másról szólna egy hajléktalan-regény, mint róluk. Aztán kiderül, hogy az *igazi* hajléktalanok nem ők, csak eddig nem ismertük őket, mert őket nem lehet látni, mert ők nem a városban élnek, hanem a városon kívül, erdőben, nyomortanyákon. Azzal, hogy Deni elbeszélése felülírja, kijavítja Nosztaét, a regény más retorikai töltetet kap. Nem pusztán azt állítja, hogy vannak a Foghorn-félék és vannak az erdőlakók, hanem ennél többet: azt, hogy eddig rosszul ítéltük meg a dolgokat, mert igaz, hogy vannak a Foghorn-félék, de annál sokkal fontosabb, hogy vannak az erdőlakók, akiket eddig nem láttunk, pedig ők jelentik az igazi problémát.

Itt kell kitérnem a két elbeszélés egymásra rétegzettségére. Mint mondtam, a két elbeszélés eltérő olvasási, valóságértelmezési stratégián alapul. Noszta a Foghorn-tól kapott mítosz alapján tanulta meg olvasni a valóságot maga körül, csak így tudta fenntartani maga számára az emberi illúziókat. Ő úgy ismeri meg a világot, hogy fikciót épít maga köré. A szövegben Deni olvasásának metaforája a nyomozás. Ő az igazságot akarja meg tudni, még ha a nyomok töredékesek is. A másik metafora a dió, amelyet a regény elején és végén is felbont egy alkalmas „célszerszámmal”, az osztrigakéssel. Ő kívül (felül) van a hajléktalanok világán, amelyet ha meg akar érteni, akkor ki kell bontania, mint a diót, mögé kell néznie, és nem tévesztheti meg a Foghorn-féle mítoszteremtés fátyla. Ez a fátyol egyszer hasadt fel Noszta számára is, mégpedig az utolsó vacsora utáni delíriumos álomban. Akkor ő is megpillantja az erdőlakókat mint fenyegető, dühös hordát. És megpillantja a felette lévő világot is, azt, hogy a mítosz mögött valaki van, aki figyeli őket, aki vigyáz rájuk. Ez lehet a rejtélyes kilencedik. Ugyanis ekkor Noszta magában összeszámolja a csapatot, ami nyolc fő, és mégis kilencen vannak ott. „Négy pár. Mégis kilencen voltunk. Újrászámolom: kilenc. Négy pár ember. Mégis kilenc.” (266.) A kilencedik persze lehet Deni is, aki végig ott van Noszta történeteinek hátterében, csak Noszta nem tud róla.

Deni elbeszélése tehát több ponton is felülírja, relativizálja Nosztaét. Mindezt azért teszi, amiért Noszta is elmondta a maga verzióját: hogy meggyőzze a szöveg címzettjét arról, hogy az a valóság, amit ő mond. Csak hogy a valóság és a fikció ilyen összekeveredése mellett az olvasó már nem bízhat meg senkiben. Noszta sok dolgot Foghorn elbeszéléseiből tudott meg, amiről persze tudjuk, hogy nem mindig volt igaz, Foghorn a céljaihoz igazította mondandóját. Láttuk, hogy Noszta elbeszélése is markánsan konstruált szöveg,

² ÉS-kvartett. Keresztesi József, Radnóti Sándor, Szilágyi Zsófia és Károlyi Csaba beszélgetése Szilasi László: *A harmadik híd* című könyvéről, 2014. 04. 30. (<http://youtu.be/Nnk3rp9oxrU>)

célja szintén a meggyőzés. Viszont mi Noszta elbeszélését csak Denitől ismerjük, és Deni szövege – amely maga a regény főszövege – szintén konstruált. Ezt két tény is megerősíti. A könyvről szóló ÉS-kvartetten hangzott el a kritika: nonszensz, hogy valaki egy osztálytalálkozón ilyen formában mondja el ezt a történetet. Eleve nem mond valaki olyan kifinomult, sokszor igen benyolult mondatokat, amelyeket itt olvashatunk. Azt is megtudjuk Deni megjegyzéseiből, hogy az éjszaka egy pontján már mindketten igen részegek, és nyelvileg ez sem képeződik le.³ Én megfordítanám az érvelést: pont a stiláris homogenitás bizonyítja azt, hogy Noszta elbeszélése a Deniébe ágyazódik, valójában ebben a formában már Denitől származik, csak egy másik diegetikus szintre helyezve.⁴ Nem szabad figyelmen kívül hagynunk a zárójelbe tett alcímet sem: „Magánérdekű feljegyzések Foghorn Péter halálának ügyében”. Ha valamit, akkor ennek a mondatnak a nyelvi regiszterét pontosan azonosítani lehet: a nyomozó Deni feljegyzéseiről van szó. Ráadásul a feljegyzés per definitionem írásos műfaj, eszerint Deni valamikor (később) jegyezte föl, ami azon az estén történt, amit hallott Nosztától, és amit ő maga is végiggondolt a hallottak kapcsán. Ezt tudatosítva már egyértelmű, hogy miért egységes és miért olyan cizellált az elbeszélői nyelv, és logikusan azt is kijelenthetjük, hogy Noszta szavai biztosan nem ilyen formában hangzottak el, ahogyan leírták, vagyis – a fikció szerint – Deninek tulajdoníthatjuk az anyag olyan formájú elrendezését, ahogyan az élénk kerül.

De mi ennek az egésznek a tétje? A regényszerkezet az olvasót arra motiválja (ez a szöveg célja), hogy szálljon be a játékba, és legyen ő a narratív lánc következő eleme, aki Sugár Dénes feljegyzéseit olvassa és értelmezi. Méghozzá olyan olvasási módot javasol mellé, amely könyörtelenül az igazság megszerzésére irányul, mellyel a dolog mögé tud nézni. Az, hogy felhívja a figyelmünket az értelmezés relatív természetére, arra készlet, hogy – Nosztahoz és Denihez hasonlóan – alkossuk meg mi is a saját értelmezésünket. Ez az, ami nem spórolható meg. Nem olvashatja el más helyettem a világot. Parafrazeálva a fentebb idézett mondatot: senki nem értelmezhet senki helyett semmit. Mert csak akkor tudok ember maradni ebben a világban, ha magam számára valóvá teszem azt, mint ahogy Noszta is azzá tette az őt körülvevő Szegedet.

A könyv első és utolsó bekezdése pontosan ezt példázza. Denit testvére autóval hozza az osztálytalálkozóra, majd viszi el a vasútállomásra is. Először ezt olvassuk: „kinyitotta helyettem az anyósülés ajtaját, mert tudta, hogy nekem úgysem sikerülne. *Ennek, kérlek, finesze van.*” (9.) A végén Deni már megelőzi öccsét: „már kifigyeltem a fineszt, köszi, drágám, most hadd próbáljam én.” (349.) A könyv tulajdonképpen fejlődésregény is: egyrészt Deni megtanulja kinyitni öccse Suzukijának ajtaját, másrészt mi olvasók – ha elfogadjuk a szöveg ajánlatát – megtanulunk olvasni.

Egy kicsit még kanyarodjunk vissza a hajléktalanság témájához. Nemcsak a valóság, de a hajléktalanság is relatívvá vált a regényben, több értelmezést is kaptunk arra, hogy kik is ők valójában. A fenti koncepció erre is érvényes: találd meg magad számára, hogy kik a hajléktalanok. És ne fogadd el az előítéleteket, hanem ismerd meg te magad őket. Ez az, amire Szilasi László könyve áttételesen, halkán, de tanítani próbál.

Természetesen még nagyon sok dologról lehetne beszélni a könyv kapcsán, sőt, kell is. Elemzésem főként a mű szerkezeti felépítésére vonatkozott. Nem érinhettem mélységében azokat az igen fontos motívumokat, amelyek például az ember elgépiesedése, az emberi kapcsolatok kérdése, a test és lélek viszonya vagy az egyéniség problémája köré csoportosulnak. Valójában ezek mindegyike megérdemelné egy-egy hosszabb elemzést, és remélem, hogy a közeljövőben születnek is majd ilyenek *A harmadik híd* kapcsán.

³ Uo.

⁴ Valójában megmarad egy ismertetőjegye Noszta idiolektusának: a pénzösszegeket általában dollárban fejezi ki.

Szilasi László új regénye kétségkívül mély és összetett könyv. Súlyos és aktuális problémákat feszeget, de mindezt olyan regényvilágba képes belesűríteni, melyben az amúgy széttartó gondolatok szilárd szerkezetű kristályosodnak. Találkozik benne az olvasóbarát könyvek két nagy erénye: az elemzés számára bőven tartalmaz feladatot, olvasása hosszú, de gyümölcsöző intellektuális munkát követel, ennek ellenére első olvasásra sem rettent el a szöveg, az olvasás minden szintjén megjutalmaz valamivel. Cserébe talán megfogadjuk egy-két javaslatát.

Matej Kaminský (SK): *Nemzeti szenvedély*, 2013; video

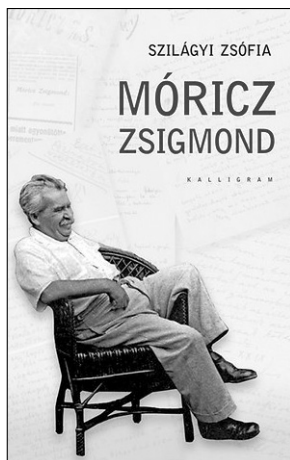
Alban Muja (KOS): *Az én nevem, az ő városuk*, 2013; fotósorozat

AZ ÍRÓI NAGYMONOGRÁFIA ÚJ PERSPEKTÍVÁI

Szilágyi Zsófia: Móricz Zsigmond

Szilágyi Zsófia Móricz-monográfiája jó csillagzat alatt született. Épp a kellő időben ahhoz, hogy valóságos várakozást elégítsen ki. Az előző szintézisek körül végképp elfogyott a levegő. Nagy Péter és Czine Mihály összegzései egy Móricz körül kialakult indokolt közönségérdeklődés haszonélvezői, majd mesterségesen felsrófolt, ideológiailag elkötelezett értékelés és manipulatív módon elrendezett összkép felelősei voltak. Ha nem is ők idézték elő az író életműve iránti érdeklődés drámai hanyatlását, legalábbis képtelenek voltak gátat vetni a hullámvölgy meredek mélyülésének. Az említett szerzők durván leegyszerűsítve két nagyelbeszélés szilárdnak vélt alapjaira építkeztek. Nagy Péter a realizmus-központú marxista tükrözésemélet és a szociologizáló irodalomértelmezés, Czine Mihály pedig a marxista mimikriével eltakart népi irodalomszemlélet Móricz-képét alkotta meg. Nem tartozom a nagyelbeszélések végső hitelvesztésére spekuláló olvasók közé, de új, erőteljes nagy narratíva kimunkálásának ma kevés biztató jelét látom. Szilágyi Zsófia sem talált ilyen igazodási pontokat. Szintézisét egy nagyelbeszélések utáni (és előtti) interregnumban megfogalmazható Móricz-értelmezésre tett merész és a maga módján sikeres erőfeszítésként fogadom el.

Hozzá tartozik a szerencsés születési konstellációhoz, hogy egyrészt a Móricz-kutatás a részletekben alaposan továbballadt a Nagy Péter és Czine Mihály által megformált tudáshoz képest, akár a szépen gyarapodó, sőt, inkább rohamosan bővülő és hitelesebben feldolgozott szövegkorpuszt, akár az értelmező munkát vesszük figyelembe. Ennek az ismeretanyagnak az integrálása új összkép kialakítását tette szükségessé, s ehhez a szerző vitorlájába fogta az újonnan feltámadt szeleket. Másrészt az életmű az utóbbi években egyértelműen kiszabadult a purgatóriumból. Világosan észlelhető az érdeklődés erősödése, egyúttal irányának megújulása. A lendület a mai próza-irodalomnak a móriczi hagyományhoz történt erősebb kapcsolódásán is felismerhető, s a szintézis nem hanyagolhatta el az új próza által integrálhatónak bizonyult örökségből levonható tanulságokat. Az irodalmi modernség kutatása területén általában véve is igen erőteljes átalakulások tapasztalhatók, s a változó kontextus erőteljesen visszahat a Móricz-értelmezés helyzetére. Maga a monográfus ebben a modernség utáni szellemben gazdagította több fontos részleteredménnyel az írói életmű kutatását. Az összegzés e korábbi tanulmányok pilléreire is nyugszik. Azt értette meg a szerző, hogy az életműben rejlő értékek felmutatásához meg

*Kalligram Kiadó
Budapest, 2013
782 oldal, 3990 Ft*

kell szabadulnia a megelőző évtizedek mára kiüresedett, az eleven műértés útjába akadályt állító értelmezési mintáitól.

Csak hát lehet-e szintézist teremteni nagyelbeszélés hiányában? Aki erre „igen”-nel válaszol, mint Szilágyi Zsófia, és vállalkozik a megvalósítására, annak a monográfia-írás számos módszertani dilemmájával kell szembenéznie, aminek gyakorlati következménye a tudományos műfajjal történő, szinte kényszerű kísérletezés, nem szankcionált megoldások kipróbálására való ráutaltság. A módszertani reformok másik oldala: annak eldöntése, hogy a monográfia-írás korábbi gyakorlatából mit és mennyit szükséges változatlanul átmenteni, azonban nem kevésbé nehéz feladat. Az újításoknak határt szab, hogy a műfaj kereteit nem lehet olyan mértékben áttörni, hogy az a monográfia felszámolódását vonja maga után. A szerzőnek tehát tovább kellett vinnie (ha nem is minden tekintetben változatlanul) a szintézisalkotás megszilárdult, a mai szerzőkre örökségként maradt eljárásait. A *Móricz Zsigmond*-könyv által választott és megvalósított megoldásokból levonható tanulságok tehát túlmutatnak a Móricz-kép tovább-alakulásának önmagában fontos, de korlátozottabb érvényességi körén.

Amikor nem hagyatkozhatunk a beidegződéseinkre, újra föl kell tennünk a legközelebbi kérdéseket: miről szóljon a monográfia, és hogyan épüljön föl? Az ikerkérdés első felére a helyes válasz az, hogy mindenről kell beszélni a középpontba állított szerzővel kapcsolatban, ami fontos. A második felére pedig az a felelet, hogy mindenről valamiféle narratívában, azaz legitim rendszerben elrendezett módon kell szólni. Igen ám, de mit tartunk fontosnak? Milyen narratívát válasszunk? Rátalál-e a szerző a korunkban releváns és az ő kutatói arculatához illeszkedő kérdésekre? Úgy választja-e meg az elbeszélés módját, hogy a kérdések és válaszok a lehető legpregnansabban érvényesüljenek? A téves irányválasztás veszélyét sikerült elkerülnie, amikor nem akart kibújni a pályarajz és az életmű együttes tárgyalásának kötelezettsége alól. Egyformán fontos mondandója van az író személyiségéről, sorsának alakulásáról és az írói teljesítményről – s ami ezzel egyet jelent –, élet és mű között fenntartja az átjárás lehetőségeit, utat engedve ezzel a művek életrajz felőli megközelítésének. Döntésével maga ellen bősítheti a ma már közmegegyezésessé rögzült vélekedés képviselőit, miszerint aki ilyet tesz, az az életrajz adalékává fokozza le a műalkotást, s a biografizmus és a pszichologizmus módszertani csapdájába esik. A monográfus nem szállt szembe a korlátozással, de – láthatólag a korábban halottnak hitt szerző visszatérésének tudatában – felismerte, hogy a tilalom nem követeli meg az életben átélt tapasztalatok és a műben megformált helyzetek, történések, alakok közötti mindennemű lehetséges kapcsolat hermetikus elválasztását. Aligha akad épelméjű szakember, aki az irodalom autonómiáját ilyen abszurd mértékben követelné.

Ha pedig így van, akkor nem kell mást tennünk, mint az élet és a mű között látszólag könnyen adódó párhuzamokra történő aggálytalan ráhagyatkozást, megfeleltetést, visszavezetést óvatosan elkerülve, a két oldal viszonyát problémaként, megoldandó rejtélyként kezelni, a tény és ábra közötti, közvetítéseken, transzformációkon, egyensúlyáthelyeződéseken keresztül érvényesülő folyamatot a maga bonyolultságában fogni fel. A folyamat egészét helyezve nagytű alá, az életproblémáktól, a személyes és közösségi gondoktól az alkati meghatározottságokon és a személyiségtörténet dinamikáján át az esztétikai értékképződés, a narratológiai törvények, s a szöveget élővé tevő befogadás intézményes, társadalmi és személyes játékszabályaiig, el tudjuk kerülni az életrajziság és műimmanencia hamis dilemmáit. Az elért eredmények nem biztos, hogy mindig véglegesek, a mögöttük álló nagyelbeszélések nem biztosítanak számukra rendszeren belüli hiánytalan garanciát, nem kínálják kételyek nélküli igazságok birtoklásának illúzióját.

A szerző mindenekelőtt a monografikus elbeszélés módjában hajtott végre néhány fontos reformot. Ha a hagyományos monográfia műfaji mintájául a regény egységes narratívája szolgált, az új *Móricz Zsigmond*-könyv szerkezete az azonos hősökről írott, a re-

gény és a novelláskötet között átmenetet képező novellaciklusokéra emlékeztet. A szöveg nagy egésze időrendben halad előre a születés és a halál keretei között kirajzolódó életutat követve, rekonstruálva annak nagy fordulatait, állomásait. Az a körülmény azonban, hogy az egyes fejezetek rendelkeznek a ciklusba tartozó novellák relatív önállóságával, megkönnyíti, hogy a szerző ezt a rendet számos ponton, számos irányban megbontsa. Így válik lehetővé, hogy Szilágyi Zsófia a nagyelbeszélések fogságában maradt Nagy Pétertől és Czine Mihálytól markánsan eltérő módon, a modernség utáni korszak szellemében jelölje ki a korunkra jellemző és őt személyesen foglalkoztató Móricz-témákat.

Mert a monográfia másik fontos, egészséges tudományos életben vitákat is kiváltó újítása a narrátori mindentudásról való lemondás. Monográfusnak azt szokás elfogadni, aki a választott témáról minden tekintetben kimerítő tudással rendelkezik, s minden lényeges kérdésre kétely nélkül, a véglegesség igényével az olvasó számára megnyugtató válaszokat tud adni, s megfellebbezhetetlen tekintélyt követel magának. Szilágyi Zsófia ellenben rendszeresen folyamodik módszertani önreflexióhoz. Az ilyen megnyilatkozások gyakran a narrátor bizonytalanságát árulják el, nem egyszer töprengő, tanakodó megállások egy nehéznek bizonyuló megoldandó feladat előtt, esetenként mentegetőzés-jellegük van. Elegendő egyetlen példával illusztrálni ezt a monográfusi gesztust. A szerző szembesíti magát Bezeckzy Gábor megfigyelésével, amely szerint a pályarajzok túl lassan, vontatottan kezdődnek, majd így folytatja: „Remélem, csak részben igazoltam az eddigiekben, hogy az írókról szóló könyvek lassan, vontatottan, körülményesen indulnak. Bár tagadhatatlan, hogy nem haladunk öles léptekkel, hiszen voltaképpen még mindig Móricz megszületésénél járunk, abban bízom, hogy a »toporgás« nem tűnik indokolatlannak és unalmasnak. Azért is mentegetőzőm, mert még mindig nem léphetünk tovább”. (32.)

Nagy Péter vagy Czine tiszteletteljes távolságtartásával kiáltó ellentétben Szilágyi Zsófia személyes érintettségét sem hallgatja el, így például kiemeli azt a pontot, amelyen saját családtörténete érintkezett a nagy író pályájának kisújszállási epizódjával. Attól sem riad vissza, hogy szakmai elkötelezettségét, így az orosz irodalomtörténetben való jártasságát a szokásosnál hangsúlyozottabban engedje érvényre jutni, túl az obligát világirodalmi párhuzam-keresésen. A *Kivilágos kivirradtignak Csehov Cseresnyéskertje* felől történő olvasása ilyen meghökkenítő lépés, ami az összehasonlításból levonható tanulságok fényében igazolást nyer. A kompetenciájának feltételezettségét önként leleplező megnyilvánulások látszólag önkorlátozó jellegűek, valójában egy nyomasztó tekintélyi szereptől való megszabadulást, a monográfus bírói talárjának levetését, szabad mozgástér teremtését szolgálják abban a tekintetben, hogy miről és hogyan beszéljen Móricz pályájáról és művéről.

A monografikus elbeszélés reformjának harmadik fontos lépését az időrendi előre haladás egyeduralmának megtörése képezi. A szigorú kronológiai rendet nem könnyű betartani, a monográfus nem nélkülözheti az előre- vagy visszaulások folytonos igénybevételét. Mégis megadóan követi azt a kanyargó útvonalat, amelyet egy írói pálya a történelmi feltételek alakulása és a személyes sors szeszélyei folytán bejár. Ami persze nem zavarja meg a nagyelbeszélések által diktált teleologikus fejlődésrajz érvényesítését a szintézisek mélyebb strukturális szintjén. Szilágyi Zsófia dolgát, az időrend erőteljesebb háttérbe szorítását megkönnyíti ennek a rejtett teleológiának, az író kritikai realizmusa fejlődéséről, a néphez való közeledéséről szóló képletnek a kiiktatása. Így könnyebben nyúlhat a megtárgyalandó részletkérdések tematikus csoportosításához. Az időrendi és a tematikus elrendezéssel folytatott szabad játék során olykor, a referenciális szinthez kapcsolva, szinte vakmerő anakronizmussal hoz időben előre regényelemzéseket, mint a diákévek tárgyalása kapcsán a *Légy jó mindhalálig* vagy a *Forr a bor* című művek vizsgálatát.

A történetiség teljes felszámolása így sem történik meg, hiszen az egyes témák tárgyalásának helyét a monográfia összehangolja azokkal a sűrűsödési pontokkal, amelyeken az

adott téma jellegadóan bukkan fel az írói pályán. A vitathatatlanul kiemelkedő prózaírói tehetséggel rendelkező Móricz színházzal folytatott makacs, szívós, a pályát végigkísérő, de az időleges közönségsikerek ellenére történeti távlatból nézve kudarcra ítélt birkózását például a *Most már majdnem* című fejezet tárgyalja koncentrált módon. Mindazonáltal az egyes, önálló témákat feldolgozó fejezetek belső felépítése sem nélkülözi a történeti rendet. Hogy szemléleti alapokon nyugvó módszertani megfontolás magyarázza a monográfia narratíváját, mutatja a nyitó fejezetben megfogalmazott belátás: „ma már világos, hogy nemcsak a szépirodalomban, de az irodalomról folyó beszédben sincs egyetlen történet.” A nagy magyar író pályája és életműve tehát történetekből álló történet alakjában jelenik meg az olvasó előtt.

Akadnak közöttük olyanok, amelyekről Móriczról szólva nem lehet hallgatni, s amelyek némelyikét a közmegegyezés az író megismerésének és megítélésének kulcskérdései gyanánt tartja számon. Ilyenek – nem a teljesség igényével: a hosszúra nyúlt, eltérő irányokat vevő pályakezdés, a *Hét krajcár* és a *Sárarany* szerepe az írónak a modernséghez történő fordulatában, a háború évei, Móricz szerepe a kor közéletében a forradalmak idején, különös tekintettel a keresztény kurzus során őt emiatt ért vádakra és támadásokra, viszonya az ország tragikus területvesztéséhez, a magánélet válsága, középpontjában Holics Janka öngyilkosságával és a Simonyi Máriaival kötött házassággal, a *Nyugat* társszerkesztése Babitscal, a Csibe-történet, a *Kelet Népe* szerkesztése. A *Móricz Zsigmond* monográfia abban is folytatja elődei gyakorlatát, hogy részletes elemzést szentel azoknak a műveknek, amelyeket a korábbi évtizedek kritikai és tudományos irodalma az életmű meghatározó darabjaként tartott számon: *Hét krajcár*, *Sárarany*, *Szegény emberek*, *Erdély-trilógia*, *Légy jó mindhalálig*, *Forr a bor*, *Kivilágos kivoirradtig*, *Pillangó*, *Úri muri*, *Barbárok*, *Rokonok*, *A boldog ember*, Csibe-novellák, *Árvácska*, *Rózsa Sándor*.

Az írói pálya közfelfogás által szentesített kulcskérdéseire azonban rendre a korábbi változatoktól markánsan eltérő válaszokat kapunk. A fenti felsorolásból az újraértelmezés példajaként talán az író 1918–1919-es közszerepléséről készített mérleget érdemes kiemelni. A húszas-harmincas évek hivatalos sajtója a „kommunista” jelzőt szitokszóként használta, függetlenül attól, hogy az ezzel megbélyegzett személynek, így Móricznak is, bármilyen tényleges köze lett volna a marxista baloldalhoz. A szocializmus évtizedeinek ideológiája ellenben olyan „útitársként” sajátította ki Móriczot, aki legjobb pillanataiban felismerte a forradalmi fordulat szükségszerűségét, és akiből a történelem kedvezőbb alakulása esetén még akár magyar Gorkij is válhatott volna. Szilágyi Zsófia mindkét irányú ideologikus torzítással vitázva rajzol árnyalt és kiegyensúlyozott képet az író tényleges szerepléséről és töprengéseiről a sorsfordító hónapok alatt. Hiteles kép kialakítása nem ördögös feladat. Elég féltreenni az ideológiai előfeltevéseket, amelyek szellemében némi csúsztatásokkal, az adalékok célzatos alakzatba állításával, a zavaró részletek elhallgatásával elő lehetett állítani a kívánt eredményt, a kommunistává fejlődés útjára lépő Móriczot. Másrészt a már korábban is rendelkezésre álló, ám azóta jelentősen megszapordott dokumentumanyag alapján körültekintően, lelkiismeretesen le lehet írni mindazt, ami erről az időszakról tudható.

Az így megrajzolt térkép segítségével eztán az eltévedés veszélye nélkül eligazodhunk a világháborút közvetlenül követő írói pályaszakasz terében, s ha ezzel beérjük, nem marad hiányérzetünk. Az író forradalmakban való részvételének azonban két közvetett következménye van, amelyek miatt a kitérőnek tűnő 1918–1919-es epizód további elemzést érdemelne. Az egyik az, hogy a húszas-harmincas években fontos közéleti szerepeket betöltő Móricz viszonya a keresztény kurzussal mindvégig ellenséges maradt, és a nyílt konfliktus a saját rétegével, a történelmi osztály politikájával mindkét részről a forrongó évtizedfordulón került felszínre. A másik, még lényegesebb momentum az, hogy Móricz nem fordított eleve hátat a forradalmaknak, mert nem kevés olyan eredményt várt tőlük,

amelyek számára is fontosak voltak: a társadalmi mobilitást, az alsó néprétegek érdekérvényesítésének felerősödését, a falu, a parasztság sorsának jobbra fordulását stb. Számos olyan, számára rokonszenves törekvést észlelt ebben a rövid időszakban, amelyeket egy-fajta modernizációként értékelhetett.

Nagy Péter és Czine (hogy maradjunk a két jelentős monográfusnál) nem teljesen alaptalanul igyekeztek kisajátítani Móriczot a szocializmus szövetségeseiként és, tágabban, a progresszió híveként. Persze egyfajta ideológiai mohóságtól hajtva, maguk tették gyanússá az általuk megalkotott képet. Az író ugyanis a széppróza eszközeivel világosan elmondta kritikai véleményét a forradalmi felfordulásról, még ha a kortársak nem is igen értették meg (és talán az utókor se) a *Tündérkert* hajdúkról szóló igen kritikus hangvételű történeteit, mint a romlott, de jól artikulált hatalmi szisztémába kívülről és alulról beengedett vagy kéretlenül betóduló, hatalmas pusztító erőt bemutató elbeszéléseket. A móriczi gondolkodásmódnak ezt a rétegét talán egy új, az eddigiekből is táplálkozó, de azokat meghaladó, korrigáló nagyelbeszélés szellemében lehetne termékenyen megközelíteni. A kommunista vagy a népi diskurzus sematizmusa képtelen volt követni azt a bonyolult szellemi mozgást, amelynek Szilágyi Zsófia könnyedén nyomába ered. De nem szabad megállni a móriczi magatartás puszta megkülönböztetésénél a forradalom körül sürgölődő különböző rendű és rangú, liberális, szocialista vagy kommunista elkötelezettségű értelmiségi közegetől, s a megaláztak és megszorítottak közösségéhez közel álló, érdekükben megtehető lépéseket latolgató móriczi elgondolások pontosabb jellemzéséhez lenne szükség egy, ma nálunk még kezdeményeiben sem igen létező új nagy narratíva által biztosított nézőpontra.

Az életmű korábbi évtizedek kutatásában és oktatásában előtérbe állított darabjainak elemzése során a szerző nemcsak az unalomig ismert, idejétmúlt téziseket kerüli el az esetek döntő többségében, a dzsentrí-kritika közhelyeitől a parasztábrázolás sablonjaiig, de a megközelítési utak kiválasztásában is leleményes és kezdeményező, valamint módszer-tanilag is korszerűsége törekszik. Olykor előfordul, hogy nem tud kiszakadni a már első megfogalmazásukkor sem termékeny, s azóta egyre jobban kiszikkadó álkérdések közegeből, amelyek csak arra jók, hogy az érdemi problémákról eltereljék a figyelmet. Így például nem áll ellent ama közkedvelt társasjáték csábításának, hogy a Báthory Gábor–Bethlen Gábor ellentétben vajon nem az Ady–Móricz viszony képződik-e le. Az *Erdély-trilógiát* tárgyaló fejezetek azonban szerencsére messze túllépnek az ilyen értelmezői atavizmusokon. Az *Erdély-trilógia* elemzése például szemléletes bizonyítékul szolgál arra, hogy jól irányzott kérdésfelvetésekkel a kiadástörténet rekonstruálásából milyen fontos, a szöveg értelmezésére nézve is releváns tanulságok adódnak. Az interpretáció megújításában fontos szerepet játszik az intertextualitás iránti új keletű érzékenység, amelynek köszönhetően a szerző a vendégművek regénybeli funkcióját elemezve megállapítja: „Móricz »forráskezelése« voltaképpen sokkal közelebb áll a szövegek közöttiséggel jellemezhető posztmodern regényekéhez, mint kora normáihoz.” Ki-ki eldöntheti, hogy a jelenséget az „örök posztmodern” megnyilvánulásának tekintse-e, amely az „örök realizmus”, az „örök romantika” módján önfelzárkózó kategória, vagy a „realizmus” rovatban elkönyvelt Móricz váratlanul felszínre került gyökere újszerűségének bizonyítékát látja benne.

Nagyon érdekes a Kosztolányi Nerója és a *Tündérkert* Báthory Gábora Bori Imre nyomán felállított párhuzama, és nem lehet eléggé helyeselni, hogy más, a két életmű között talált érintkezési pontok is segítenek megcáfolni a *Nyugat* két nagy prózaíróját egymástól elszigetelő, hovatovább szembeállító értékeléseket. Mindazonáltal az *Erdély-trilógia* üzeneteinek kibontásához érdemesebb lett volna két másik olyan irányt követni, amelyek kezdőpontja megtalálható a monográfiában. A *Tündérkert* problematikájának egyik lényegi mozzanata megközelíthető lenne e mondatból kiindulva: „a történelmi regényeiben is a nyelv létrehozása volt a legérdekesebb, talán a cselekményvezetésnél is izgalmasabb szá-

mára". A válságba sodródó kisded ország viszontagságainak nyelvi aspektusa valóban döntő tényező: a közemberek és a székelyek beszélte magyar, a nemesség által használt latin, a szászság német nyelve, a román és a török nyelvek mögött hadseregek, mentalitások, kultúrák sűrűlnek és ütköznek meg egymással, s ehhez még hozzávehetjük a magyarság belső megosztását az erdélyiek, a császári hatalom alatt álló országrész, a hajdúk közötti meghonosításokat. Az ország vezetőjének egyfajta bábeli nyelvzavar fölött kellene rendet tartania.

A másik pontot, amelyből kiindulva a regény radikális újraértelmezéséhez is eljuthatnánk, az erről szóló fejezet nyitó mondata tartalmazza: „az anyaggyűjtés az első világháború idején kezdődött meg”. Ha ez így van, akkor a trilógia első részében Móriczot még nem az országvesztés előérzete nyugtalaníthatta, hanem sokkal inkább a történelem alakításának alternatív útjai: a radikális felforgatásba belevágó Báthory és a megfontolt reformok lassú útját választó Bethlen megoldása közötti gyötrő dilemma. Ha úgy tesszük, a *Nyugat* és a polgári radikalizmus programjának fenntartás nélküli elfogadása vagy a részleges visszahajlás a konzervativizmus valamely változatához. A hosszú készülődés során a kezdeti terv nyilván továbbfejlődött, de nem érvényteleníti a koncepció fogantatásának kontextusát.

Az *Úri muri* elemzése hasonlóképpen rendhagyó, de ötletes módon a Móricz-regény és a vele egy időben megjelent és ugyanott reklámozott átlag regények problematikájának taglalásából indul ki. Azóta nem véletlenül már utánzókra is talált. A *Rokonokról* írott fejezet igen becses és inspiráló hozadéka Móricz rokonság-tapasztalatának a regény mögé vetített alapos rekonstrukciója. Az orosz formalista iskola és a belőle kiinduló értelmezői hagyomány gondolkodásmódját alaposan ismerő szerző nyitott és érzékeny a Móricz-próza narratológiai vagy nyelvfilozófiai megközelítései iránt, legyen szó Kulcsár Szabó Ernő *Isten háta mögött*-elemzéséről vagy Benyovszky Krisztián szemiotikai módszerrel folytatott vizsgálódásairól, például a *Kivilágos kivirradtig* esetében, de figyelemre méltó, hogy ő maga szinte soha nem visz végig következetes narratológiai elemzést.

Tekintettel a kisprózának a móríci életműben játszott kiemelkedő szerepére, a monográfia értékelésére nézve sokat nyomnak a latban a novellaelemzések. A szerző világosan látta, hogy az életműnek ezt a tartományát a szóba jöhető elbeszélések nagy száma folytán csak a pars pro toto elve alapján teheti mérlegre. Előfordult, hogy olyan novellát választott elemzésre, amely kevésbé állt reflektorfényben, mint a *Csipkés Komárominé* vagy akár *A kondás legszenyesebb inge*, de a kultikus Móricz-novellák elől általában ő sem tért ki, kezdve a *Hét krajcárral*, befejezve a Csibe-novellákkal. Ahogy a regények esetében, itt is gondja volt a művekről való beszéd megújítására. A *Szegény embereket* például az utóbbi évtizedek háborús hősei és áldozatai kapcsán felmerült úgynevezett „poszttraumás stressz” jelenségegyüttese felől „olvasta újra”. A *Barbárokról* való gondolkodásunkat három irányban újítja meg. Referenciális oldalról a novella mögé vetítette a tiszazugi arzenés gyilkosságok botrányát és Móricznak a tragikus eseményekről írott riportjait. Az írói mesterség felől közelítve Kosztolányi bravúros elemző méltatását szembesítette a novellával. Végül minden eddiginél tágabb körű komparatistikai áttekintést nyújtott a téma közép-európai irodalmi kontextusáról. De ha az életmű bármelyik, hagyományosan a figyelem előterében álló darabját vesszük szemügyre, ugyanezt, a megrögzült interpretációs sémáktól váratlan és szinte kiszámíthatatlan irányokban elrugaszzkodó, az olvasói igényeket nem hiánytalanul kielégítő, ám mindig érdekes és felismerésekben gazdag értelmezéseivel találkozunk.

A monográfia tehát számos olyan kérdésre keres választ, amelyek kezdettől a Móricz-kutatás tengelyében álltak, középpontjukban az író modernségének ügyével. A modernség igényét mindenekelőtt a társadalom szerkezetét teljesen átrendező, az ország arculatát gyökeresen átalakító emancipációs folyamatok, illetve a Móricz részéről irántuk megnyil-

vánuló érzékenység táplálták. Az író tudatosan kiépített pozíciója révén e bonyolult mozgások legfontosabbjaival eleven érintkezésben volt. A nyugatosság, a *Nyugat* folyóirattal való kapcsolatának különböző stádiumaival a monográfia több fejezetében foglalkozik, egyértelműen leszögezve az 1933 utáni eltávolodás, a baloldali rendszerkritikus Móricz legendája, a népi mozgalom kisajátítási törekvései ellenére, hogy gondolkodása a polgárosulás keretei között helyezhető el. Ez teszi lehetővé a zsidóságképeinek árnyalt megközelítését. Ugyanilyen kiegyensúlyozottan kezeli a szerző a „paraszt Móricz” sablont, feltárva az író szegénység-tapasztalatát és falu-képét, de figyelve a falusi szegénységhez való kapcsolódás áttételeire is. Az ország első világháborút követő tragikus területvesztéséhez és a kisebbségi helyzetbe került magyarsághoz való viszonyáról, a hazai irredenta szellemiséggel éles vitát vállaló attitűdjéről a monográfia által nyújtott kép is alapos és helytálló.

Egyetlen alapvető alkotóelem hiánya tűnik fel a korábbi évtizedek szakirodalmában otthonos olvasónak: Móricz kritikai realizmusának hangsúlyozása. Ez nem meglepő Szilágyi Zsófia részéről, aki a mai magyar próza gyakorló kritikusaként igen sok tapasztalattal rendelkezik az irodalmi szövegnek a mimézist felülíró kiiktathatatlan megalkotottságáról. Nem mintha nem számolna a realista regiszter számos vonásával. Így az oroszosság, vagy a szociográfia valóságírodalma és például a *Boldog ember*, vagy a korrupció publicisztikus témája és a *Rokonok* kapcsán természetes módon bukkan föl a realista hagyomány. A kritikai társadalomábrázolás témája a dzsentrí-bírálat unalomig elkoptatott sémájának háttérbe szorulása ellenére a megfelelő, indokolt pontokon helyet kap, sőt, újabb társadalomtörténeti vizsgálódások felhasználásával korszerűbb formát ölt. Egészében véve mégis, a szociologizáló megközelítésekkel szemben, inkább egyfajta pszichologizmus, például a trauma-elméletek szolgálnak az életrajzi vagy alkotáslélektani gondolatmenetek alapjául.

Mivel Szilágyi Zsófiának sikerült magát függetlenítenie a nagyelbeszélésekkel járó értelmezési kényszerektől, és a formalista elemzés módszertani uniformisát sem öltötte magára, szabad kapacitásai maradtak a kísérletezésre olyan megoldásokkal, amelyek a móriczi pályának és életműnek a hagyományos monográfiákban érintetlenül maradt oldalaihoz is termékeny hozzáférést ígértek. Az életút elbeszélése egyenrangú, fűzészerűen összekapcsolódó tematikus egységekre tagolódtott, és az életműben is több, nagyjából egyforma fontosságú kristályosodási pont váltotta fel a korábbi lineáris fejlődési vonalat. A monográfia egy sokarcú Móriczot állít a köpcös-bajszos, bölcs és szigorú Zsiga bátyám helyébe: a mesegyűjtőt, sikamlós tárcák fordítóját, a naplóíró, a gyermekvers-szerzőt, a színház-csinálót, a kertjét művelőt, és nem utolsósorban a kulturális üzleti vállalkozásokba fogó polgárembert. Ezek a módosulások a móriczi kánon gyökeres megújulását hozták magukkal.

Az író korai néprajzi gyűjtőútja alkalmat nyújtott a proppi meseelméletet jól ismerő monográfusnak, hogy Móricznak a falusi mesemondók körében szerzett tapasztalatai és írói fikcióteremtése között feltárja a rokon és még inkább ellentétes vonásokat. A sikamlós francia tárcanovellákat a nyelv igazi birtoklása nélkül, amatőr módon fordító fiatal író hamar felfedezte a testi szerelem és egyáltalában a test jelentőségét az irodalom számára. Ez szolgált alapul a szerzőnek az erotikus írói véna jellemzéséhez, de a korai remekmű, az *Árvalányok* kánonba iktatásához is. A voyeurkodás határán billegő megfigyeléseiről és hallgatózásairól feljegyzett beszámolókról, a nyelvi tabu körébe tartozó kifejezés-kincs meghódításáról és nem a nyilvánosság számára szánt szövegeinek: naplóinak, leveleinek nyelvezetébe történő beszívargásáról számot adva a monográfia a mai, szabadosabb irodalmi nyelv egyik nagy előfutáraként méltatta az író.

A móriczi írásművészetnek ezt az oldalát nem lehetett volna bemutatni, ha a szerző nem szán hosszú fejtegetéseket a korábban nem-kanonikusnak tekintett megszólalásformáknak, az első világháború idején írt *Tükör*-köteteknek és a későbbi naplóknak, illetve,

ha nem kapcsolódik azokhoz az új törekvésekhez, amelyek az író önreflexiók prózáját, a *Még új a szerelem* című regényt és az *Életem regényét*, valamint a szerelem és az öregedés összefüggéseit tárgyaló *Rab oroszlánt* állítják a figyelem előterébe. Ezzel a könyv egyúttal felhívta a figyelmet Móricz emberi-írói alkatának eddig inkább árnyékban maradt vonására, szinte a neurozísba hajló íráskényszerére is.

A monográfia tanúsága szerint a korabeli prúd ízlés korlátaiba ütköző és ezért még bíróság elé is idézett, felnőtt irodalmat művelő író, látszólag paradox módon egyúttal a gyermekvers modern változatainak egyik bátor és sikeres úttörője volt, s a kiskorúak érzésvilágába érzékenyen behelyezkedő, a kicsinyek nyelvi kreativitását magáévá tévő Móricz versein olykor akár még a halandza poétikája is tanulmányozhatóvá válik. Nagy hangsúlyt kaptak a „magas” irodalomtól más irányban elhajló, populáris regiszterben végrehajtott kísérletei, a *Forró mezőktől* a *Rózsa Sándor*-regényekig, beleértve a női nézőpontot is érvényre juttató Budapest-regényig, *Az asszony beleszól* nyomozási történetéig.

Korábban elképzelhetetlen lett volna, hogy egy monográfia olyan terjedelemben és hangsúlyosan tárgyalja egy író vállalkozásainak üzleti oldalát, ahogyan ezt Szilágyi Zsófia könyve teszi. Nem csak az ideológiai kényszerek folytán, nem csak azért, mert az irodalom magasztos régióiban „piszkos anyagiakkal” bíbelődni méltatlannak számított, legföljebb csak úgy, hogy az író valamiféle szellemi kizsákmányolás áldozataként mutakozhassék a közönség előtt. Hanem azért is, mert a Bourdieu-féle irodalmi mező-elmélet dolgozta ki azt a fogalmi rendszert, amely segítségével a szellemi termelés, a siker vagy a kudarc és a kulturális intézményhálózat, a művészi életforma anyagi alapjai közötti bonyolult összefüggéseket értelmezni lehetett. Márpedig Móricz színházzal, sőt, a filmmel folytatott próbálkozásai, a *Nyugot* vagy később a *Kelet Népe* szerkesztésével kapcsolatos pénzügyi manőverei, vidéki és határon túli népszerűsítő körútjai, az Írók Gazdasági Egyesületében betöltött szerepe, a könyv ünnepén a nyomtatott szöveg értékesítése érdekében kifejtett agitációja bőven szolgáltatnak nyersanyagot Szilágyi Zsófia számára, hogy az irodalom létének eme modern, polgári aspektusáról, s Móricznak ebben játszott szerepéről értekezék. Külön szint jelent ebben az áttekintésben az a kétségbeesett (?) kísérlet, amellyel a leányfalui kertben megtermelt zöldséget, gyümölcsöt, virágokat kívánta volna értékesíteni az író.

Az eszmei-prózaepoetikai magaslatok ostromlása és az üzleti gyakorlatiasság eredményeinek és kudarcainak leltározása között előre haladó monográfia egyik legérdekesebb újdonsága, ahogyan a szerző az irodalmi kultusz kutatás eredményeit igyekezett hasznosítani a pálya és az életmű bemutatása során. A viszontagságokban, sőt, tragikus fordulatokban bővelkedő életút, a robusztus tehetség hatalmas hullámverésének újabb és újabb lendületei erős kultikus keretbe foglalva kerülnek az olvasó elé. A szerző szokatlanul hosszan elidőzik a születés valóságos és mitikus vonatkozásainál, egészen a névválasztás részleteiig, ami csak olyan hősök esetében indokolható, akik kultusz tárgyát képezik. Ámde Szilágyi Zsófia nem kultuszt teremt Móricz körül, még csak nem is folytatja az elődei által teremtett kvázi-vallásos tiszteletet, hanem sokkal inkább némi ironiával, de egyben mértéktartó tárgyilagossággal ábrázolja és elemzi a Móricz-tisztelet megnyilvánulásait. Ugyanezt teszi az író halálával, s annak szimbolikus értelmezéseivel. De a kezdet és a vég mítoszai mellett külön fejezetet szentel a pálya dereka nagy kultikus eseményének, a Tiszacsécsén megünnepelt 50. születési évfordulónak is, annak minden felemelő és egyben groteszkül kijózanító vonatkozásával együtt.

Természetesen a könyv nem minden kijelentésével értek egyet, nem minden okfejtése győz meg vagy elégít ki. A szerzőnek a terjedelembel való sáfárkodását nem mindig tartom optimálisnak. Az ezen a téren elérhető tökéletességünk ábrándjáról egyszer s mindenkorra le kell mondanunk. De aligha vonható kétségbe, hogy a monográfia sikeresen megújítja a Móriczról való gondolkodásunkat.

Legfontosabb értékének azt tekintem, hogy nem lezár, megszilárdít, hanem továbbgondolkodásra serkent. Nem megmerevíti a képet, saját szakmai hozzáértésével vagy kölcsönvett tekintély háta mögé bújva, ránk erőszakolva valamely „olvasatot”, hanem irányokat javasol, amerre érdemes haladnunk, ha további felfedezéseket akarunk tenni.

Ha Móricz-kutatásra adnám a fejem, én új nagyelbeszélés keresése felé lépnék tovább, amely Móriczban változatlanul a szegénység, a nélkülözés elleni harc, a megalázottak melletti kiállás, a társadalmi mobilitás támogatóját tiszteli (radikálisan megújított szellemenben), de amely ugyanakkor a kulturális javak termelése és terjesztése terén kifejtett tevékenység, az alsóbb regiszterek, a testiség és erotika, az írói kísérletezés stb. minden olyan ingerét képes magába fogadni, amelynek birtokba vételéhez az utat Szilágyi Zsófia munkája nyitotta meg.

Tomáš Rafa (SK): *Újnacionalizmus Európa szívében*, time lapse projekt Sportfal 2009—2014; video